

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 3

**Видавничий дім
«Гельветика»
2022**

Головний редактор:

Наумкіна С. М. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Члени редакційної колегії:

Музиченко Г. В. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Маслов Ю. К. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри філософії, історії та політології, Одеський національний економічний університет

Польовий М. А. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та державного управління, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Рудольф Кухарчик – декан факультету міжнародних відносин, Економічний університет в Братиславі
Ондрей Філіпець – Університет Палацького, Оломоуц (Чеська Республіка)

Долженков О. О. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Ростецька С. І. – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Гедікова Н. П. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Дунаєва Л. М. – доктор політичних наук, професор, декан факультету психології та соціальної роботи, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Проноза І. І. – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Щедрова Г. П. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та міжнародних відносин, Університет імені Альфреда Нобеля

Монолатій І. С. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Арабаджисв Д. Ю. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри загальноправових дисциплін, Національний університет «Запорізька політехніка»

Аміран Хевцуріані – PhD у сфері міжнародних відносин, професор факультету права та міжнародних відносин, Грузинський технічний університет (Грузія)

Еліот Долан Еванс – доктор філософії, Університет Монаша (Австралія)

Науковий журнал «Politicus» внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з політичних наук (спеціальність: 052. Політологія) відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1)

**Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща)**

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського, протокол 11 від 30 червня 2022 року**

Офіційний сайт видання: www.politicus.od.ua

Науковий журнал «Політикус» зареєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 21499-11299P від 18.08.2015 р.)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Большан Інна Володимирівна Політичний консалтинг та вплив політичних технологій на електоральну думку.....	7
Ігнатів Ілля Ігорович Роль олігархічних впливів у становленні розвинених демократичних систем: український кейс.....	14
Кобетяк Андрій Романович, Соколовський Олег Леонідович Політичний вплив на структуру сучасної православної церкви.....	20
Лебедюк Віталій Миколайович Недійсні бюлетені і преференційне голосування на місцевих виборах 2020 року в Україні..	25
Ліпкан Володимир Анатолійович Щодо необхідності творення геостратегічного дискурсу.....	34
Махсма Степан Григорович Політика локальної ідентичності: соціально-політичний аспект.....	42
Саутьонков Віталій Миколайович Технології утримання влади: аналіз стратегій неоавторитарних лідерів.....	46
Хома Наталія Михайлівна Співфінансування в системі технологій миробудівництва: на прикладі допомоги Україні під час російської військової агресії.....	52
Хорішко Лілія Сергіївна Публічна дипломатія України в умовах сучасної політичної дійсності.....	60

**РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ
ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ**

Вінникова Наталія Анатоліївна Штучний інтелект у контексті глобального управління.....	65
Завада Ярина Ігорівна, Сіно І. А. Спільна політика безпеки і оборони ЄС на сучасному етапі: основні перспективи і загрози....	71
Завада Ярина Ігорівна, Шлапак Р. С. Терористична діяльність Хамас та Хезболли в регіоні Близького Сходу в XXI столітті.....	77
Майстренко Юлія Іванівна Особливості становлення азербайджано-турецьких відносин: втрати та здобутки.....	83
Остапець Юрій Олександрович, Копинець Юрій Юрійович, Остапець Ірина Юліївна Протистояння «мейнстрімних» партій та «партій нової політики» у країнах Європейського Союзу за результатами парламентських виборів 2020 року.....	90
Семко Вадим Леонідович, Баєва Юлія Євгенівна Румунський націоналізм в історичному контексті: коріння, історія, перспективи.....	101
Устименко Богдан Миколайович Агресія Російської Федерації в морських просторах України: політико-правові заходи протидії.....	110

РОЗДІЛ 3. ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Зан Михайло Петрович

Теоретичний дискурс політичного представництва міноритарних етнічних груп..... **118**

Павлюх Марія Василівна

Критика політики Росії та висвітлення Голодомору на шпальтах
політичних жіночих видань у Галичині періоду міжвоєнного двадцятиріччя **125**

CONTENTS

SECTION 1. POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Bolshan Inna Volodymyrivna Political consulting and the influence of political technologies on electoral opinion.....	7
Ihnatov Illia Ihorovych The role of oligarchic influences in establishing developed democratic systems: the Ukrainian case.....	14
Kobetiak Andrii Romanovych, Sokolovsky Oleh Leonidovych Political influence on the structure of the modern Orthodox church.....	20
Lebediuk Vitalii Mykolayovych Invalid ballots and preferential voting in Ukraine's 2020 local elections.....	25
Lipkan Volodymyr Anatoliiovych On the need to create geostrategic discourse.....	34
Mahsma Stepan Grigorievich Local identity policy: social and political aspects.....	42
Sautonkov Vitalii Mykolaiovych Technologies of retaining power: an analysis of the strategies of neo-authoritarian leaders.....	46
Khoma Nataliia Mykhailivna Co-Financing in the system of peacebuilding technologies: on the example of assistance to Ukraine during the Russian military aggression.....	52
Khorishko Liliia Serhiivna Public diplomacy of Ukrainian in the context of modern political reality.....	60

SECTION 2. POLITICAL PROBLEMS OF THE INTERNATIONAL SYSTEMS

Vinnykova Nataliya Anatoliivna Artificial intelligence in the context of global governance.....	65
Zavada Yaryna Ihorivna, Sino I. A. Common security and defense policy of the EU at the present stage: main prospects and threats.....	71
Zavada Yaryna Ihorivna, Shlapak R. S. Terrorist activities of Hamas and Hezbollah in the Middle East region in the XXI century.....	77
Maistrenko Yulia Ivanivna Peculiarities of the formation of Azerbaijani-Turkish relations: losses and gains.....	83
Ostapets Yurii Oleksandrovych, Kopynets Yurii Yuriiiovych, Ostapets Iryna Yuliivna The Confrontation between «Mainstream» Parties and Parties of «New Politics» in the European Union Countries Given the Results of 2020 Parliamentary Elections.....	90
Ostapets Yurii Oleksandrovych, Kopynets Yurii Yuriiiovych, Ostapets Iryna Yuliivna Romanian nationalism in the historical context: roots, history, perspectives.....	101
Ustymenko Bohdan Mykolaiovych Russian Aggression in the Maritime Zones of Ukraine: Political and Legal Countermeasures.....	110

SECTION 3. ETHNO-POLITICAL SCIENCE AND ETHNO-STATE STUDIES

Zan Mykhaylo Petrovych

Theoretical discourse of the political representation of ethnic minority groups.....118

Pavliukh Mariia Vasylivna

Criticism of russian policy and coverage of the holodomor in the pages
of political women's public editions in Galicia in the twenty-year war.....125

РОЗДІЛ 1. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Большан Інна Володимирівна

Політичний консалтинг та вплив політичних технологій на електоральну думку

УДК 328

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-3.1>

Большан Інна Володимирівна
аспірант кафедри політології
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
вул. Дворянська, 2, Одеса, Україна

Політичні технології – це складова процесу формування демократичного політичного суспільства, розвитку політичної культури соціуму. У цій статті висвітлюється сутність та мета політичного консультування, передумови виникнення цього явища, сфери застосування політичних технологій, а також приклади використання політичних технологій та їх вплив на політичну свідомість громадян. В світлі дослідження сутності поняття «політичні технології», важливим є розуміння поняття політичного консалтингу та політтехнологічних маніпуляцій.

Політичний консалтинг – досить новий науковий напрям, що вивчає діяльність, яка задовольняє потреби суспільства, обраних груп або індивідів у досягненні цілей керування змін існуючої суспільно-політичної ситуації.

Актуальність розгляду сутності, основних функцій та специфіки політичного консалтингу, визначається посиленою увагою громадських та політичних лідерів до цього напрямку діяльності, що призводить до збільшення попиту на фахівців у розвитку соціально-політичного процесу.

Варто акцентувати увагу, що як сфера діяльності дана галузь має певну історичну основу та практику. До моменту повної індустріалізації та діджиталізації суспільства та державних інституцій, функції політичних консультантів, виконували наближені до правлячої еліти радники, секретарі, мудреці та сповідники. Справедливо відзначити, що й сьогодні, політичні лідери, не дивлячись на наявність в своєму штаті спеціальної політтехнологічної одиниці, мають окремих радників по різних сферах суспільно-політичних галузей.

Щодо політичних маніпуляцій, то на відміну від міжособистісних, політичні маніпуляції знеособлені та передбачають вплив на широкі маси. Воля меншин, у завуальованій формі нав'язується більшості.

Маніпулятор для управління натовпом використовує її соціальні, релігійні, культурні, етнічні та гендерні переваги та переконання, що служать основою загальної самоідентифікації групи. Таким чином, використання політичних технологій завдяки діяльності політичних консультантів через маніпуляції мають пряму ціль – вплив на електоральну думку задля досягнення бажаного політичного результату.

Ключові слова: політичні технології, політичний консалтинг, суспільна політична думка, електорат, вибори, виборчий процес.

Вступ. Політичні технології стосуються майже всіх політичних процесів, що відбуваються в політичному житті держави і є способами здійснення та здобуття політичної влади. Необхідно чітко визначити значення, як самого поняття «політичні технології», так і мети їх використання в політичному процесі. Аналізування результатів виборів в різних державах, дає підстави для висновку про те, що політичні технології можуть реалізовуватися, як в легальній площині, так і з використанням методів заборонених законом або таким, що суперечать нормам моралі, політичним традиціям способів впливу на об'єкт.

Можливо констатувати, що політична влада і політична система виражають інтереси панування, організації, підпорядкування, тощо через відповідні функції та технології. Вони розвиваються і трансформуються з урахуванням конкретно-історичної ситуації.

Мета та завдання. Метою статті є дослідження ролі та впливу політичних технологій на електоральну думку, з'ясування передумов виникнення

політичних технологій та політичного консалтингу. Виходячи із цієї мети, як автор, я поставила перед собою низку конкретних дослідницьких завдань, а саме: визначити поняття «політичні технології» та «політичний консалтинг», розкрити сутність поняття політичного менеджменту, проаналізувати проблему та значення політичних технологій в світлі їх впливу на суспільну (електоральну) думку.

Методи дослідження. У ході роботи над науковою статтею було використано структурно-функціональний, порівняльний, історичний, емпіричний метод.

Історичний метод для вивчення етапів розвитку та впровадження політичних технологій в виборчі процеси.

Метод порівняння був використаний в процесі визначення змісту термінів «політична технологія» та «політичний менеджмент», «політичне консультування».

Результати. Політичні технології є невід'ємною складовою для розвитку інформаційного суспільства

в умовах сучасного політичного процесу, який відображає актуальні тенденції демократичних трансформацій сучасних політичних систем.

Пріоритетним завданням інституту демократії є інституціоналізація та раціоналізація політичних взаємодій. Свідомий політичний вибір передбачає певний рівень раціоналізації та об'єктивної оцінки альтернатив.

З метою досягнення політичної мети, доцільним було створення політичних технологій, які використовуються на практиці політичними консультантами та являють собою головний інструментарій їх діяльності.

Технології, які використовуються в політиці – це система послідовних, цілеспрямованих, ефективних дій, розрахованих на досягнення заданого політичного результату.

Дослідник К.О. Ващенко розглядає політичні технології як найважливіший елемент політичної культури і важливий маркер відкритості політичних суб'єктів. Виходячи з такого фокусу уваги, дослідник пропонує визначати політичні технології не просто як сукупність методів і правил впливу для досягнення політичних цілей, а як «систему способів реалізації політичних цінностей суб'єкта в процесі політичної діяльності» [1, с. 52].

З розвитком інтернет середовища, з'явленням багатьох онлайн-платформ, де можливо впроваджувати політичну інформацію для її подальшого сприйняття суспільством, у багатьох осіб, які бажають займатися політикою, з'явилась можливість увійти до політичної арени та розпочати просування своєї політичної програми за допомогою розширених можливостей рекламування себе, як політика в інтернет просторі.

Однак, сучасний інформаційний простір не тільки відкрив можливості для інформаційної обізнаності громадян, а й створив нові виклики, пов'язані з процесами маніпуляцій та технологіями впливу на політичний вибір.

З метою того, щоб політичне просування, було ефективним та досягло своєї мети, необхідним було впровадження політичних технологій через здійснення політичного консультування (політичного консалтингу).

Не дивлячись на сучасність слова «консалтинг», в політичній науці, досі тривають суперечки щодо часу виникнення інституту політичного консультування. Прийнято вважати, що політичні консультанти існували скрізь, де склалася система владних відносин.

Радників, консильєрі, придворних правителів давнини, вважали справжніми політичними консультантами, які впливали на ухвалення політичних рішень та визначали політику держави. Були часи, коли навіть релігійні діячі, мали вплив на політичний прогноз країни. Першим посібником з політичного консалтингу можливо назвати іта-

лійський політичний трактат Нікколо Макіавеллі «Державець» – один із базових текстів політичної філософії та європейського раннього модерну, найвидатніший твір Мак'явеллі, від якого походить термін макіавеллізм – політика, що використовує весь арсенал засобів боротьби для досягнення своєї мети [2, с. 712].

М. Вебер зазначав, що «головними постатями в механізмі політичної боротьби не бувають лише політики, але найвищою мірою вирішальну роль тут грає той рід допоміжних засобів, які перебувають у їхньому розпорядженні» [3, с. 646].

Більше сучасний підхід до професійного консультування електоральних кампаній сформувався в США в середині ХХ століття, в період модернізації американської політики, пов'язаної зі зміною структури ЗМІ та руйнуванням традиційних масових ідентичностей. Автор першої масштабної роботи, присвяченої американському політичному консультуванню, Ларрі Сабато відрховує історію цього феномену спочатку 30-х років ХХ століття [4, с. 320].

В Україні епоха політичних консультантів почалася з появою конкурентних виборів на рубежі 1990-х років.

В 2003 році в Україні створено Асоціацію політичних консультантів України та ВГО «Українська ліга зв'язків з громадськістю», а у 2005 році створено Центр політичного аналізу та виборчого консалтингу, пізніше, в 2008 році створено Центр політичного консалтингу, що вивело політичний консалтинг в Україні на новий рівень [5, 12-17].

Сьогодні в сфері професійного політичного консультування працює велика кількість кваліфікованих фахівців – політологів, журналістів, психологів, юристів, рекламистів, котрі створили власні агентства: Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, Центр прикладних політичних досліджень «Пента», Інститут глобальних стратегій, Інститут проблем управління ім. Горшеніна, Київський центр політичних досліджень і конфліктології, Інститут політики, Центр дослідження політичних цінностей, Інститут конкурентного суспільства, Агентство моделювання ситуацій та інші.

Серед особливостей політичного консалтингу в Україні, слід відзначити, що вітчизняні політичні консультанти дедалі частіше запроваджують європейський досвід політичного консалтингу, який характеризується рівноправністю суб'єктів політичного консалтингу (консультантами є як співробітники партійного апарату, так і окремі консультанти, що працюють з кандидатом на комерційній основі) [6, с. 123-130].

Проте, відношення до політичних консультантів в Україні є неоднозначним. В свідомості громадян, політтехнологи – це своєрідні махінатори, політичні гравці, які шляхом маніпуляції громадською

свідомістю призводять виборців до ухвалення заданого рішення, і при цьому останні мають ілюзію, що вони прийняли рішення самостійно.

В свою чергу, особи, які мріють про вихід на політичну арену, впевнені, що в політиці неможливо нічого досягти без професійних політичних консультантів, і вважають останніх свого роду чарівниками, здатними технічними засобами зроби-ти з аутсайдерів рейтингових політиків.

Для виникнення політичного консалтингу як суспільно-політичного явища потрібна низка передумов. Перша передумова це – ринкова складова, тобто необхідність в попиті політичного консалтингу у зв'язку зі з'явленням таких інститутів та суб'єктів, як: політичні діячі, політичні партії, політичні організації, владні структури, які потребують політичного консультування і здатні здійснювати оплату за цю послугу.

Друга важлива передумова – це наявність якісної та ефективної пропозиції, тобто високо-професійних фахівців, які здатні надати послуги політичного консультування. Не менш важливою є наявність політичної конкуренції, яка змушує вдаватися до послуг політтехнологів, котрі будуть розробляти персоналізовані плани політичних дій для кожної окремої політичної компанії.

Третьою передумовою виникнення потреб в політичному консультуванні є ускладнення структури політичних процесів, тобто підвищення вимог виборців до кандидатів, зниження рівню мотивацій електронної участі громадян, потреба у професійному підході до прийняття політичних та державних рішень, особливо щодо їх легітимациї, необхідність проведення спеціальних досліджень політичного ринку, зокрема через проведення соціологічних досліджень, потреба в узагальненні досвіду минулих політичних кампаній, необхідність планування та прогнозування дій з метою ефективного вкладення коштів при фінансуванні того чи іншого політичного проекту.

Політичне консультування прийнято поділяти на внутрішнє та зовнішнє.

Внутрішнім – це консультування безпосередньо всередині певної політичної одиниці, де створюються спеціальні підструктури, такі як: прес-служби, інформаційно-аналітичні відділи, групи експертів, радники, референти, піар-служби, прес-секретарі тощо, які перебувають у формальних ієрархічних управлінських відносинах із своїми «клієнтами». В даному випадку, при створенні політичної сили або фігури окремої політичної одиниці, політичні консультанти одразу включаються до команди кандидата та працюють на його політичний результат під час виборчого процесу та після його завершення.

Зовнішнім консультуванням є послуги, що надаються незалежними агенціями, спеціалізованими політичними консалтинговими фірмами або окре-

мими фахівцями (політичними консультантами чи політтехнологами). В цьому випадку, певна політична одиниця вже не розраховує на власні, внутрішні навички просування кандидата, а для досягнення політичної мети, залучає фахівців з зовні.

В українській політиці, здебільшого прийнято, щоб кожна політична сила мала «свого» політичного консультанта в безпосередньому ядрі команди без залучення сторонніх осіб.

Принциповою умовою ефективності та прозорості політичного консультування є те, що фахівці в цій сфері не повинні будувати самостійну політичну кар'єру і переслідувати в ході професійної діяльності власні інтереси.

Для розуміння сутності поняття політичного консалтингу, варто звернутися до переліку послуг цього інституту, які пропонуються споживачам. Так, до послуг політичного консалтингу можливо включити:

- Моніторинг та аналіз державної політики та дій органів влади, моніторинг законодавства та соціально-політичної ситуації в галузі, яка цікавить клієнта;
- Розробка змісту передвиборчої програми, ключових текстів та візуального ряду кампанії;
- Аналітичний супровід виборчої кампанії;
- Стратегічний та оперативний рейтинг;
- Формування образів, управління репутацією політиків та політичних об'єднань, розробка довгострокових стратегій політичного розвитку;
- Створення та супровід політичних партій, проектів, громадських Організацій;
- Організація та проведення виборчих кампаній;
- Формування структури та розгортання роботи штабу, навчання співробітників;
- Розгортання польових структур: від набору та підготовки агітаторів до забезпечення реалізації польових проектів на окрузі або в цілому регіоні;
- Розробка та створення агітаційної мережі;
- Створення громадських приймальень;
- Психологічне супроводження кандидата та інші тренінгові програми;
- Підвищення позитивної впізнаваності кандидата;
- Підбір та навчання спостерігачів на виборчих дільницях та членів виборчих комісій із дорадчим голосом;
- GR – консалтинг;
- Лобювання;
- Координація та юридична підтримка заходів дня голосування;
- Розробка, організація та проведення заходів щодо запобігання порушень законодавства та фальсифікації результатів виборів на виборчих дільницях та у виборчих комісіях;

– Організація взаємодії зі ЗМІ [7].

З метою надання якісної політично-консалтингової послуги, яка забезпечить замовнику бажаний результат, окрім вище перелічених послуг політичні консультанти також проводять наступні важливі дослідження, а саме: оцінку діяльності центральної та місцевої влади, вивчення та моніторинг електоральних настроїв населення, аналіз соціально-демографічних портретів електоратів політичних партій та кандидатів, визначення іміджевих характеристик політичних та громадських діячів, ставлення населення до актуальних суспільно-політичних питань, визначення електоральних запитів та настроїв різних груп населення, оцінка ефективності політичних комунікацій, прогнозування реакції на дії опонентів, вивчення соціально-політичних та соціально-економічних проблем населення, створення паспорта регіону, одномандатного виборчого округу, екзит-пол, експрес-опитування на виході з виборчих дільниць в день голосування, дослідження місцевого самоврядування, реформи децентралізації, дослідження проблем дотримання громадянських прав та свобод, дослідження системи освіти та науки, вивчення проблем та механізмів удосконалення житлово-комунального господарства, дослідження проблем у сфері земельних відносин, вивчення рівня корупції та шляхів боротьби з нею, дослідження релігії та культури, дослідження рівня життя населення, дослідження питань еміграції та імміграції, вивчення рівня соціальної напруженості та конфліктного потенціалу, вивчення гендерних проблем.

З урахуванням викладеного, послуги з надання політичного консалтингу можливо визначити, як інститут сучасної політики, професійну діяльність з інтелектуального, організаційного, правового, соціологічного, медійного забезпечення політичних компаній за допомогою створення та реалізації політичних технологій.

Таким чином, політичні технології є основним інструментом політичного консалтингу.

Безумовно, що головною сферою застосування політичних технологій є виборчі кампанії, коли конкурентна боротьба між кандидатами або політичними партіями, досягає максимального напруження, в даному випадку, мова йдеться про технології підготовки та проведення виборчих кампаній.

Наступною сферою застосування політтехнологій є політичні кампанії з підтримки (або протидії) тих чи інших дій влади, політиків, а також різних інституцій громадянського суспільства. В цьому випадку, політичні кампанії не прив'язані до конкретної дати виборів і не мають такої жорсткої законодавчої регламентації, як виборні кампанії. У той же час, вони прямо пов'язані з виборчими кампаніями, оскільки їх проведення є одним із найбільш ефективних засобів підготовки

політичних партій та окремих кандидатів до майбутніх виборів.

Використання політичних технологій, не обмежується лише виборами, для підтримування образу вже обраного кандидата або партії, доцільним є використання технологій й після завершення процедури обрання.

За типологією політичні технології, можливо поділи на наступні групи, а саме: 1) політичний маркетинг, який виражає способи просування товарів на політичному ринку; 2) політичний менеджмент, тобто управлінсько-організаційна діяльність при прийнятті політичних рішень; 3) політичний іміджмейкінг – цілеспрямоване створення певного образу того чи іншого політика.

Виробництво довіри (trust building) на сьогоднішній день є найбільш популярним трендом політичного маркетингу. Одна з найважливіших причин цього полягає в наростанні суспільної недовіри до політичних діячів та організацій, органів державної влади, а також підвищення ступеня політичного абсентеїзму громадян, характерних для всіх без винятку сучасних представницьких демократій.

Політичний менеджмент являє собою систему дій по управлінню політичними процесами шляхом аналізу тенденцій політичного розвитку, передбачення його наслідків, вироблення рекомендацій для політичного керівництва та забезпечення реалізації в політичній практиці.

Політичний менеджмент охоплює систему управління політичною сферою суспільства на основі використання форм, методів і технологій правового менеджменту та політичного маркетингу. Він передбачає безпосередній розгляд, ухвалення та втілення в життя політичних рішень. Цю функцію покладено на спеціалізовану групу людей (політична, правляча еліта), яка домагається необхідної поведінки людей – членів суспільства – за допомогою правових норм, умовлянь і маніпулювання. Ці види соціотехніки управління називають ще інструментами регулювання впливу на людей.

В свою чергу, політичний іміджмейкінг – це процес зі створення політичного образу, багатфакторний феномен, специфіка конструювання якого пов'язана з особливістю політики як виду діяльності, її місця в житті людей і характером діяльності політичного лідера чи організації. Роль ефективного політичного іміджу проявляється як у високому рейтингу популярності його носія, так і в можливостях впливу на громадську думку, в можливостях активного формування політичної діяльності держави і суспільства в цілому [8, 117-121].

Важливо відмітити, що політичний імідж є динамічним, оскільки для кожного кандидата, партії або вже діючого політика він змінюється разом зі зміною політичної, економічної, соціальної ситуації, яка впливає на «несвідомі» побажання суб'єктів сприйняття – електорат. В формуванні політичного

іміджу, детермінуючу роль відіграють асоціації та стереотипи, за допомогою яких, електоральні одиниці, на рівні своїх почуттів та соціально-культурних звичок, приймають політичне рішення.

Основним завданням політичного консультування в будіванні політичного іміджу певного кандидата є вивчення асоціативних, соціально-культурних, стереотипних настроїв та уподобань виборців з метою їх подальшого імплементації в імідж кандидата.

Політичні технологи, проводячи дослідження настроїв потенційних виборців та отримавши запити суспільства щодо образу кандидата, можуть штучно імплементавати в імідж майбутнього обраної особи ті якості, які бажає бачити виборець.

Таким чином, не дивлячись на те, що відносини в сфері політичного консалтингу, будуються між політтехнологами та особами або партіями, які бажають отримати політичний результат, важливим суб'єктом цих правовідносин є електорат – сукупність громадян, яким надано право брати участь у виборчому процесі, а вже після його завершення, бути основними критиками політичної діяльності партії або одноособового політичного діяча.

В свою чергу, відсутність ефективного впливу використаних політичних технологій на свідомість електорату є свідченням «провалу» використання таких технологій.

Адже, використання політичних технологій є засобом майстерного впливу на мотивацію людей, їх свідомість та підсвідомість, що спонукають людей діяти відповідно з інтересами політичного суб'єкта, але одночасно підтримують у них відчуття свободи свого вибору, природності вчинених ними дій з обрання того чи іншого кандидату або партії.

Політтехнологічні прийоми є інструментом забезпечення внесення до масової свідомості нових уявлень, цінностей, формування нових установок, переконань, що передбачають певний ступінь маніпулювання масовим свідомістю та поведінкою.

Цікавим прикладом використання політичної технології відволікання, перемикання уваги є сюжет відомого фільму «Хвіст виляє собакою», де увага громадян відволікалася від сексуального скандалу, учасником якого став Президент США напередодні чергових президентських виборів.

Для вирішення проблеми в Білий дім терміново запрошується найкращий фахівець Конрад Брін, який пропонує створити за допомогою телевізійного монтажу вигадану «маленьку переможну війну» з Албанією, яка відверне увагу громадськості від скандалу, що стався.

Цікаво, що в американському політичному просторі, дискусійним було питання – чи не був фільм способом зам'яти скандал, що насувався в реальному житті Сполучених штатів, а саме – скандал,

викликаний сексуальними відносинами Президента США Б. Клінтона і стажерки Білого дому М. Левінськи.

Показані у фільмі ЗМІ в сучасному світі дійсно набувають магічної здатності впливати на свідомість людей. Картина світу, створена ЗМІ, сама стає свого роду реальністю. В картині наочно показано, як увага обивателя, спрямована на скандал, пов'язаний з президентом, через деякий час переходить на новини з місця бойових дій.

Досліджуючи психологічний вплив певної інформації, встановлено, що розмаїття поганих новин знижує здатність критичного сприйняття інформації. Таким чином, одним із методів політичної технології є відволікання або перенесення уваги електорату на інший об'єкт з метою недопущення усвідомлення та аналізування громадською думкою невідповідної ситуації. З цієї метою, політтехнологи імплементають в інформаційне поле сторонній, не пов'язаний з початковою ситуацією предмет – певну подію, яка займе основу увагу суспільства.

Вплив на суб'єкти та об'єкти політики за допомогою техніки умовлянь здійснюють тоді, коли намагаються їх переконати в необхідності певного політичного вибору. Техніка умовлянь передбачає залучення раціональної та нераціональної аргументації, використання статистичних даних, фактів, прагматичних аргументів, результатів соціологічних і соціопсихологічних досліджень. Під час нераціональної аргументації покладаються не на істинність аргументів, а на особистісні якості людей, котрі поділяють аналогічні думки, на авторитети, думки більшості громадян тощо. Використовують і техніку формування емоційного компоненту, коли звертаються до стереотипів, національних інтересів, висміювання, залякування.

Маніпуляція відрізняється від до прикладу силового, владного впливу відсутністю прямої вказівки, наказу, відкритого примусу, загрози застосування санкцій. Маніпулятивні технології діють через створення штучних умов, коли все відбувається як би «само собою», але в той же час згідно до чітко задалегідь прописаного сценарію. У ході маніпулятивного впливу людина не відчуває зовнішнього примусу, йому здається, що він сам приймає рішення і вибирає форму своєї поведінки або ж що відбуваються навколо нього події виправдані реальними нашим світу [9, с. 10-11].

Сенс маніпулювання полягає в створенні перешкод для індивідів у фактичному доступі до достовірної інформації, що змушує їх поклатися на офіційну інтерпретацію. Слушним є висловлення К. Маркс, який якось сказав: «Ми раби слів». Пізніше його алегорично повторив Ф. Ніцше, написавши про роль «в'язниці мови» у свідомості людини.

Не менш цікавим для дослідження є технологія апелювання до електоральної свідомості за допомогою використання експертів з рейтингами.

Проведення вибіркового опитування за наслідком яких суспільство отримує певні рейтинги – це створення моделі реальної думки мас, «оживленої» за допомогою експертів. Тобто для того, щоб певна майбутня подія, персона або пропозиція, вірогідно була обрана або позитивно сприйнята суспільством, доволі часто достатнім є опублікування експертного рейтингу з високим позитивним коефіцієнтом для того чи іншого питання, який бажає пролобіювати політична сила. І навпаки, заниження рейтингу щодо певної події, також може вплинути на свідомість суспільства та вплинути на політичний настрій або вибір.

Маніпуляція свідомістю електорату також відбувається завдяки використанню «ефекту 25 кадрів» Д. Вайкері – вигадана методика впливу на свідомість і підсвідомість людей за допомогою вставки в відеоряд прихованих повідомлень у вигляді додаткових кадрів [10, с. 122-123].

Законом України «Про телебачення та радіомовлення» забороняється «використання в програмах та передачах на телебаченні та радіо прихованих вставок, що діють на підсвідомість людини та/або шкідливо впливають на стан їх здоров'я», проте, зі з'явленням додаткових інформаційних площадок, відмінних від телебачення, таких як: YouTube, телеграм-канали, ефіри в соціальних мережах, використанням «ефекту 25 кадрів» є непоодиноким [11, с. 6].

Стереотипи та очікування є підґрунтям виборчих технологій, коли прихід кандидата до влади пов'язують з формуванням у свідомості виборців задоволення від уявної відповідності даного кандидата очікуванням електорату. «Саме таке завдання – переконувати людей і змінювати їхнє ставлення до певних ідей або понять є суттю поняття сучасної пропаганди» [12, с. 67-71].

Висновки. Інститут політичного консалтингу, як основного «штурмана» у використанні політичних технологій, потребує подальшого глибокого вивчення. За останні роки, політичний PR пройшов великий шлях від до прикладу примітивного використання партійної символіки на канцелярських предметах до зняття фільмів, як передумов входження кандидату у велику політику. Сьогодні, політичні технології – це система управління та контролю за масовими політичними комунікаційними потоками.

В сьогоденному підході до використання виборчих технологій важливим є не тільки знати добре відомі прийоми передвиборчої, політичної боротьби, а й розуміти, що використання таких технологій стає досить сильною зброєю, яка дозволяє майже миттєво змінювати електоральні симпатії. Успішність використання зазначених прийомів стає можливою лише у випадку, коли політичні технології застосовуються в комплексі з науково-обґрунтованими стратегіями, з урахуванням пове-

дінки політичних опонентів, в також інших процесів, що відбуваються в масовій свідомості.

Критерієм успішності застосування політтехнологій є досягнення мети. Водночас необхідно усвідомлювати, що в політичному процесі далеко не завжди можливо чітко визначити мету того чи іншого суб'єкта політики, не будучи учасником політичної команди.

Важливо усвідомлювати, що далеко не всі політики, які беруть участь, наприклад, у виборах за пост президента країни, ставлять собі за мету перемоги. Тому, ні голоси виборців, отримані кандидатом в президенти, ні його місце серед учасників президентських перегонів, не дають уявлення про ефективність застосованих політтехнологій. Адже від виборців може бути прихована справжня мета: домогтися визнання, відволікти голоси від одного з найімовірніших кандидатів на посаду.

Сучасна політична практика характеризується, з одного боку, маніпулятивністю інструментів по відношенню до суспільної свідомості, з іншого боку, збільшуються можливості тих, хто володіє технологіями та знаннями в галузі політичного, і особливо – виборчого процесу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ващенко К.О. Політичні технології, як чинник демократичного розвитку суспільства: дис.на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук: Одеська державна юридична академія. Одеса, 1999, 52 с.
2. Словник української мови / Наукова думка в 11 т. К. : Наукова думка, 1970-1980. 712 с.
3. Вебер М. Вибрані твори/Пер. з нем. М., 1990. С. 646.
4. Sabato L. The rise of political consultants. N.Y., Basic Books, 1981. с. 320.
5. Юрченко Є. О. Політичне консультування у виборчому процесі: світовий досвід та українська практика: *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. Число 1. С. 12-17.
6. Свирид З. В. Типологія та функції політичного консалтингу: *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Питання політології*. 2014. № 1111, вип. 26. С. 123-130.
7. Політичний консалтинг: URL: <https://sic-group.com.ua/services/politicheskij-menedzhment/politicheskij-konsalting/>
8. Кривошеїн В. В. Іміджова складова політичного світосприйняття: структура елементарного рівня // *Грані. Д.*, 2002. No 4. С. 117-121.
9. A New Handbook of Political Science (ed. by R.E. Goodin, H.-D. Klingemann). 1996. Oxford University Press., с. 10-11.
10. О.І. Глянцева., А.Трубай 25-й кадр: реальна загроза чи вигадана проблема.навч.посіб. Львів: 2012. 122-123 с.
- 11.Про телебачення і радіомовлення: Закон України від 21.12.1993 № 3759-ХІІ. *Голос України*. 1993, ст. 6 п.3.
12. Чижова О. М. Політичний прагматизм. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22 :*

Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2010. Вип. 4. С. 67-71.

REFERENCES:

1. Vashchenko K.O. (1999) Political technologies as a factor in the democratic development of society: thesis for obtaining the scientific degree of candidate of political sciences: Odesa State Law Academy. Odesa, 52 p.
2. Dictionary of the Ukrainian language/Scientific thought in 11 volumes. K.: Naukova dumka, 1970-1980. 712 p.
3. Weber M. (1990) Selected works/Trans. with him. M. P. 646.
4. Sabato L. (1981) The rise of political consultants. N.Y., Basic Books.
5. Yurchenko E. O. (2010) Political consulting in the election process: world experience and Ukrainian practice: Bulletin of the Academy of the Bar of Ukraine. Number 1. P. 12-17.
6. Svyrid Z. V. (2014) Typology and functions of political consulting: Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Series: Issues of political science. No. 1111, issue 26. pp. 123-130.
7. Political consulting: URL: <https://sic-group.com.ua/services/politicheskiy-menedzhment/politicheskiy-konsalting/>
8. Kryvoshein V.V. (2002) The image component of political worldview: the structure of the elementary level // Grani. D., No. 4. P. 117-121.
9. A New Handbook of Political Science (ed. by R.E. Goodin, H.-D. Klingemann). 1996. Oxford University Press.
10. O.I. Glyantseva., A. (2012) Trubai 25th frame: real threat or imaginary problem. study guide. Lviv: 122-123 p.
11. About television and radio broadcasting: Law of Ukraine dated 12.21.1993 No. 3759-XI. Voice of Ukraine. 1993, Article 6, Clause 3.
12. Chizhova O. M. (2010) Political pragmatism. Scientific journal of the M.P. Drahomanov NPU. Series 22: Political science and methods of teaching socio-political disciplines. Issue 4. P. 67-71.

Political consulting and the influence of political technologies on electoral opinion

Bolshan Inna Volodymyrivna

Postgraduate Student at the Department of Political Science
Odesa I. I. Mechnikov National University
Dvorianska str., 2, Odesa, Ukraine

Political technologies are a component of the process of formation of a democratic political society, development of the political culture of society. This article highlights the essence and purpose of political consulting, the prerequisites for the emergence of this phenomenon, the areas of application of political technologies, as well as examples of the use of political technologies and their impact on the political consciousness of citizens. In light of the study of the essence of the concept of «political technology», it is important to understand the concept of political consulting and political technological manipulation.

Political consulting is a fairly new scientific direction that studies activities that satisfy the needs of society, selected groups or individuals in achieving the goals of controlled changes in the existing socio-political situation.

The relevance of consideration of the essence, main functions and specifics of political consulting is determined by the increased attention of public and political leaders to this area of activity, which leads to an increase in demand for specialists in the development of the socio-political process.

It is worth emphasizing that as a field of activity, this industry has a certain historical basis and practice. Until the moment of complete industrialization and digitalization of society and state institutions, the functions of political consultants were performed by advisers, secretaries, sages and confessors close to the ruling elite. It is fair to note that even today, political leaders, despite the presence of a special political-technological unit in their staff, have individual advisers in various spheres of socio-political fields.

As for political manipulation, unlike interpersonal manipulation, political manipulation is impersonal and involves influencing the masses. The will of minorities, in a veiled form, is imposed on the majority.

The manipulator uses the social, religious, cultural, ethnic and gender preferences and beliefs that form the basis of the group's overall self-identification to control the crowd. Thus, the use of political technologies thanks to the activity of political consultants through manipulation has a direct goal – to influence electoral opinion in order to achieve the desired political result.

Key words: political technologies, political consulting, public political opinion, electorate, elections, electoral process.

Роль олігархічних впливів у становленні розвинених демократичних систем: український кейс

УДК 321.015

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-3.2>

Ігнатів Ілля Ігорович
аспірант кафедри філософії,
соціології та політології
Київського національного
торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, Київ, Україна

У статті досліджено роль олігархічних впливів у становленні та розвитку демократичних систем з акцентом на українській демократії часів незалежності (1991-...). Україна стоїть на шляху від молоді демократії, що розвивається, до країни з розвинутою демократією. Проблема впливів олігархів на політичне життя країни звучить повсякчасно, включається до програм політичних партій та є одним з найбільш важливих питань нашої країни. Тим не менш, олігархія є невід'ємною частиною існування будь-якої світової демократії. Великі підприємці чи групи підприємців мають вплив на прийняття політичних рішень та мають власне політичне представництво у США, Канаді, Японії та інших розвинених демократіях по всьому світу, та відігравали різні ролі з негативними та позитивними впливами під час становлення таких систем з плином історії. Тим не менш, ми не можемо назвати якусь з вищезгаданих країн олігархічною, але визначення українського політикуму рідко проходить без згадки про олігархічні впливи на формування політичного порядку денного як у внутрішніх справах країни, так і у зовнішніх. Закон «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну або політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» ще більше привернув увагу суспільства до вирішення «проблеми олігархії». Порівнюючи українську демократію з розвиненими західними демократіями, увага завжди звертається на актуальні розбіжності у функціонуванні цих систем. Це є помилкою, адже порівнювати українську демократію віком в 30 років та американську, чи численні європейські демократії, які значно старші, неможливо, адже шлях, який Україна проходить зараз було пройдено зазначеними країнами багато років тому. У статті наведено приклади функціонування олігархічних елементів в країнах з розвиненими демократичними системами в минулому столітті та сьогодні, проаналізовано позитивні впливи олігархії на економічне, соціальне та політичне життя України, порівняно становлення української демократії з розвитком авторитарно-олігархічної системи Російської Федерації та роль олігархічних елементів у цих процесах.

Ключові слова: олігархія, демократія, політичні системи суспільства, плюралізм, конкуренція.

Вступ. Олігархія є однією з найвідоміших проблем функціонування сучасного українського та пострадянського політикуму. Прийнято вважати олігархів та їх впливи як суто негативні в рамках розвитку демократичних тенденцій в Україні. Після остаточної фіксації на євроінтеграційних процесах та відмові від «східного партнерства», українське суспільство радше порівнює ситуацію у власній політичній системі з західними моделями демократій, де впливи великого капіталу на формування політичного порядку денного є значно меншими. Тим не менш, олігархія не є суто східноєвропейським феноменом сьогодення й так само не є винятково негативним явищем. Досить важко навіть назвати її перешкодою на шляху до розвитку демократії, адже багаті та впливові підприємці присутні в будь-якій світовій демократії й є органічною частиною таких систем. Звісно, рівень впливу та залученості таких людей у прийнятті політичних рішень сильно відрізняється у країнах розвинених демократій та демократій, що розвиваються, але такі впливи в будь-якому разі присутні. Проблематика інтеграції олігархічних елементів в демократичних політичних системах починається з моменту прийняття цих елементів не лише з точки зору їх негативних впливів, а як обов'язкової частини будь-якої функціонуючої демократії.

Мета та завдання. Метою статті постає доведення позитивних впливів олігархічних елементів у становленні демократичних систем загалом, з акцентом на чинній українській демократії. Завданнями цього дослідження є:

1. Довести наявність та функціонування олігархічних елементів у країнах з розвиненими демократіями;
2. Виявити актуальні варіанти деолігархізації українського політикуму;
3. Проаналізувати історію української олігархії часів незалежності на предмет позитивних впливів в рамках становлення та розвитку демократії в країні.

Методи дослідження. У ході написання статті було використано загальнонаукові методи: історичний – для підтвердження гіпотези про наявність олігархічних елементів в найбільших світових демократіях; аналітичний – для виведення гіпотез та причинно-наслідкових зв'язків щодо впливу олігархії на становлення демократичних систем; порівняльний – задля вивчення відмінностей між впливами олігархії в період політичної нестабільності, які призвели до становлення різних політичних систем суспільства.

Результати. Процес переходу та трансформування значної частини країн пострадянського блоку у 1990-х–2000-х рр. супроводжувався формуванням

нових елітарних класів та специфічної системи їх відносин із владою, яку наразі називають олігархічною. Для характеристики такої системи ми використовуємо визначення О. Бабкіної: «Це система, в якій влада зосереджена в руках вузького кола осіб (олігархів), які пов'язані між собою неформальними відносинами і відповідає не державним, а їхнім особистісним інтересам» [1], та С. Вонсовича «Основні риси кланово-олігархічної політичної системи: нерівність доступу до ресурсів влади, використання неправових засобів зміцнення впливу (корупція); наявність особистих зобов'язань та обцинної солідарності між «патроном» та «клієнтом»; відсутність демократичних форм зв'язку між владою і громадянами» [2].

Проблема нерівномірного розподілу економічних та політичних активів в період політичної турбулентності та зміни політичної системи суспільства країни не є «винаходом» країн пострадянського блоку – переважна більшість країн, де відбувались зміни чи значні трансформації політичної системи протягом XIX–XX ст. мала аналогічні проблеми. У період *fin de siècle*, тобто на межі зазначених століть, Сполучені Штати Америки боролись як з впливом місцевих «баронів-олігархів», які обіймали та використовували вищі адміністративні посади в конкретних штатах та містах задля збагачення власних бізнесів, так і з проблемою лобювання інтересів окремих крупних підприємців через кишенькових політиків у сенаті [10]. З першою проблемою вдалося впоратись завдяки становленню «четвертої колони» влади у вигляді незалежних журналістських розслідувань, з іншою – через введення перших антимонопольних законів, зокрема Акту Шермана, який обмежував вплив великого бізнесу на політику, та регулювання процесів лобювання інтересів такого бізнесу на державному рівні. У пост-воєнний період в Європі проходили схожі процеси, які призвели до розбудови незалежних демократичних інститутів та регуляції відносин між великим бізнесом та владою. Політика економічного популізму в значній частині країн Латинської Америки також базується на фінансуванні місцевими олігархічними елітами та їх впливі. В пост-радянських країнах потужний елемент олігархату присутній не лише в Україні, а й Росії та Казахстані. Трохи інакшого роду характер олігархія має в Грузії, Молдові, Таджикистані та Киргизстані. В країнах, які після розпаду Радянського Союзу зберегли багато соціалістичних елементів, як то Білорусь, Узбекистан та Туркменістан олігархія має ще менший вплив, адже переважна частина важливих економічно-промислових секторів країни все ще належать державі та не є приватизованими, що зближує її з авторитарною, а не олігархічною системою правління.

Окремо зазначимо, що жодна з демократичних країн світу не позбавилась від олігархічних еле-

ментів повністю: зв'язок влади та великого капіталу можна прослідкувати в будь-якій демократії світу. Регулярність корупційних скандалів з приводу фінансування партій та окремих політиків з боку великого бізнесу в унітарній демократії Японії зберігається вже понад півстоліття [7]. У дослідженні 2014 року політологів Мартіна Гілнса з Принстона та Бенджаміна Пейда із Північно-Західного університету було встановлено, що політичні проекти та заходи, за які виступають найбагатші 10 відсотків американців, проходять частіше, ніж відповідні політики найбільш бідніших верств, що складають 50 відсотків населення. Одним з головних висновків дослідження було визначено наступне: не має значення, скільки американців віддають перевагу ті чи іншій політиці, якщо найбагатші десять відсотків вже склали свою думку щодо такої політики. Окрім того, не зважаючи на закон про лобювання, фінансово-промислові групи продовжують отримувати вигідні преференції для своїх бізнесів в обмін на фінансування окремої партії чи політика [9]. Подібні дослідження можна знайти щодо будь-якої розвинутої країни, але це не наближує їх демократичні системи до кланово-олігархічних, адже різні країни знайшли різні способи співпрацювати з великим бізнесом та підтримувати його одночасно з ослабленням його впливу на прийняття політичних рішень. Таким чином, проблема олігархії та її впливів присутня в кожній світовій демократії,

На сьогодні, проблема олігархії в Україні залишається однією з головних проблем на шляху від демократії, що розвивається, до розвинутої демократії. 23 вересня 2021 р., за ініціативою президента України Володимира Зеленського, Верховною Радою було прийнято закон 1780-ІХ «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну або політичну вагу в суспільному житті (олігархів)». Основні положення такого закону передбачають визначення поняття «олігарх», створення реєстру олігархів та введення обмежень на діяльність людей, що потрапили до цього списку. Зокрема, йдеться про заборону фінансування політичних партій, бути покупцем чи бенефіціаром при приватизації об'єктів великої приватизації. Законопроект отримав велику кількість критики з боку як незалежних експертів та журналістів, так і з боку політичної опозиції у Верховній Раді [5].

Головною метою та проблемою закону передбачається боротьба з олігархами як особами, але не з олігархією як з явищем. Як було зазначено вище, розвинені демократії не боролись з олігархією, вони інтегрували її в свої демократичні системи. Сукупність таких заходів та процесів носить назву «деолігархізація». Існують три основних підходи до процесу деолігархізації:

– Західний підхід полягає у створенні і підтримці незалежного функціонування окремих інститутів

влади, зокрема судової та правоохоронної гілок влади (країни Північної Америки та Центрально-Західної Європи), внаслідок чого такі інститути працюють не через вертикаль влади, а через горизонталь, через що впливу на всю політичну систему загалом стає неможливо через відсутність можливостей значного впливу однієї гілки влади на іншу;

– Східний підхід, в основі якого лежить укладання домовленостей з олігархами щодо сплати значної грошової «компенсації» за попереднє незаконне збагачення до державного бюджету в обмін на збереження всіх, або переважної більшості, активів підприємця та можливість й надалі проводити підприємницьку діяльність. Такий підхід було використано в Грузії за часів президенства Міхаїла Саакашвілі, що значно зменшило вплив олігархії на політичну систему країни принаймні на якийсь час;

– Популістичний підхід, за яким влада переслідує окремих чи всіх олігархів з метою їх «знищення» різними способами: від особистих санкцій чи позбавлення громадянства до відкриття кримінальних проваджень.

Перші два варіанти не є взаємовиключними й можуть бути застосовані одночасно, але у лише послідовності східний-західний, адже процес формування незалежних інститутів у владі є довготривалим й супроводжується постійним тиском з боку фінансово-промислових груп олігархів. Натомість застосування східного підходу перед західним дає не тільки додаткові кошти задля реалізації проєктів незалежних владних інститутів, але й укладає статус-кво між владою та олігархією, що зменшує спротив олігархів щодо діяльності такої влади під час її перехідного етапу до більш стійких демократичних інститутів.

Третій варіант, який виглядає найлегшим, є найгіршим з усіх можливих, адже після знищення одних бізнес-еліт неодмінно з'являються інші, адже змінилися не система політичних відносин суспільства, а лише представники однієї її категорії. Окрім того, наслідки для суспільно-політичного життя та економіки країни матимуть катастрофічні наслідки.

Для України третій варіант деолігархізації є особливо неприйнятним. Лише один з головних українських олігархів, Рінат Ахметов є найбільшим платником податків в Україні (в 2018 р. 90,2 млрд. грн. від System Capital Management, що належить олігарху, склали 22,6% всіх надходжень в державний бюджет України), одним з найбільших роботодавців України, адже в холдінг SCM входить більше 500 підприємств, а долю бізнесів олігарха у ВВП країни оцінюють щонайменше в 3,9%. Робочі місця, податкові надходження, металургійний, аграрний та енергетичний сектори, критично важливі для країни об'єкти інфраструктури так чи інакше пов'язані з діяльністю олігархів.

За 30 років незалежності, олігархічні структури стали значною частиною не тільки економічно-політичної складової країни, але й соціально-культурної. Значна частина спортивного сектору фінансується з приватних та корпоративних статків олігархів. 12 з 12 найбільших футбольних клубів України належать великим підприємцям з ознаками олігархії, зокрема зі сфер металургії, видобутку природних копалин та аграрного сектору [3].

Переважаюча кількість медіа, зокрема ТБ та друкованих медіа, належать олігархічним структурам й без додаткового фінансування з їх боку не мають шансу на виживання, адже не є прибутковими. На ринку телебачення 6 з 6 найпопулярніших телеканалів (Україна, 1+1, Інтер, ICTV, СТБ, Новий канал) належать олігархам і лише 2 з них можна назвати прибутковими. На кінець 2020 р. найпопулярніші в країні телеканали «Україна» (належить «ТОВ Телерадіокомпанія Україна», що входить до власності Ріната Ахметова) та «1+1» («ТОВ Телерадіокомпанія Студія 1+1», що належить Ігорю Коломойському) показали прибуток у -1214326000,00 грн. та -145936000,00 відповідно, тобто такі канали існують винятково за рахунок дотацій з боку їх власників-беніфіціарів.[4] Окрім того, значною частиною доходів майже всіх українських телеканалів становить саме політична реклама, без якої прибутковість телеканалів впала б значно нижче.

Як зазначає один з провідних аналітиків Atlantic Council Андерс Ослунд, олігархія для економіки країн, що переживають перехідний період в плані політичних режимів, є радше позитивним елементом, аніж негативним. Без олігархів був би майже неможливий розвиток чи принаймні збереження великих підприємств у часи політичної турбулентності. Поява олігархів є звичайною реакцією на економічну нестабільність та слабкий правовий захист в країні, адже лише неправовими методами великі підприємці мають змогу захищати та розширювати власний бізнес. Вірогідніше за все, за відсутності олігархічних еліт та внутрішнього приватизаційного процесу, Україна могла б повторити історію підприємств країн Центральної Європи, які збанкрутіли та підірвали великі сектори економіки таких країн.[6] Таким чином, олігархізація української економіки в 1990х роках сприяла збереженню багатьох галузей економіки країни від повного занепаду.

Процеси інтеграції олігархічних еліт в правове поле країни та зниження їх ролі в різних секторах, від економіки до культури, відбувалося по-різному в залежності від країни. Для пошуку ідеального варіанту для України неможливо застосувати приклади країн Балтії чи невеликих країн Європи, адже надбагаті люди можуть з'являтися лише в країнах в великими ринками й порівнювати вплив великих підприємців таких країн не вбачається можливим. Приклад більших країн, як Польща, також

не підходять як модель до вирішення проблеми олігархії в ситуації з Україною, адже в країнах Центральної Європи великі підприємства або залишались в державній власності, або приватизувались західними компаніями – процесу приватизації підприємств внутрішніми інвесторами майже не відбувався [6].

Ще однією вирізною характеристикою олігархії в політичній системі є взаємодія олігархічної еліти в своїй соціальній групі. Тут вирізняється велика різниця між олігархією України та Російської Федерації. Переважно більшість часу з розпаду Радянського Союзу, в Україні різні олігархічні структури конкурують між собою за більший вплив на політичне життя країни та, відповідно, більш вигідні умови для збільшення власного капіталу. Переважна більшість українських партій фінансуються олігархами, але за рахунок того, що вони, здебільшого гравці-одинаки, як то Віктор Пінчук, або принаймні об'єднуються в групи з декількох осіб, як то Ігор Коломойський та Геннадій Боголюбов, чи Рінат Ахметов та Вадим Новінський, український політикум базується на правилах конкуренції. Майже на кожних парламентських та президентських виборах проходить перерозподіл сфер впливу, що є радше позитивним елементом, адже така політична конкуренція не дає змоги окремішій людині чи об'єднаній групі осіб сконцентрувати всю повноту влади в країні в одних руках, що є прямим шляхом до знищення демократії та переходу до авторитарного режиму. Натомість в Росії, олігархи об'єднані не тільки в значно більші групи, але й велика кількість з них пов'язана дружніми стосунками. Олігархи-одинаки, як то Борис Березовський чи Роман Абрамович втратили значну частину свого впливу в Російській Федерації, адже не належали до великих груп олігархів та не були пов'язані з ними особистими стосунками. Таким чином, Україна радше схожа на Сполучені Штати Америки другої половини XIX ст. – початку XX ст., адже тамтешні олігархи також діяли радше по-одиночці чи зовсім малими групами по 2-3 особи [10].

Ми вбачаємо в згуртованості російської олігархії та розрізненості української одну з головних причин, чому політична система Росії тяготіє до авторитарної, а України – до демократичної. Російська олігархія об'єдналася в єдину групу, яка обслуговує діяльність чинної партії влади. Через те, що було досягнуто домовленостей, які були прийнятними для більшості з економічних еліт Росії, було зафіксовано статус-кво між найбагатшими людьми країни. Одночасно з цим, українські олігархи постійно конкурували за сфери впливу в політиці, що виражалось, перш за все, у створенні та фінансуванні різних політичних партій або підтримки окремих політичних лідерів, блоків чи проектів. Таким чином, через внутрішню конкуренцію серед олігархів, в Україні активно розвивався

політичний плюралізм, що є однією з головних ознак демократичних політичних систем.

Для функціонування розвинених демократій вкрай необхідне існування потужного громадянського суспільства, яке усвідомлює свій вплив на прийняття політичних рішень. У демократіях, що розвиваються, становлення такого суспільства триває доволі значний період й політична система суспільства піддається значно більшому впливу політичних еліт у такий період. Таким чином, у період переходу країни з однієї політичної системи в іншу, який Україна переживала після розпаду Радянського Союзу, майбутнє політичної системи вирішувалось у боротьбі промислово-фінансових груп, що належали різним олігархам. Завдяки тому, що серед цих еліт не було знайдено компромісу щодо розділу сфери впливів, не вдалося створити коаліційну політичну групу, що вберегло політичну систему нашої країни від поступової деградації до авторитарних тенденцій принаймні на якийсь період.

Спроба створення та уніфікації всієї влади великим олігархічним об'єднанням в Україні припала на період, коли процес зміни поколінь вже відбувся. Як таке об'єднання ми розглядаємо політичне об'єднання «Партія регіонів»: у 2012 році, одразу 15 членів зазначеної партії входили до списку 100 найбагатших українців за рейтингом Forbs. Окрім того, до партії офіційно не входили окремі олігархи, як найбагатший українець Рінат Ахметов, але вони мали багато своїх представників в цій партії. Але через те, що таке об'єднання найбагатших людей країни в єдину групу відбулось занадто пізно, закріплення такого об'єднання вже було значно менш вірогідним. На цей період, основну частину населення України складали люди вікової категорії 20-44 роки [11], які більшу частину свого життя прожили вже у іншій політичній системі, ніш попередні покоління, а процеси становлення громадянського суспільства вже два десятиліття знаходились під впливом політичного плюралізму, породженого олігархічною конкуренцією.

Висновки. Олігархічні елементи присутні в будь-якій демократичній системі світу й протягом розвитку такої демократичної системи, змінюють свій характер та можуть сприяти великій кількості позитивних змін всередині такої системи. Боротьба з олігархією є невід'ємною частиною у становленні таких систем, але остаточно побороти клас заможних підприємців з доступом до впливу на прийняття політичних рішень та формування політичного порядку денного є неможливим – лише інтеграція таких елементів всередині демократичної політичної системи зменшує такі впливи, але не нівелює їх повністю. Шляхи різних демократій у процесі зменшення олігархічних впливів є дуже різними й Україна, як країна з великою територією та кількома великими ринками (зокрема, агрокультурний та металургійний сектори), радше повинна

орієнтуватись на американську демократичну систему, яка проходила схожий шлях більше століття тому, ніж на інші країни пострадянського блоку, більшість з яких або мало значно менші ринки (а звідси, значно важчі процеси монополізації окремих ринків та доступ таких монополістів до владних ресурсів), або не впоралися з переходом до демократичних систем (напр. Білорусь). Це окреме питання потребує окремих досліджень, адже компаративний аналіз механізмів інтеграції елементів олігархії в розвинених демократіях є дуже широким через велику кількість унікальних кейсів, які допомогли б краще розуміти, які з цих механізмів краще спрацюють в Україні.

В Україні, поява та укріплення олігархії в 1990х роках зберегла багато галузей економіки країни від повного зникнення, сприяла розвитку окремих галузей культури (медіа, спорт, тощо.), а головне – розвитку політичного плюралізму на період, коли в країні формувалося повноцінне громадянське населення під час зміни поколінь. Олігархічна конкуренція є позитивним фактором у становленні повноцінних демократичних систем, що продемонстровано у порівнянні розвитку українського політикуму та російського через взаємозв'язки всередині олігархічних соціальних груп цих країн. Подальший розвиток та еволюція українського олігархату проходить паралельно з розвитком української демократії. Клас багатих людей з доступом до політичних інструментів задля власного збагачення навряд чи зникне, й так само відіграватиме значну роль в подальшому розвитку українського суспільства. Осмислення цієї ролі та пошук механізмів інтеграції ключових гравців до чинної демократичної системи є одним з найактуальніших питань українського політикуму та потребує подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабкіна О. Новітня політична лексика (неологізми, окупаціоналізми та інші новотвори). *Львів: Новий Світ-2000*. 2015. С. 177.
2. Вонсович С. Транзитологія: долання кризи та вектори розвитку. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2021. №30. С.5-13.
3. Голы, деньги и агро. Бизнесмены из аграрного сектора теснят олигархов в украинском футболе. *Новое время*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://sport.nv.ua/football/mesto-oligarhov-v-futbolnyh-klubah-upl-zanimayut-biznesmeny-agrarii-novosti-ukrainy-50104506.html>
4. Скільки заробили українські телеканали за два роки та хто з них здатен прожити без політичної реклами. *Детектор медіа* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://detector.media/rinok/article/190337/2021-07-20-skilky-zarobyly-ukrainski-telekanaly-za-dva-roky-ta-khto-z-nykh-zdaten-prozhyty-bez-politychnoi-reklamy/>

5. Український закон про деолігархізацію «сколихнув Європу». Огляд західної преси. *Радіо Свобода*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/>
6. Aslund, A. Comparative Oligarchy: Russia, Ukraine, and the United States. *Europe after Enlargement*. 2007. pp.143-164.
7. Carlson M., Steven R.. Political Corruption and Scandals in Japan. *Cornell University Press*. 2018. 204 p.
8. Dornbush R., Edwards S. The Macroeconomics of Populism in Latin America. *National Bureau of Economic Research, Inc*. 1991. 394 p.
9. Gilens, M., Page, B. Testing Theories of American Politics: Elites, Interest Groups, and Average Citizens. *Perspectives on Politics*. 2014. № 12(3). pp. 564-581.
10. Myers B. History Of the Great American Fortunes. *Chicago: Charles H. Kerr & Company*. 1910. Vol.1-3.
11. Population pyramid of Ukraine in 2014. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.populationpyramid.net/ukraine/2014/>

REFERENCES:

1. Babkina O. (2015) *Novitnya politychna leksyka (neolohizmy, okazionalizmy ta inshi novotvory)*. L'viv: Novyy Svit-2000. (in Ukrainian). p. 177.
2. Vonsovych S. (2021) *Tranzytolohiya: dolannya kryzy ta vektory rozvytku. Naukovy chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*, Vol. 30, pp. 5-13.
3. Holy, den'hy y ahro. *Byznesmeny yz aharnoho sektora tesnyat olyharkhov v ukraynskom futbole*. *Novoe vremya*. Retrieved from: <https://sport.nv.ua/football/mesto-oligarhov-v-futbolnyh-klubah-upl-zanimayut-biznesmeny-agrarii-novosti-ukrainy-50104506.html> (accessed 25 July 2021).
4. Skil'ky zarobyly ukrayins'ki telekanaly za dva roky ta khto z nykh zdaten prozhyty bez politychnoy reklamy. *Detektor media*. Retrieved from: <https://detector.media/rinok/article/190337/2021-07-20-skilky-zarobyly-ukrainski-telekanaly-za-dva-roky-ta-khto-z-nykh-zdaten-prozhyty-bez-politychnoi-reklamy/> (accessed 24 July 2021).
5. *Ukrayins'ky zakon pro deoliharkhizatsiyu «skolykhnuv Yevropu»*. *Ohlyad zakhidnoyi presy. Radio Svoboda*. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/>
6. Aslund, A. (2007) *Comparative Oligarchy: Russia, Ukraine, and the United States. Europe after Enlargement*. pp.143-164.
7. Carlson M., Steven R. (2018) *Political Corruption and Scandals in Japan. Cornell University Press*. 204 p.
8. Dornbush R., Edwards S. (1991) *The Macroeconomics of Populism in Latin America. National Bureau of Economic Research, Inc*. 394 p.
9. Gilens, M., Page, B. (2014) *Testing Theories of American Politics: Elites, Interest Groups, and Average Citizens. Perspectives on Politics*. № 12(3). pp. 564-581.
10. Myers B. *History Of the Great American Fortunes*. (1910) *Chicago: Charles H. Kerr & Company*. Vol. 1-3.
11. *Population pyramid of Ukraine in 2014*. Retrieved from: <https://www.populationpyramid.net/ukraine/2014/> (accessed 25 July 2021).

The role of oligarchic influences in establishing developed democratic systems: the Ukrainian case

Ihnatov Illia Ihorovych

Postgraduate Student at the Department
of Philosophy, Sociology and Political
Science

Kyiv National University
of Economics and Trade
Kyoto str., 19, Kyiv, Ukraine

The article examines the role of oligarchic influences in the formation and development of democratic systems with an emphasis on Ukrainian democracy at the time of independence (1991-...). Ukraine is on the way from a young, developing democracy to a country with a developed democracy. The problem of the influence of oligarchs on the political life of the country sounds all the time, is included in the programs of political parties and is one of the most painful issues of this country. Nevertheless, oligarchy is an integral part of the existence of any world democracy. Large entrepreneurs or groups of entrepreneurs influence political decision-making and have their own political representation in the United States, Canada, Japan, other developed democracies around the world, and have played various roles with negative and positive influences in the formation of such systems throughout history. Nevertheless, we cannot call any of the above-mentioned countries oligarchic, but the definition of the Ukrainian political system rarely goes without mentioning the oligarchic influences on the formation of the political agenda both in the country's internal and external affairs. The Law "On Prevention of Threats to National Security Associated with the Excessive Influence of Persons Who Have Significant Economic or Political Weight in Public Life (Oligarchs)" drew even more public attention to solving the problem of oligarchy. Comparing Ukrainian democracy with developed Western democracies, attention is always drawn to actual differences in the functioning of these systems. However, it is impossible to compare the 30-year-old Ukrainian democracy with the American or numerous European democracies, which are much older, because the path that Ukraine is taking now was taken by the mentioned countries many years ago. The article provides examples of the functioning of oligarchic elements in countries with developed democratic systems in the last century and today, analyses the positive effects of oligarchy on the economic, social and political life of Ukraine, compares the formation of Ukrainian democracy with the development of the autocratic-oligarchic system of the Russian Federation and the role of oligarchic elements in these processes.

Key words: oligarchy, democracy, political systems, pluralism, political competition.

Кобетяк Андрій Романович
Соколовський Олег Леонідович

Політичний вплив на структуру сучасної православної церкви

УДК 322.2

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-3.3>

Кобетяк Андрій Романович
кандидат філософських наук,
доцент кафедри національної
безпеки, публічного управління
та адміністрування
Державного університету
«Житомирська політехніка»
вул. Чуднівська, 103, Житомир, Україна

Соколовський Олег Леонідович
доктор філософських наук,
професор кафедри філософії
та політології
Житомирського державного
університету імені Івана Франка
вул. Велика Бердичівська, 40,
Житомир, Україна

Актуальність теми полягає у висвітленні причин сучасної кризи Вселенської православної церкви та значного рівня політизації світових релігійних процесів. Зазначається, що в першу чергу це пов'язано із геополітичним та фінансовим чинниками. Наявність древніх та «нових» автокефалій створює певну меншовартісність останніх, незважаючи на принцип церковної рівності та потужний фінансовий та людський фактор нових національних церков. Увага дослідження зосереджена на самому феномені Церкви в його еклезіологічному розумінні, який сьогодні піддається впливу значних геополітичних потрясінь та глобалізаційних змін. Вказано на політичний підтекст багатьох церковних рішень ХХ ст.

Мета статті – висвітлити проблему політичного впливу на церковно-адміністративні процеси пов'язані з формуванням нових автокефальних церков. Завданням статті є вивчення в дійсній рівності, адміністративної та політичної незалежності кожної з Помісних церков. У відношеннях між незалежними церковними адміністраціями відчувається «зверхність» давніх автокефалій над новими. Методологічними засадами дослідження стали історичний та порівняльний методи, компаративний підхід, традиціоналізм, герменевтика, релігійна антропологія, філософський символізм, методи аналізу та синтезу. Результати дослідження. Доведено, що формування двох підходів (грецького та слов'янського) до розуміння структури системотворення Вселенського православ'я стало причиною кризи в церкві. Встановлено, що організаційна форма, структура церкви та її управління піддалися трансформаційним процесам, що пов'язано зі зміною політичних режимів і зміщенням державних кордонів. Відзначимо важливий принцип церковної реакції на зміну державної чи політичної кон'юнктури – «структурний плюралізм». Структурний плюралізм характеризується еластичністю церковних вимог до прийняття рішення про церковну незалежність. Під впливом держави такі рішення або приймаються або відкидаються і тоді апелюють до інших правил та постанов. Доведено, що характерною особливістю автокефалізації стало державне та політичне регулювання цього процесу. Після падіння Візантійської імперії держава втрачає примус та контроль у церковній сфері що призвело до численних розколів та появи паралельних юрисдикцій у багатьох країнах світу.

Ключові слова: еклезіологія, політичний процес, автокефалія, державний вплив, патріарх, догмат, церква, суспільний інститут.

Постановка проблеми. Одна із основних проблем, яка сьогодні зачіпає інтереси всіх церковних організацій – це високий рівень політизації релігії. Церква перетворилась на інструмент впливу держави або окремих політичних груп на народ. Особливо це стає помітним перед черговими виборами або ж певною знаковою подією, яка потребує суспільної оцінки. Що стосується християнства, то вже з перших віків існування воно значною мірою виявляє прихильність до держави та політичних чинників. Один із важливих факторів підпорядкування державі – це запозичення адміністративного поділу епархій та автокефальних церков згідно державного управління імперськими землями. Від моменту апостольської проповіді до розростання окремих територіальних громад проходив незначний проміжок часу. Кожна із таких окремих домашніх церков, які розростались у общину певної місцевості, потребувала духовного оформлення та участі у церковних таїнствах. З плином часу та новими завоюваннями Римської імперії формувались нові провінції та митрополії державного розподілу управління імперією. В свою чергу, церква намагалась пристосувати власну структуру ієрархічному управлінню державою.

Мета та завдання. Мета статті полягає у висвітленні політизації трансформаційних процесів

інституту автокефалії та його значенні у сучасній церкві. Еклезіологічна зумовленість автокефального принципу витікає із самої природи ранньої «ідеальної» церкви. Узурпація церковної влади – це порушення Богом установленого миру з земній церкві. Зрештою, це політично-адміністративні нашарування, якими обросла церковна інституція за століття свого існування. Тому, увага дослідження зосереджена на самому феномені Церкви в її історичній ретроспективі.

Завданням дослідження є спроба напрацювання нового, альтернативного підходу до проблеми автокефалії у сучасному світі. Національний принцип, який відіграв ключову роль у становленні низки нових незалежних церков, зокрема на Балканах, вже не задовольняє сучасну церковну громадськість.

Методи дослідження. Відсутність розробленої методології та значний політичний інтерес призводить до появи нових автокефальних теорій і систем, які не завжди узгоджуються з положеннями святоотцівської традиції. Одним із основних методологічних підходів нашого дослідження є міждисциплінарний, який слугує запорукою об'єктивного, систематичного і цілісного дослідження при висвітленні й аналізі еволюції автокефальної

проблематики. Прикметним, на наш погляд, є розмежування методів з досліджуваної тематики на групи які дозволять скласти цілісне розуміння предмету автокефальної проблематики: загальнонаукові, спеціальні та міждисциплінарні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Стан наукової розробки обраної теми сьогодні неоднозначний. Тисячі політичних виступів, публічних заяв та офіційних листів державних діячів, богословів та ієрархів не/визнаних Помісних церков стосовно автокефальної проблематики мають чітко виражений конфесійний характер. Підписання Томосу для України в черговий раз привернуло увагу ієрархії, політологів та світських вчених зі всього світу.

Про важливість та актуальність обраної теми свідчить низка сучасних дисертаційних досліджень, наприклад, В. Бутинського, М. Гергелюка, А. Дідківського, Є. Заремби, А. Матвієнко, архимандрита Кирила (Говоруна). Відтак, є реальна необхідність осучаснити канонічний уклад сучасного життя, а це можна зробити лише на загальному Соборі [2, с. 412]. Важливим для статті є дослідження О. Балакірева та Ю. Середи [8].

Відзначимо, що історія Європейських країн розглядається у значній кількості робіт вітчизняних та зарубіжних учених політичного та геополітичного характеру. Прикметно, що більшість із них покликана визначити місце і роль нової незалежної Української православної церкви у становленні України в новому геополітичному просторі Європи. Зокрема, цій проблематиці присвячена інтегрована колективна монографія вітчизняних політологів за редакцією професора Фелікса Рудича [6].

Результати. Проблема політизації релігії зовсім не нова та має давню традицію та коріння. У період розквіту Візантійської імперії церква стає важливим провладним інститутом регулювання відносин у суспільстві. Більше того, церковні питання втягуються у велику геополітику. Про це свідчить боротьба Балканських країн за церковне визнання. Наприклад, процедура отримання автокефалії новою церквою передбачала для Константинопольської кафедри лише формальну роль. Характерним є приклад Болгарської автокефалії у X ст. Рішення про її надання виходило навіть не від Вселенського престолу, а від імперського Сенату й особисто ініційоване імператором Романом Лекапенем. У свою чергу до нього звернувся Болгарський цар Петро. Таким чином, у період Середньовіччя автокефалія з церковно-політичного явища, на яке вона перетворилася у добу пізньої античності, стала явищем виключно політичним [4, с. 112]. Таким воно сьогодні і залишається, про що свідчать події з наданням Томосу для Української церкви. Це питання давно вийшло за межі богословського обговорення, канонів та традиції церкви, а має яскраво виражене політичне забарвлення.

Виходячи із такого трактування візантійської традиції, можна було б стверджувати, що всі церковні справи, у тому числі й питання автокефалії, можуть одноосібно вирішуватись імператором чи, застосовуючи сучасний підхід до розуміння світської влади, – президентом, прем'єр-міністром тощо. Що, до речі, не було рідкістю у світовій історії (до прикладу – запровадження з 1721 р. синодального устрою у Російській церкві) [1, с. 106].

Сьогодні стало очевидним те, що з кінця I-го до середини II-го тисячоліття автокефалія еволюціонувала у фактор політичної ідентифікації для багатьох держав. Це була запозичена імперська ідентичність. Її першоджерелом був Константинополь як велична столиця єдиної легітимної християнської імперії. Болгарія, Сербія, а пізніше Московське царство пішли тим же шляхом. Автокефалія новоутвореної національної церкви розглядалась як атрибут, який дозволив би їм імітувати Новий Рим і Візантійську імперію. Автокефалія перетворилася на інструмент «переносу імперії». Цей інструмент дозволяв новоутвореним світовим політичним центрам переносити на себе імперську ідентичність за прикладом Константинополя.

Істотним прикладом політичного становлення автокефальної церкви на слов'янських землях є трансформація автокефалії частини древньої Київської митрополії. Це стало можливим виключно внаслідок політичних амбіцій Московського царства. Після того як князь Володимир охрестив Київ, Митрополія була включена до юрисдикції Константинопольського патріархату. Київські князі (не Синод чи Собор архієреїв, що знову ж свідчить про значний рівень політизації) мали відправляти до Константинополя своїх власних кандидатів для схвалення та висвячення на митрополитів. Або приймали тих ієрархів, який призначав Вселенський патріарх [5, с. 218].

Із занепадом Києва та Київської Русі ситуація змінилась. Остаточо її було знищено монголами у середині XIII ст. Склалося так, що церковна спадщина Київської кафедри була розділена між двома центрами. У південно-західній частині колишньої Київської держави її наступником вважало себе Галицько-Волинське князівство, а на північному сході – Володимиро-Суздальське князівство. Згодом, Велике Князівство Литовське та Московське царство заявили претензії на духовну спадщину Києва, і всіляко намагалися її привласнити. Вони намагалися забезпечити собі такі права через титул митрополита Київського. Це врешті-решт призвело до «кльонування» на двоє Київської митрополічної кафедри (одночасно було і три Київських митрополити). Отже, через воєнні та політичні обставини Київський митрополит «переселяється» у Володимирі-на-Клязьмі, а потім до Москви [7, с. 122].

З плином часу правителі Москви оголосили про автокефалію від Константинопольського

престолу. Таким чином майбутня імперія фактично перейняла Середньовічний балканський сценарій автокефалії. Ці події відбувалися на фоні великої Ферраро-флорентійської унії. Православні церкви в силу історичних, політичних та військових подій піддалися під вплив католицького Риму. Першими, хто не прийняли злуки із католиками виявились саме російські ієрархи, які самостійно скликали Собор та обрали власного першоієрарха митрополита Іону [10, р. 103].

Свідченням політичного впливу на хід церковного становлення, у тому числі і в Московській державі, є видання збірника трактатів з нагоди інтронізації новообраного митрополита Феодосія 1461–1462 рр. Перший трактат у збірці був про Ферраро-Флорентійський собор; другий – про богословські помилки латинян; а третій – про роль Великого князя Московського у глобальному Православ'ї того часу [9, р. 280].

Нова хвиля автокефального руху пов'язаного з політичними та геополітичними процесами у світі першої половини ХІХ ст. Як і у Середні віки, вона розпочалася на Балканах. Ця хвиля була спричинена виникненням нової політичної ідентичності у народів Європи – нації, яка замінила собою попередню імперську ідентичність. Цьому активно посприяв занепад Османської імперії та формування низки нових національних держав, які вважали важливим підґрунтям політичної незалежності церковну автокефалію.

У ХІХ столітті почали утворюватися нові православні держави – Греція, Румунія, Сербія, Болгарія, Чорногорія. Основою їх ідентичності стала нація, а мотивом – боротьба з імперіями, які націю пригноблювали. Нові національні держави змінили й логіку автокефалії, принаймні для тих Церков, що вийшли з імперій. Якщо середньовічні автокефалії допомагали імперіям стверджуватися, то автокефалії нової доби ці імперії заперечували. Саме тому, ідея нації стала основною нової ідентичності православних народів на Балканах, а нова ідея автокефалії – основою радикальної трансформації церкви у цьому регіоні [13, р. 183]. Автокефалія продовжувала бути атрибутом державності, але тепер її було адаптовано до національних держав.

Автокефалії, які виникли у ХІХ ст. розвивали свої характерні риси шляхом боротьби з Османською, Австро-угорською, а згодом і Російською імперіями. Окремі народи, у тому числі український, зажадали власної автокефалії. Тому боротьба за українську автокефалію має тривалу історію та значний політичний підтекст, бо її основне бажання – отримати незалежний політичний статус.

Як приклад політичного втручання у церковні справи варто навести автокефалію Польської церкви, що стала спробою втечі від нової імперії у вигляді Радянського Союзу. У інших випадках

атеїстична нова Радянська імперія сама використовувала автокефалію на свою користь. Прикладом цього є відновлення Грузинської або легалізація Болгарської автокефалії за правління Сталіна.

Згідно 34-го апостольського правила здавалося б Помісні церкви повинні підкорятися волі Вселенського престолу. Саме таку логіку трактування канонічної спадщини намагаються нав'язати грецькі богослови, наприклад Й. Зізіулас. Модель, яку пропонують греки полягає в тому, що Соборне управління церкви на Вселенському рівні відбувається за формулою коли кожен повинен слухати Вселенського патріарха та Вселенський патріарх усіх [3, с. 83].

Приписи священних канонів у яких йдеться про необхідність «співпрацювати» з наявним політичним устроєм встановлюють: «Устрій церковних справ повинен слідувати політичним і публічним прообразам» (канон 17 IV Вселенського Собору; канон 38 IV Вселенського Собору). Сюди ж варто віднести авторитетний вислів патріарха Фотія: «Церковні права. Особливо стосовно меж, мають змінюватися згідно із політичним та адміністративним територіальним суверенітетом» [2, с. 372].

Черговий приклад маніпулювання проблемою автокефалії в залежності від політичної ситуації можна простежити у виступі Константинопольського патріарха Варфоломія, який у виступі на Нараді предстоятелів православних Церков (2008 р.) зробив акцент на необхідності прояву єдності православ'я. Він прямо заявив про неприпустимість тлумачення автокефалії як підстави для повної самостійності в питаннях загальноцерковної значущості: «Саме в цьому і полягає здоровий глузд інституту автокефалії, оскільки в той час, як він гарантує незалежність внутрішнього життя і облаштування кожної Церкви, в питаннях які стосуються усієї Православної Церкви і її стосунків з тими хто поза нею, кожна автокефальна церква не має діяти самостійно, а в координації з іншими православними Церквами» [8].

Ще один важливий аспект політичних маніпуляцій навколо автокефальної тематики є явище етнофілетизму. За історичними джерелами ідея «нації» у житті звичайних людей та у формуванні держав до Французької революції, не мала етнофілетичного значення, який надається їй сьогодні. За античності та до ХVІІІ–ХІХ ст., «нація» визначалась релігією і культурою, а не расою. Такою була політико-релігійна теорія персів, древніх греків, язичників-римлян, а також римлян-християн (візантійців), і такою ж мірою євреїв та мусульман. Так Вселенський патріарх був одночасно етнархом «нації» православних християн у всій Османській імперії, незалежно від раси чи мови, так само й інші патріархи, митрополити та єпископи у своїх територіях. Султан (Каліф) був етнархом мусульман, незалежно від їхньої раси, і так далі [9, 271].

Охоплені духом етнофілетизму вибудовували співпрацю з іноземними політичними силами і підштовхували до проголошення нових автокефальних національних церков у Греції (1833), Румунії (1865), Болгарії (1870) та Албанії (1922-1928-1937). Це явище було засуджено греками (1833-1850), а пізніше на Великому Помісному соборі у Константинополі (1872). Соборно було визнано, що етнофілетизм – це не просто відхиленням від здорової любові до своєї нації та держави, а створює дійсну перешкоду у співпраці між Помісними церквами та є найбільшим ворогом єдності в церкві.

Важливо підкреслити, що провідні богослови, наприклад професор І. Власовський переконаний, що автокефалія – абсолютне, а не відносне поняття. Воно однозначно пояснює самостійність в управлінні конкретної Помісної церкви. Переклад та етимологія терміну «автокефалія» не двозначно говорить про самоуправління, тобто наявність абсолютної повноти влади всередині церкви. Натомість, у канонах та правилах Вселенських соборів не розкривається можливість набуття новою церквою автокефального статусу, вони навіть не вказують прямо на цей термін [11].

Висновки. Важливо додати, що однією із основних проблем, яка сьогодні зачіпає інтереси всіх церковних організацій – це високий рівень політизації релігії. Церква перетворилась на інструмент впливу держави або окремих політичних груп на народ. Політичні та державні діячі давно активно втручаються у церковні справи, це простежується ще з часів Вселенських соборів, коли імператор скликав та очолював Вселенське церковне зібрання. Політичні та геополітичні моменти значно вплинули і на проблеми набуття автокефального статусу новими церквами. Є низка випадків, коли правителі одноосібно надавали та відмінювали рішення про автокефалію, як наприклад у випадку із Болгарією. Після зміщення церковного центру православного світу до Москви, ситуація кардинально не змінилась, адже російські правителі регулярно використовували церковний чинник у власних цілях. Активний політичний момент простежується у житті церкви і у XXI ст. Яскравим свідченням цього є блокування Української автокефалії з боку РПЦ, що призвело до всеправославного розділення та антиканонічної діяльності Московського патріархату в Африці та одностороннього розриву Євхаристії.

Отже, автокефалія і зараз залишається частиною нових імперських проектів. Зокрема, Росія використовує цей чинник для максимального блокування українського церковного питання. Натомість сама Україна саме через автокефалію намагається вийти зі сфери впливу Російської Федерації. Тому можемо стверджувати, що у богословсько-канонічному та політичному контексті, на який спираються сучасні світові ієрархи, йдеться

про дуже тривалий конфлікт двох парадигм автокефалії – середньовічної та модерної.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гергелюк М. Канонічні та еклезіологічні засади автокефального устрою церков у структурі Вселенського православ'я: історичний контекст. (Дис. здобуття наук. ступеня к. істор. н. за спеціальність 09.00.11 – релігієзнавство. Чернівці, 2014. – 199 с.
2. Говорун С. Теоретичні засади православної еклезіології у її історичному розвитку. Дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософських наук. Спеціальність 09.00.14 – богослов'я. К., 2019. 623 с.
3. Зизиулас І. Самопонимание православных и их участие в экуменическом движении: межправославная консультация об отношении ко Всемирному Совету Церквей Шамбези (Швейцария, 19-24 июня 1995 г.) // Православие и экуменизм. 2005. С. 495.
4. Кирило (Говорун), архимандрит. (2019). Риштовання Церкви: вбїк постструктуральної еклезіології. Переклад з англ. О. Паканич. К.: ДУХ І ЛІТЕРА. 312 с.
5. Олександр (Драбинко), митрополит. (2018). Українська Церква: шлях до автокефалії. До дискусії навколо канонічного статусу, богослужбової мови та історії Української Церкви. – К.: Фонд пам'яті Блаженнішого Митрополита Володимира, ДУХ І ЛІТЕРА. 684 с.
6. Рудич Ф., Балабан Р., Дергачов О. (2002). Україна у сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти: монографія. Міжрегіональна академія управління персоналом, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Київ: МАУП. 487с.
7. Саган О. (2004). Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан. – К.: Світ Знань. 912 с.
8. Balakireva O. Religion and Civil Society in Ukraine and Russia / Olga Balakireva, Iuliia Sereda. *Religion and Civil Society in Europe* [edited by Joep de Hart, Paul Dekker and Loek Halman]. Dordrecht: Springer Science, 2013. P. 219–250.
9. L'Hullier, Pierre [Peter]. "Accession to Autocephaly." *St. Vladimir's Theological Quarterly*. 37:4 (1993): P. 267–304.
10. Meyendorff, J. *Imperial Unity and Christian Divisions*. New York: St. Vladimir's Seminary Press, 1989. 228 p.
11. Namee M. *The Position of the Ecumenical Patriarchate in the Orthodox Church* (1924). 26.09.2020. URL: <https://orthodoxhistory.org/2020/08/26/the-position-of-the-ecumenical-patriarchate-in-the-orthodox-church-1924>.
12. Sanderson C. W. *Autocephaly as a function of institutional stability and organizational change in the Eastern orthodox church*. University of Maryland, College Park, 2005. 196 p.

REFERENCES:

1. Herheliuk M. (2014). *Kanonichni ta ekleziolohichni zasady avtokefal'noho ustroyu tserkov u strukturі Vselens'koho pravoslav'ya: istorychnyy kontekst / M. Herheliuk. Dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. istor. nauk. spetsial'nist' – 09.00.11 – relihiyeznavstvo. – Chernivtsi. [in Ukrainian]*.

2. Hovorun, S. (2019). Teoretychni zasady pravoslavnoi ekleziolohiyi u yiyi istorychnomu rozvytku [Theoretical foundations of Orthodox ecclesiology in its historical development]. Kiev, 623 s. [in Ukrainian].

3. Zyzyulas Y. (2005). Samoponymanye pravoslavnykh y ykh uchastye v ékumenycheskom dvyzheniyi: mezhpripravoslavna konsultatsyya ob otnosheniyi ko Vsemirnomu Sovetu Tserkvey Shambezy (Shveytsaryya, 19-24 yyunya 1995 h.) [Self-understanding of the Orthodox and their participation in the ecumenical movement: an inter-Orthodox consultation on the attitude to the World Council of Châmbezi Churches]. *Pravoslavnye y ékumenyizm*.

4. Kyrylo (Hovorun), arkhimandryt. (2019). Ryshtovannya Tserkvy: vbik post-struktural'noyi ekleziolohiyi [Church scaffolding: towards poststructural ecclesiology]. Kiev. DUKH I LITERA, 312 s. [in Ukrainian].

5. Oleksandr (Drabynko), mytropolyt. (2018). Ukrayins'ka Tserkva: shlyakh do avtokefaliyi. *Do dyskusiyi navkolo kanonichnoho statusu, bohosluzhbovoyi movy ta istoriyi Ukrayins'koyi Tserkvy* [Ukrainian Church: the path to autocephaly]. – Kiev. DUKH I LITERA. 684 s. [in Ukrainian].

6. Rudych F., Balaban R., Derhachov O. (2002). Ukrayina u suchasnomu heopolitychnomu prostori: teoretychnyy i prykladnyy aspekty: monohrafiya [Ukraine in the modern geopolitical space: theoretical and applied aspects: monograph. Interregional Academy of Personnel

Management]. *Mizhrehional'na akademiya upravlinnya personalom, Instytut politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' NAN Ukrayiny*. Kyiv : MAUP. 487 s. [in Ukrainian].

7. Sahan O. (2004). Vselens'ke pravoslav'ya: sut', istoriya, suchasnyy stan [Universal Orthodoxy: essence, history, current state]. – K.: Svit Znan'. 912 s. [in Ukrainian].

8. Balakireva O. (2013). Religion and Civil Society in Ukraine and Russia / Olga Balakireva, Iuliia Sereda. *Religion and Civil Society in Europe* [edited by Joep de Hart, Paul Dekker and Loek Halman]. Dordrecht : Springer Science. [in English].

9. L'Hullier, Pierre [Peter]. (1993). "Accession to Autocephaly." *St. Vladimir's Theological Quarterly*. 37:4. [in English].

10. Meyendorff, J. (1989). *Imperial Unity and Christian Divisions*. New York: St. Vladimir's Seminary Press. 228 p. [in English].

11. Namee M. (1924). *The Position of the Ecumenical Patriarchate in the Orthodox Church (1924)*. Retrieved September 26, 2019, from <https://orthodoxhistory.org/2020/08/26/the-position-of-the-ecumenical-patriarchate-in-the-orthodox-church-1924> [in English].

12. Sanderson S. W. (2005). *Autocephaly as a function of institutional stability and organizational change in the Eastern orthodox church*. University of Maryland, College Park. 196 p. [in English].

Political influence on the structure of the modern orthodox church

Kobetiak Andrii Romanovych

Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department
of National Security, Public Administration
Zhytomyr Polytechnic State University
Chudnivska str., 103, Zhytomyr, Ukraine

Sokolovsky Oleh Leonidovych

Doctor of Philosophy,
Professor at the Department
of Philosophy and Political Science
Zhytomyr Ivan Franko State University
Velyka Berdychivska str., 40,
Zhytomyr, Ukraine

The relevance of the topic is to highlight the causes of the current crisis of the Ecumenical Orthodox Church and the significant level of politicization of world religious processes. It is noted that this is primarily due to geopolitical and financial factors. The existence of ancient and "new" autocephaly creates a certain inferiority of the latter, despite the principle of church equality and the powerful financial and human factor of the new national churches. The study focuses on the phenomenon of the Church in its ecclesiological sense, which today is affected by significant geopolitical upheavals and globalization changes. The political subtext of many church decisions of the twentieth century is pointed out.

The purpose of the article is to highlight the problem of political influence on church-administrative processes related to the formation of new autocephalous churches. The aim of the article is to study the real equality, administrative and political independence of each of the Local Churches. In the relations between independent church administrations, the "supremacy" of the old autocephaly over the new ones is felt. The methodological bases of the research were historical and comparative methods, comparative approach, traditionalism, hermeneutics, religious anthropology, philosophical symbolism, methods of analysis and synthesis. Results of the research. It is proved that the formation of two approaches (Greek and Slavic) to the understanding of the structure of the system of universal Orthodoxy was the cause of the crisis in the church. It is established that the organizational form, structure of the church and its management have undergone transformational processes due to changes in political regimes and the shifting of state borders. Note the important principle of the church's response to changing state or political conditions – "structural pluralism". Structural pluralism is characterized by the elasticity of church requirements for the decision on ecclesiastical independence. Under the influence of the state, such decisions are either made or rejected and then appeal to other rules and regulations. It is proved that a characteristic feature of autocephaly was the state and political regulation of this process. After the fall of the Byzantine Empire, the state lost coercion and control in the church sphere, which led to numerous divisions and the emergence of parallel jurisdictions in many countries.

Key words: ecclesiology, political process, autocephaly, state influence, patriarch, dogma, church, social institution.

Лебедюк Віталій Миколайович

Недійсні бюлетені і преференційне голосування на місцевих виборах 2020 року в Україні

УДК 342.8(477)

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-3.4>

Лебедюк Віталій Миколайович
кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри національної безпеки
та політології
Національного університету
«Острозька академія»
вул. Семінарська, 2, Острог,
Рівненська область, Україна

У статті досліджуються основні чинники електоральної поведінки на місцевих виборах 2020 року в Україні. Основні чинники які впливають на частку недійсних бюлетенів та частку преференційних голосів тестуються на прикладі виборів до Рівненської обласної ради. Це пов'язано із тим, що Центральна виборча комісія не публікує результатів місцевих виборів у розрізі виборчих дільниць. Основний джерелом даних у статті є протоколи Рівненської обласної територіальної виборчої комісії, а одніцею аналізу є виборчі дільниці (1002 одиниці аналізу). У статті емпіричним шляхом перевіряється низка гіпотез. Встановлено статистично значущий зв'язок між явкою виборців та часткою недійсних бюлетенів. Це свідчить про те, що із зростанням явки виборців зменшується частка недійсних бюлетенів. Однак, виборці робили менше помилок під час голосування на виборчих дільницях у міських та селищних громадах. Виявлено відсутність загального зв'язку між часткою преференційних голосів та часткою недійсних бюлетенів. Разом з тим, на виборчих дільницях, де було подано більше преференційних голосів, виборці окремих політичних партій (Свобода, Голос, Європейська солідарність та Аграрна партія України) робили менше помилок під час голосування, а виборці інших (Сила і Честь та За майбутнє) навпаки. З'ясовано, що існує статистично значущий зв'язок між явкою та часткою преференційних голосів виборців. Для одних політичних партій цей зв'язок був обернений (Свобода, Голос та Європейська солідарність), а для інших прямиий (Радикальна партія Олега Ляшка та За майбутнє). Простежується чіткий асиметричний розподіл щодо загальної частки преференційних голосів поданих за кандидатурів відповідно до їх порядкового номеру у територіальному виборчому списку. Разом з тим, кандидати-жінки отримують значно менше преференційних голосів (у середньому на третину менше), ніж кандидати-чоловіки.

Ключові слова: недійсні бюлетені, преференційне голосування, політичні партії, місцеві вибори, виборча реформа.

Вступ. Виборчий кодекс, який набув чинності 1 січня 2020 року, окреслює новий механізм функціонування виборчої системи [2]. Впроваджена пропорційна виборча система із гнучкими списками (*flexible-list PR systems*) на місцевих виборах 2020 року в Україні змінила роль виборця в електоральному процесі. Відтак, виборець повинен спочатку проголосувати за партію та, за бажанням, проставити порядковий номер кандидата в депутати (преференційне голосування). Таким чином, виборці отримали можливість безпосередньо впливати на склад представницького органу. Чи зрозуміли виборці новий алгоритм голосування та чи скористалися повноцінно преференційним правом?

Основні виборчі нововведення стосуються не тільки алгоритму виборчої системи, а й дизайну виборчого бюлетеня. Форма виборчого бюлетеню була умовно розділена на дві частини. Спочатку кожен виборець повинен поставити позначку за відповідну партію у лівій частині бюлетеня, а вже потім, за бажанням, може вписати номер відповідного кандидата з територіального виборчого округу обраної політичної партії у правій частині бюлетеню. Відповідно до алгоритму нової виборчої системи кожен кандидат у депутати розміщується у відповідному порядку в єдиному списку партії та відповідному списку за одним із терито-

ріальних виборчих округів. В кожному територіальному виборчому окрузі політична партія може розмістити від 5 до 12 кандидатів у депутати. Такий алгоритм виборчого механізму детермінує тип виборчої системи як пропорційної із гнучкими списками. Тобто кожна політична партія складає два типи списків кандидатів у депутати. Єдиний партійний список є фіксований і не може бути змінений, тоді як порядок кандидатів у депутати за списками в територіальних виборчих округах може бути змінений. Якщо кандидат у депутати, який закріплений за певним територіальним виборчим округом, зможе подолати бар'єр у розмірі 25% від виборчої квоти, то він отримує можливість «підійнятися» у рейтинговому порядку. В іншому випадку партійний список в територіальному виборчому окрузі залишиться таким, яким його визначила відповідна політична партія.

Алгоритм обчислення мандатів здобутих політичними партіями складається з двох етапів. На першому етапі вираховується кількість мандатів отриманих політичними партіями у відповідному територіальному виборчому окрузі шляхом ділення кількості голосів виборців на виборчу квоту. На другому етапі залишки голосів отримані від ділення розподіляються між єдиними списками політичних партій. Таким чином, система підрахунку голосів виборців враховує місце

кандидата як в єдиному загальнопартійному списку, так і в територіальному виборчому списку. Результати спостереження Громадянської мережі «Опора» вказують на те, що депутатами можуть стати кандидати, які не подолали виборчої квоти, але розміщувались на перших позиціях у єдиних списках [5]. Тобто за умови подолання партією виборчого бар'єру, мандат може отримати кандидат, якщо партія розмістила його на перших позиціях у загальнопартійних списках. Зважаючи на низку окреслених нововведень виникає дослідницький інтерес щодо проблеми електоральної поведінки виборців за нових виборчих умов на місцевих виборах. Наскільки коректно виборці заповнювали бюлетені через оновлений дизайн виборчого бюлетеня та наскільки часто користувалися правом преференційного голосу?

Мета та завдання. Метою дослідження є з'ясувати основні чинники електоральної поведінки виборців щодо участі у виборах та права скористатися преференційним голосом на місцевих виборах 2020 року в Україні. Досягнення мети передбачає розв'язання наступних завдань: 1) проаналізувати частку недійсних бюлетенів у розрізі територіальних громад та протестувати низку чинників, які потенційно можуть впливати на кількість зіпсованих бюлетенів; 2) проаналізувати частку преференційних голосів та протестувати низку чинників, які потенційно можуть впливати на право скористатися преференційним голосом. Щоб детально протестувати низку чинників, які можуть впливати на результати електоральної поведінки виборців на місцевих виборах 2020 року в Україні, ми проаналізували результати виборів до Рівненської обласної ради. Розміщення протоколів територіальної виборчої комісії на офіційному сайті Рівненської обласної ради дозволить нам реалізувати поставлені завдання [3]. Центральна виборча комісія не публікує результатів місцевих виборів у розрізі виборчих дільниць, але подає лише агреговані результати, що зменшують пояснювальну здатність. Тому, ми не можемо реалізувати поставлені завдання в розрізі усіх регіонів України. Подібним методологічним шляхом пішли низка дослідників, які проаналізували наслідки виборчої реформи на прикладі виборів депутатів до Львівської обласної ради [1] та Харківської обласної ради [7].

Методи дослідження. Залежною змінною є частка недійсних бюлетенів та частка преференційних голосів. Незалежними змінними є явка виборців та підтримка партії (частка голосів отриманих партією), а також, в якості контролю, інтеракції між часткою недійсних бюлетенів та часткою преференційних голосів. Перед застосуванням методу регресійного аналізу (метод найменших квадратів) ми перевірили наші дані на відповідність нормальному закону розподілу. Зважаючи на те, що

наші дані є позитивними і досить неоднорідними, ми перетворили змінні у натуральні логарифми. Хоча така процедура ускладнює інтерпретацію значень бета-коефіцієнтів регресійних моделей, але метою такого перетворення є перевірка на надійність отриманих результатів (robustness check). Поряд з тим ми застосували перевірку на значущість зв'язку за допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона та рангового коефіцієнта кореляції Спірмена. Така додаткова перевірка пов'язана з тим, щоб виявити стійку залежність між даними, оскільки коефіцієнт Пірсона виявляє лінійну залежність (чутливий до нормального розподілу), тоді як коефіцієнт Спірмена не такий чутливий до параметричних умов. Застосувавши ці методи аналізу даних ми отримали однакові результати, що свідчить про надійність висновків. Однак для зручності інтерпретації результатів у дослідженні будуть представлені результати коефіцієнта кореляції Пірсона та проста регресійна модель.

Перша гіпотеза пов'язана із негативними очікуваннями експертів щодо явки виборців та складності нововведеної виборчої системи, що в свою чергу може призвести до зростання частки недійсних бюлетенів [7, ст. 65].

Гіпотеза 1: Чим більша явка виборців, тим менша частка недійсних бюлетенів.

Друга гіпотеза пов'язана із новим алгоритмом електоральної поведінки виборців. Недійсними вважались бюлетені без позначки за партію (у випадку, коли виборець скористався тільки правом преференційного голосу), проте дійсними вважались ті, що були лише з позначкою за партію [12].

Гіпотеза 2: Чим більша частка преференційних голосів, тим більша частка недійсних бюлетенів.

Третя та четверта гіпотеза пов'язана із потенційними впливами від впроваджені нової виборчої системи на місцевих виборах на електоральні результати політичних партій та кандидатів від політичних партій у територіальних виборчих округах [4].

Гіпотеза 3: Чим більша явка виборців тим більша підтримка політичних партій та більша частка преференційних голосів за кандидатів від певної політичної партії.

Гіпотеза 4: Чим вище у рейтингу розміщується кандидат, тим більшу частку преференційних голосів він отримує.

Ми протестуємо гіпотези на основі даних про результати місцевих виборів 2020 року до Рівненської обласної ради. Одиницею аналізу є виборчі дільниці Рівненської області (1002 одиниці аналізу).

Результати. Пропорційна система із гнучкими списками є однією з найбільш поширених у Європі виборчих систем (Австрія, Бельгія, Чеська Республіка, Данія, Естонія, Нідерланди, Польща, Словаччина та Швеція). У порівняльній літературі пропорційна виборча система із гнучкими списками завжди викликає додатковий дослідницький

інтерес, який стосується не тільки мотивів виборців щодо преференційного голосування та боротьби кандидатів за преференційні голоси виборців, а й розумінню виборців системи голосування [8].

Результати аналізу електоральної поведінки виборців Рівненської області вказують не тільки на зростання частки недійсних бюлетенів (8,4%, на рівні країни 7,2%), а й зростання рівня абсентеїзму (39,8%, на рівні країни явка становила 36,9%) [6]. Для порівняння, на місцевих виборах 2014 року у Польщі частка недійсних бюлетенів склала 17,5%, а явка виборців була на рівні 47,3% [13]. Ці показники вказують на низку проблем з якими міг зіткнутися виборець на місцевих виборах 2020 року у Рівненській області. Дизайн бюлетеню був відмінний від звичного і потребував чіткого алгоритму поведінки (спочатку проголосувати за партію, а потім, за бажанням, за відповідного кандидата). В іншому випадку бюлетень вважатиметься недійсним, якщо виборець не проголосує за партію, а тільки за кандидата. Більше того кожен виборець у відповідному окрузі отримував по три бюлетеня для виборів до ради територіальної громади, районної ради та обласної ради. Це в свою чергу могло демотивувати виборця витратити час на участь у виборах. На рис.1 показано залежність частки недійсних бюлетенів від явки виборців. Загалом лінія регресії задана залежністю $y = 10 - 0,039x$. Коефіцієнт кореляції R Пірсона є статистично значущим та дорівнює $-0,14$. Таким чином, існує слабка обернена залежність

між явкою виборців та часткою недійсних бюлетенів. Тобто із зростанням явки зменшується частка недійсних бюлетенів, що може свідчити про те, що на дільницях, де було подано більше голосів, виборці робили менше помилок під час голосування. Проте, така залежність простежується тільки на виборчих дільницях на рівні міських та селищних громад. Для прикладу, на місцевих виборах 2014 року у Польщі, було встановлено слабку позитивну залежність між явкою та часткою недійсних бюлетенів [14].

Результати статистичного аналізу, представлені на рис. 2, вказують на відсутність статистичної залежності між часткою преференційних голосів та часткою недійсних бюлетенів. В даному випадку ми не можемо стверджувати, що із зростанням частки преференційних голосів зменшується чи зростає частка недійсних бюлетенів. Таким чином побоювання щодо зростання кількості зіпсованих бюлетенів через нерозуміння виборцями нового алгоритму електоральної поведінки не виправдалось. У подальших дослідженнях варто звернути більше уваги на інші змінні, які можуть потенційно впливати на частку зіпсованих бюлетенів.

Якщо проаналізувати вплив преференційних голосів на частку недійсних бюлетенів у розрізі політичних партій, то можна простежити певні закономірності (рис. 3). Слабка обернена статистично значуща залежність існує між часткою преференційних голосів та часткою недійсних бюлетенів для політичної партії Свобода ($y = 9,1 - 0,1x$, $R = -0,13$),

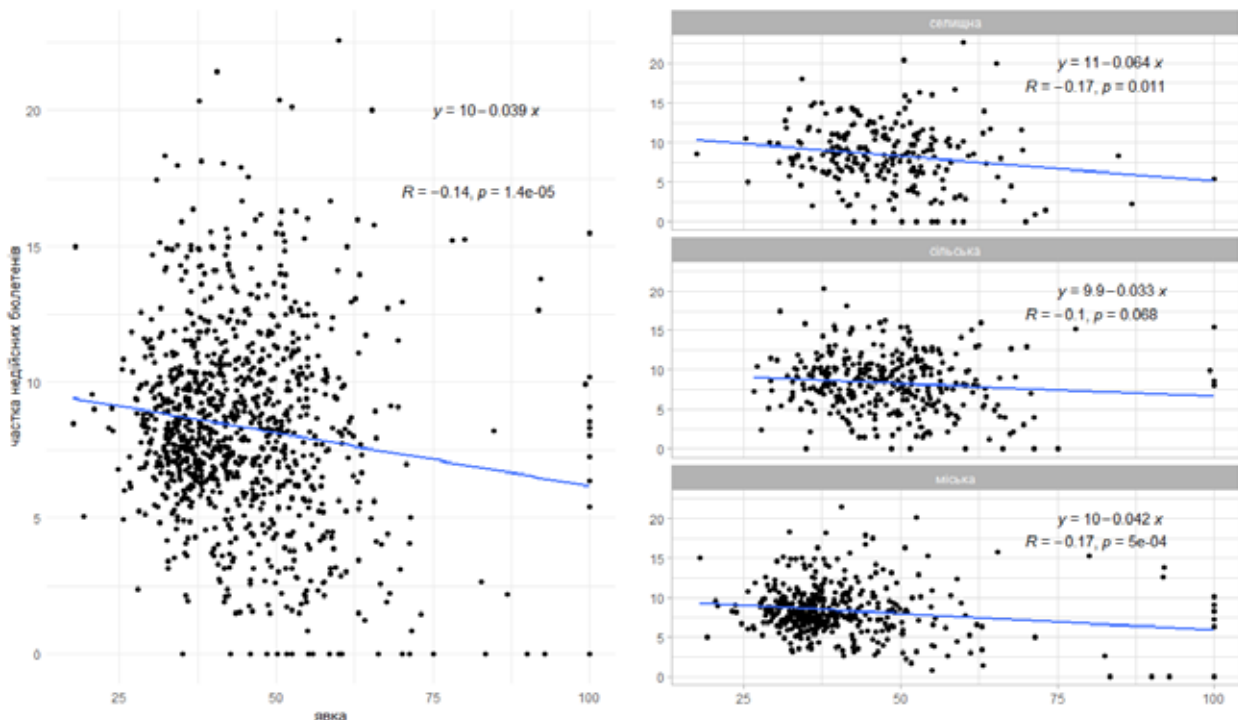

Рис. 1. Вплив явки на частку недійсних бюлетенів на місцевих виборах 2020 року до Рівненської обласної ради
Джерело: власні розрахунки на основі протоколів територіальної виборчої комісії Рівненської області

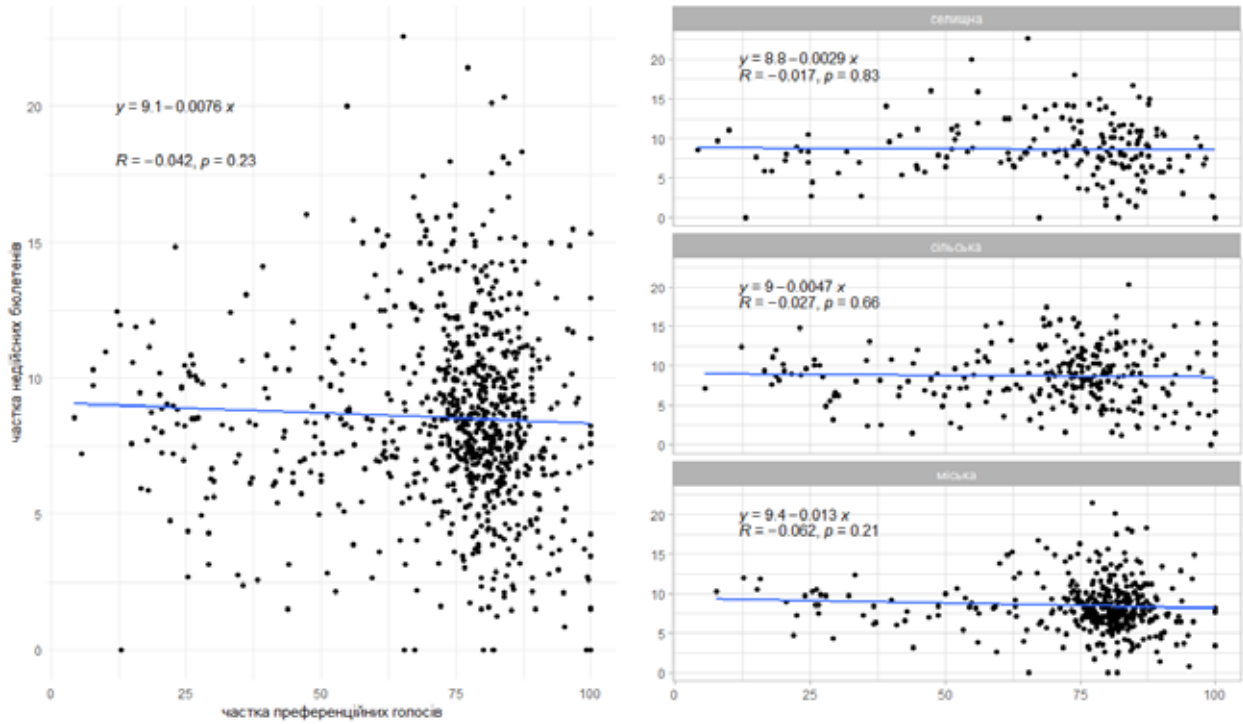

Рис. 2. Вплив частки преференційних голосів на частку недійсних бюлетенів на місцевих виборах 2020 року до Рівненської обласної ради

Джерело: власні розрахунки на основі протоколів територіальної виборчої комісії Рівненської області

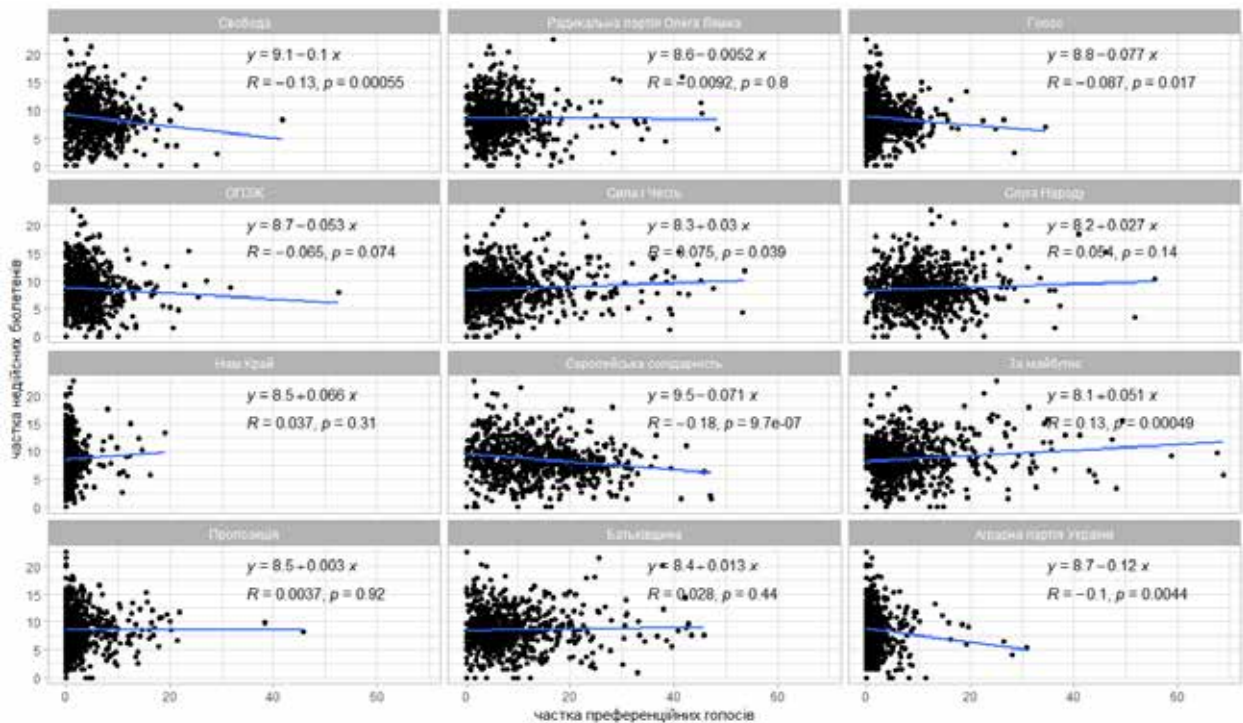

Рис. 3. Вплив частки преференційних голосів на частку недійсних бюлетенів на місцевих виборах 2020 року до Рівненської обласної ради у розрізі партій

Джерело: власні розрахунки на основі протоколів територіальної виборчої комісії Рівненської області

Голос ($y = 8,8 - 0,077x$, $R = -0,087$), Європейська солідарність ($y = 9,5 - 0,071x$, $R = -0,18$) та Аграрна партія України ($y = 8,7 - 0,12x$, $R = -0,1$). Тобто із зростанням частки преференційних голосів зменшується частка недійсних бюлетенів для цих політичних партій. Це може свідчити про те, що на дільницях, де було подано більше преференційних голосів, виборці цих політичних партій робили менше помилок під час голосування. Натомість існує пряма статистично значуща залежність між часткою преференційних голосів та часткою недійсних бюлетенів для політичної партії Сила і Честь ($y = 8,3 + 0,03x$, $R = 0,075$) та За майбутнє ($y = 8,1 + 0,051x$, $R = 0,13$). Позитивна кореляція між часткою недійсних бюлетенів та часткою преференційних голосів за кандидатів від цих двох політичних партій може свідчити про те, що на виборчих дільницях, де ці партії користуються більшою підтримкою, виборці припускалися більше помилок під час голосування. Додатковий аналіз отриманих результатів дозволяє стверджувати, що саме на рівні сільських виборчих дільниць простежується зростання зіпсованих бюлетенів для політичної партії Сила і Честь та За майбутнє. Кандидати у депутати від цих політичних партій ймовірно менш інтенсивно проводили роз'яснювальну кампанію серед свого електорату у сільській місцевості.

Результати статистичного аналізу, представлені на рис. 4, вказують на наявність двох груп політичних партій, які мають прямий та обернений статис-

тично значущий зв'язок між явкою та часткою преференційних голосів виборців. Слабка обернена статистично значуща залежність існує між явкою та часткою преференційних голосів для політичної партії Свобода ($y = 6,6 - 0,026x$, $R = -0,08$), Голос ($y = 6,1 - 0,065x$, $R = -0,21$), Європейська солідарність ($y = 18 - 0,1x$, $R = -0,15$). Тобто із зростанням явки виборців зменшується частка преференційних голосів для цих політичних партій. Ми отримали аналогічні результати проаналізувавши вплив явки на загальну підтримку політичних партій. Це може свідчити про те, що на виборчих дільницях, де була більша явка, виборці цих політичних партій менше підтримували політичну партію та менше використовували право преференційного голосу. Натомість існує пряма статистично значуща залежність між явкою та часткою преференційних голосів для політичної партії Радикальна партія Олега Ляшка ($y = 3,2 + 0,075x$, $R = 0,15$) та За майбутнє ($y = 6,2 + 0,049x$, $R = 0,072$). Позитивна кореляція свідчить про те, що на виборчих дільницях, де була більша явка, виборці віддавали більше переваги цим політичним партіям та використовували право преференційного голосу. Виявлені закономірності потребують більш детального аналізу у наступних дослідженнях. Однак, аналіз електоральної поведінки свідчить про те, що електорат політичної партії Свобода, Голос та Європейська солідарність був асиметричним, тобто в основному сконцентрований у міських

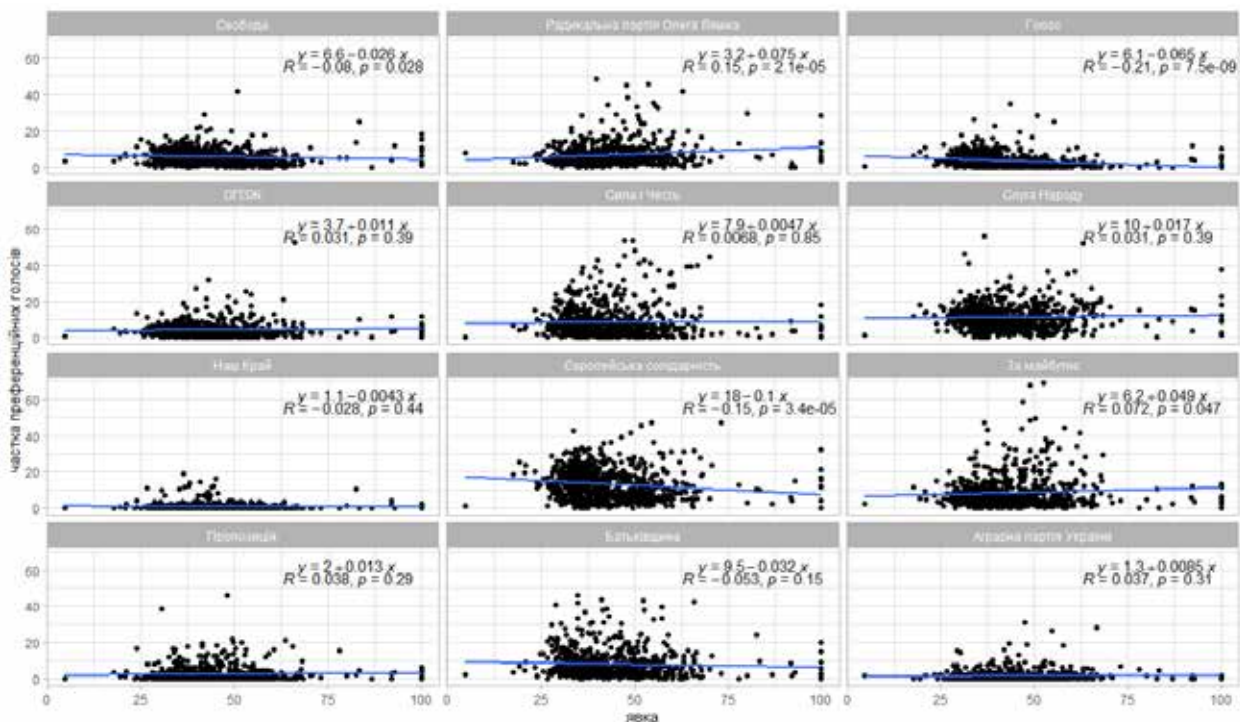

Рис. 4. Вплив явки на частку преференційних голосів на місцевих виборах 2020 року до Рівненської обласної ради у розрізі партій

Джерело: власні розрахунки на основі протоколів територіальної виборчої комісії Рівненської області

територіальних громадах. Тоді як найнижча явка виборців у Рівненській області спостерігалася саме на рівні міських громад (36,1%), а на рівні сільських та селищних громадах суттєво більшою (45,7% і 43,2% відповідно). Найбільшу електоральну підтримку на рівні сільських громад серед усіх політичних партій мала Радикальна партія Олега Ляшка та За майбутнє.

Імплементация виборчих систем із преференційним голосуванням у Західній Європі була пов'язана з метою зміцнення зв'язків між виборцями та їх представниками. Пізніше цей тип виборчої системи був впроваджений у п'яти посткомуністичних країн (Польща, Естонія, Латвія, Чеська Республіка та Словаччина) як частина їх демократичних трансформацій. Проте, кожна із цих країн має свої ефекти від впровадження виборчої системи із преференційним голосуванням. Наприклад, у Словаччині кандидат може піднятися у рейтингу за умови подолання бар'єру у 3% від партійних голосів (до 2004 року цей поріг становив 10%). Зниження бар'єру подвоїло кількість обраних кандидатів [9]. У Чеській Республіці кандидату потрібно подолати бар'єр у 5% від голосів партії в окрузі (до виборчої реформи 2006 року цей поріг становив 7%). Разом з тим частка преференційних голосів різниться від країни до країни. Наприклад, у Словаччині правом преференційного голосу скористалися 74% виборців, тоді як у Чеській Республіці – 44% [8, с. 4].

Важливим дослідницьким аспектом у функціонуванні пропорційної виборчої системи із гнучкими списками є власне право преференційного голосу. Очікується що кандидати у депутати прагнуть максимізувати ймовірність перемоги на виборах та отримати преференційні голоси. Політичні партії, в свою чергу, теж прагнуть максимізувати кількість мандатів у представницьких органах. Тому очевидною стратегією політичної партії є розміщення кандидатів у територіальних виборчих округах таким чином, щоб отримати більше преференційних голосів, оскільки кожен додатковий преференційний голос є голосом за партію.

Загалом 80,7% виборців скористалися правом преференційного голосування на місцевих виборах 2020 року до Рівненської обласної ради. На рис. 5. простежується чіткий асиметричний розподіл щодо загальної частки преференційних голосів поданих за кандидатів відповідно до їх порядкового номеру у територіальному виборчому списку. Тобто, у середньому, кандидати, які займають перші місця, отримують близько третини всіх преференційних голосів. Частка преференційних голосів вдвічі менша для кандидатів, які займають другі місця у списках, але тенденція до спадання частки голосів згладжується близько четвертого та п'ятого місця у списку. Однак, така закономірність не є виключно українським кейсом, оскільки асиметрична підтримка кандидатів є звичним явищем в інших країнах, де функціонує

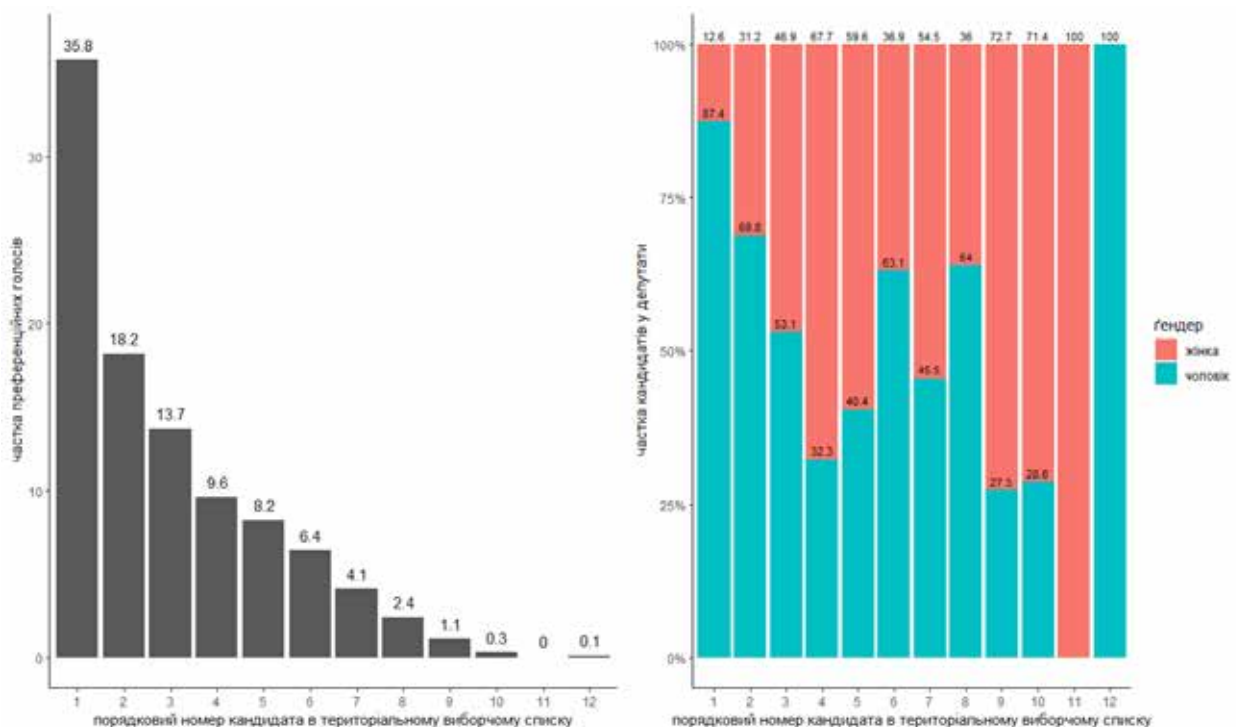

Рис. 5. Частка преференційних голосів та частка кандидатів на місцевих виборах 2020 року до Рівненської обласної ради в залежності від порядкового номеру в територіальному виборчому списку

Джерело: власні розрахунки на основі протоколів територіальної виборчої комісії Рівненської області

виборча система з преференційним голосуванням [10].

Дотримання 40% гендерної квоти вимагало від політичних партій додаткових організаційних зусиль, оскільки у кожній п'ятірці партійного списку повинно бути два кандидата іншої статі. Відтак основними критичними позиціями є місця у нижній частині списку. Аналіз розміщення кандидатів у територіальних виборчих списках вказує на те, що близько 70% кандидатів, що обіймали з першої до третьої позиції, були чоловіки. Поряд з тим простежується закономірність, що частка кандидатів-жінок поступово зростає і становить абсолютну більшість тільки на четвертій і п'ятій сходинці та дев'ятій і десятій. Тобто у більшості випадків політичні партії підійшли формально до процесу розміщення кандидатів у територіальних виборчих списках. Усі кандидати-жінки (шість), які отримали мандат в результаті преференційних голосів, посідали першу та другу сходинку у територіальному виборчому списку. Таким чином, кандидати-жінки отримують значно менше преференційних голосів (у середньому на третину менше), ніж кандидати-чоловіки. Наприклад у Бельгії простежується обернена залежність, де кандидати-чоловіки отримують значно менше преференційних голосів (у середньому на чверть менше), ніж кандидати-жінки [11].

Висновки. Проаналізувавши електоральну поведінку виборців на місцевих виборах 2020 року до Рівненської обласної ради ми дійшли наступних висновків. Підтвердилася перша гіпотеза щодо явки виборців та частки недійсних бюлетенів, що може свідчити про те, що на дільницях де було подано більше голосів, виборці робили менше помилок під час голосування. Однак, така закономірність простежується тільки на виборчих дільницях на рівні міських та селищних громад, де спостерігалася найменша частка недійсних бюлетенів. Не підтвердилася друга гіпотеза щодо частки преференційних голосів та частки недійсних бюлетенів, але частково підтверджується в розрізі електорату певних політичних партій. Тобто на виборчих дільницях, де було подано більше преференційних голосів за політичні партії Свобода, Голос, Європейська солідарність та Аграрна партія України, виборці цих партій робили менше помилок під час голосування. Тоді як для політичної партії Сила і Честь та За майбутнє підтверджується гіпотеза, що дозволяє стверджувати, що виборці цих партій робили більше помилок під час голосування. Особливо така закономірність простежується на рівні сільських виборчих дільниць. Частково підтверджується третя гіпотеза щодо впливу явки на підтримку політичної партії та частки преференційних голосів за кандидатів від певної політичної партії. Тобто на виборчих дільницях де зростала явка виборців, зменшувалась частка преференційних голосів для політичної партії Свобода, Голос

та Європейська солідарність. Тоді як для політичної партії Радикальна партія Олега Ляшка та За майбутнє підтверджується гіпотеза, що дозволяє стверджувати, що зі зростанням явки, зростала підтримка та частка преференційних голосів для цих партій. Поясненням таких закономірностей є електоральна підтримка цих політичних партій. Електорат політичної партії Свобода, Голос та Європейська солідарність був в основному сконцентрований у міських територіальних громадах (найнижча явка виборців), а електорат Радикальна партія Олега Ляшка та За майбутнє був сконцентрований у сільських громадах (найвища явка виборців). Підтвердилася четверта гіпотеза щодо порядкового номеру кандидата у територіальних виборчих списках та часткою преференційних голосів. Кандидати, які посідали перші позиції у списках, отримали в середньому третину усіх преференційних голосів. Більше того у 70% випадках це були кандидати-чоловіки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бойко Н. Наскільки відкритими виявилися „відкриті списки”? 2020. URL: <https://voxukraine.org/naskilki-vidkritimi-viyavilis-vidkriti-spiski/> (дата звернення: 10.12.2021).
2. Виборчий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#> (дата звернення: 15.03.2023).
3. Документи Рівненської обласної територіальної виборчої комісії. URL: <https://ror.gov.ua/dokumenty-teritorialnoyi-viborchoyi-komisiyi> (дата звернення: 23.06.2022).
4. Лебедюк В. Ефекти виборчої реформи на місцевих виборах 2020 року в Україні: регіональний контекст. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2022. № 42, с. 260–267. doi:10.30970/PPS.2022.42.34
5. Остаточний звіт за результатами спостереження Громадянської мережі ОПОРА на місцевих виборах–2020. URL: https://www.oporaua.org/report/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/zvit-mistsevi-vybory_2020 (дата звернення: 10.07.2022).
6. Офіційний вебсайт Центральної виборчої комісії України. URL: https://cvk.gov.ua/vybory_category/mistsevi-vibori.html (дата звернення: 12.12.2021).
7. Фісун О., Авксентьев А. Як спрацювала пропорційна система „відкритих списків” на місцевих виборах 2020 р. в Харківській області? *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна, серія „Питання політології”*. 2020. № 38, С. 139–147. doi:10.26565/2220-8089-2020-38-17
8. André A., Depauw S., Shugart M., Chytilek R. Party nomination strategies in flexible-list systems: Do preference votes matter? *Party Politics*. 2017. Vol. 23. № 5, pp. 589–600. doi:10.1177/1354068815610974
9. Farrell D., Mcallister I. Voter satisfaction and electoral systems: Does preferential voting in candidate-centred systems make a difference? *European Journal of Political Research*. 2006. Vol. 45, pp. 723–749. doi:10.1111/j.1475-6765.2006.00633.x
10. Folke O., Rickne J. Who wins preference votes? An analysis of party loyalty, ideology, and accountability to

voters. *Journal of Theoretical Politics*. 2020. Vol. 32. № 1, pp. 11–35. doi:10.1177/0951629819893028

11. Bouteica N., Smulders J., Maddens B., Devos C., Wauters B. «A Fair Day's Wage for a Fair Day's Work»? Exploring the connection between the parliamentary work of MPs and their electoral support. *The Journal of Legislative Studies*. 2019. Vol. 25. № 1. pp. 44–65. doi:10.1080/13572334.2019.1570602

12. Lebediuk W. Kto wygrał wybory samorządowe na Ukrainie? *Komentarze/ Polityka*. Lublin: Centrum Europy Wschodniej, Maria Curie-Skłodowska University. 2020. № 27.

13. Nieważne głosy, ważny problem. Wyniki badania kart do głosowania w wyborach do sejmików województw 2014 / Adam Gendźwiłł, Mikołaj Cześniak, Jarosław Flis, Jacek Haman, Anna Materska-Sosnowska, Bartłomiej Michałak, Paweł Pietrzyk, Jarosław Zbieranek. Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego, 2016. 170 s.

14. Sleszynski P., Analiza rozkładu przestrzennego głosów nieważnych w wyborach samorządowych. Warszawa, 2011.

REFERENCES:

1. André, A., Depauw, S., Shugar, M., Chytilik, R. (2017) Party nomination strategies in flexible-list systems: Do preference votes matter? *Party Politics*, Vol. 23, № 5, pp. 589–600. doi:10.1177/1354068815610974

2. Boiko, N. Naskilky vidkryty vyavylisia „vidkryty spysky”? (2020). [How open were the „open lists”?]. URL: <https://voxukraine.org/naskilky-vidkritimi-viyavilis-vidkriti-spysky/>. [in Ukrainian].

3. Bouteica, N., Smulders, J., Maddens, B., Devos, C., Wauters, B. (2019) «A Fair Day's Wage for a Fair Day's Work»? Exploring the connection between the parliamentary work of MPs and their electoral support. *The Journal of Legislative Studies*, Vol. 25, № 1, pp. 44–65. doi:10.1080/13572334.2019.1570602

4. Dokumenty Rivnenskoj oblasnoi terytorialnoi vyborchoi komisii (2020). [Documents of the Rivne Oblast Territorial Election Commission]. URL: <https://ror.gov.ua/dokumenty-teritorialnoyi-viborchoyi-komisiyi>. [in Ukrainian].

5. Farrell, D., McAllister, I. (2006) Voter satisfaction and electoral systems: Does preferential voting in candidate-centred systems make a difference? *European Journal of Political Research*, Vol. 45, pp. 723–749. doi:10.1111/j.1475-6765.2006.00633.x

6. Fisun, O., Avksentiev, A. (2020) Yak spratsiuvala proportsiina systema „vidkrytykh spyskyv” na mistsevykh vyborakh 2020 r. v Kharkivskii oblasti? [How open list proportional representation works in the 2020 local election at Kharkiv region?]. *Visnyk KhNU im. V. N. Karazina, serii „Pytannia politolohii”*, № 38. pp. 139–147. [in Ukrainian].

7. Folke, O., Rickne, J. (2020) Who wins preference votes? An analysis of party loyalty, ideology, and accountability to voters. *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 32, №1, pp. 11–35. doi:10.1177/0951629819893028

8. Lebediuk V. Efekty vyborchoi reformy na mistsevykh vyborakh 2020 roku v Ukraini: rehionalnyi kontekst (2022). [The effects of electoral reform in Ukraine's 2020 local elections: the regional context]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filosofsko-politolohichni studii*, № 42, pp. 260–267. doi:10.30970/PPS.2022.42.34. [in Ukrainian].

9. Lebediuk, W. (2020) Kto wygrał wybory samorządowe na Ukrainie? *Komentarze/ Polityka*. Lublin: Centrum Europy Wschodniej, Maria Curie-Skłodowska University. № 27.

10. Nieważne głosy, ważny problem. Wyniki badania kart do głosowania w wyborach do sejmików województw 2014. (2016) / Adam Gendźwiłł, Mikołaj Cześniak, Jarosław Flis, Jacek Haman, Anna Materska-Sosnowska, Bartłomiej Michałak, Paweł Pietrzyk, Jarosław Zbieranek. Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego, 170 s.

11. Ofitsiyni vebсайт Tsentralnoi vyborchoi komisii Ukrainy. [Official Website of Central Election Commission of Ukraine]. URL: https://cvk.gov.ua/vybory_category/mistsevi-vybory.html. [in Ukrainian].

12. Ostatochnyi zvit za rezultatamy sposterezhennia Hromadianskoj merezhi OPORA na mistsevykh vyborakh–2020 (2020). [Final report on the results of observation of the OPORA Civic Network in the local elections–2020]. URL: https://www.oporaua.org/report/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/zvit-mistsevi-vybory_2020. [in Ukrainian].

13. Sleszynski, P. (2011) Analiza rozkładu przestrzennego głosów nieważnych w wyborach samorządowych. Warszawa.

14. Vyborchi kodeks Ukrainy (2020). [Electoral code of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#>. [in Ukrainian].

Invalid ballots and preferential voting in Ukraine's 2020 local elections

Lebediuk Vitalii Mykolayovych

Candidate of Sciences
in Public Administration,
Associate Professor at the Department
of National Security and Political Science
National University of Ostroh Academy
Seminarska str., 2, Ostroh,
Rivne region, Ukraine

The article examines the main factors of electoral behavior in local elections in 2020 in Ukraine. The main factors affecting the share of invalid ballots and the share of preferential votes are tested on the example of the election to the Rivne oblast council. This is due to the fact that the Central Election Commission does not publish local election results by polling stations. The main source of data in the article is protocols of Rivne oblast territorial election commission, and the unit of analysis is polling stations (1002 units of analysis). The article empirically tests a number of hypotheses. A statistically significant correlation between voter turnout and the share of invalid ballots is established. This indicates that the share of invalid ballots decreases when voter turnout increases. However, voters made fewer ballot mistakes at polling stations in urban and semi-urban communities. No overall correlation was found between the share of preferential votes and the share of invalid ballots. At the same time, in polling stations where more preferential votes were cast, voters of some political parties (Svoboda, Golos, European Solidarity and the Agrarian Party of Ukraine) made fewer ballots mistakes, while voters of others (Power and Honour and For the Future) made the opposite. A statistically significant correlation was found to exist between turnout and the share of preferential votes. For some political parties this relationship was reversed (Svoboda, Golos and European Solidarity), while for others it was direct (Oleh Lyashko's Radical Party and For the Future). There was a clear asymmetrical distribution with regard to the total share of preferential votes cast for candidates according to their number in the territorial electoral list. At the same time, female candidates received far fewer preferential votes (on average, one-third less) than male candidates.

Key words: invalid ballots, preferential voting, political parties, local elections, electoral reform.

Щодо необхідності творення геостратегічного дискурсу

УДК 001.8:32:911.3:005.21
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-3.5>

Ліпкан Володимир Анатолійович
доктор юридичних наук, професор,
докторант відділу правових проблем
політології
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
вул. Трьохсвятительська, 4,
Київ, Україна

Діапазон наукової проблеми обраної теми статті зумовлює використання різноманітних методів дослідження. Логіка дослідження передбачає формування засад для творення геостратегічного дискурсу, з'ясування його стратегічного когнітивного потенціалу в рамках розроблення теорії геостратегії, обґрунтування необхідності послугоування дискурсивним аналізом при формуванні стратегічних наративів. На підставі авторської концепції геостратегії аналізуються сучасні прикладні політичні тенденції в політичній комунікації, які впливають на формування геостратегії сучасної України, зокрема на геостратегічний дискурс.

Контекст статті усіяло просякнута авторською концепцією геостратегії і формування відповідного геостратегікону як мистецтва геостратегії, яка на відміну від ортодоксальної архітектури теорії геополітики спрямована на розвиток коеволюційних систем, а не на одвічні засоби обґрунтування протиборства, боротьби та перманентні війни.

В умовах глобальної мілітаризації обґрунтовано необхідність трансформації політологічних парадигм і розвиток їх в рамках геостратегії, натомість поза контекстом геополітики, з урахуванням збереження національної ідентичності державних націй в період глобалізації і радикальної мілітаризації міжнародних відносин. Доведено, що формування нового світового порядку має становити інтегральний процес не лише творення нових цінностей, а й дієвих засобів їх безпеки, включаючи воєнні, які є можливим, а не атрибутивними. Відтак, актуалізується політико-безпековий дискурс геостратегії саме як політико-безпекової практики, іманентною рисою якої виступає розвиток через інтеграції, а не одвічна боротьба через знищення і панування як в геополітиці.

Відповідно подаються такі напрями дослідження: 1) інструменталізація теорії дискурсу для формування геостратегічного дискурсу; 2) зміст дискурсивного аналізу на конкретних прикладах російсько-української війни; 3) значення метакогнітивного дискурсу для формування сучасного геостратегічного дискурсу.

Подана авторська модель системних дискурсів геостратегії як теорії.

Науково доведено і аргументовано, що геостратегічний дискурс має виступати одним із дієвих засобів формування геостратегічного простору, а в цілому становити вагомий важіль реалізації геостратегії як політико-безпекової практики. Додатково аргументовано дуалізм геостратегії як політичної теорії і як політико-безпекової практики.

Ключові слова: геостратегія, Українська держава, геостратегікон, геостратегічний дискурс, геостратегічний простір, геостратегічний ландшафт, метакогнітивний дискурс, стратегічний наратив, політик комунікація, геостратегія сучасної України.

Постановка проблеми. Сучасний світ, закарбований донедавна у наукові теорії олдскульних шкіл геополітики, дедалі стає менш передбачуваним і керованим саме зі стратегічних позицій.

Конвенційні засоби ведення війн, різноманітні теорії 5 кілець Уордена, стратегія блакитного океану [1], гібридних війн [2], петля Бойда НОРД тощо не можуть повною мірою описати та спрогнозувати правильні з позиції їх ефективності у геостратегічному просторі рішення та дії. Адже в світі постійно відбуваються війни, різної інтенсивності, характеру, але – війни.

Тобто геополітика як політична теорія і відповідні її послідовники різного штибу вичерпали свій потенціал для формування гуманістичного та мирного коеволюційного існування різних соціальних систем.

Відтак у даній статті мною унормовується максима **про необхідність розвитку саме геостратегії**, поступове зменшення популістської ролі геополітики і переходу до формування геостратегічного простору за допомогою синтезованої методології геостратегії.

Аналіз публікацій. Багатоплановість обраної для дослідження теми зумовлює звернення до ряду аспектів. *По-перше*, це питання методології науки. В даному напрямі є важливими розробки таких вчених, як: М. Буроменський, С. Бобровнік, В. Горбатенко, Ю. Власов, О. Ганьба, С. Даниленко, С. Дністрянський, Є. Ерліх, Г. Кельзен, Б. Кістяківський, І. Кресіна, А. Коваленко, М. Козюбра, М. Костицький, Є. Макаренко, О. Мережка, І. Настасяк, М. Ожеван, Н. Оніценко, Б. Парохонський, М. Рижков, Ю. Римаренко, В. Сіренко, О. Скрипнюк, В. Старосольський, О. Стойко, Ю. Шемшученко, В. Явір, А. Яковець та ін.

По-друге, це наукові історичні витоки формування геостратегічного дискурсу і геостратегії як теорії, які я надібував, дотично опрацьовуючи розвідки таких постатей, як: С. Бандера, В. Габсбург, М. Грушевський, Д. Донцов, Ю. Липа, В. Липинський, В. Мартинець, М. Міхновський, О. Ольжич,

З. Пеленський, П. Скоропадський, Я. Стецько, М. Сциборський, О. Теліга, П. Штепа та ін.

Однак формування такого концепта як „геостратегічний дискурс” не є предметом маститих досліджень відомих політичних дослідників та практичних політологів. Відтак, використання наукової методології матиме подвійне значення: з одного боку воно спрямовано на досягнення проголошених цілей в статті, а з іншого сприятиме подовженню наукової дискусії щодо остаточного і парадигмального ставлення до формування теорії геостратегії.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Більше того, лишаючись в методологічному плані *прибичником адаптивного етатизму*, особливо в епоху невблаганної глобалізації, наголошуючи саме на геостратегії, розумію, що сам на сам держава не завжди здатна ефективно створювати умови для повномасштабної реалізації національних інтересів у нових видах суспільних відносин. Такий стан речей свідчить про необхідність застосування нових критеріїв до правового регулювання політико-безпекових суспільних відносин у тих чи інших сферах життєдіяльності, зосереджуючи увагу на прогностичному підході, формуванні проактивної та адаптивної стратегічної державної політики, яка ґрунтуватиметься на стратегічній культурі, застосуванні прогностичних індикативних моделей та трендів розвитку суспільних відносин у різних в тому числі і нових сферах життєдіяльності.

Для правильного та коректного дослідження стратегічного простору (ландшафту) постає потреба у формуванні несуперечливої системи знань, в рамках якої можна було б не лише дослідити, а й сформувати ефективну когнітивну систему, за допомогою якої б було сформовано геостратегію як теоретичну систему і геостратегію як політико-безпекову практику.

Нині, як це не дивно, обмаль вітчизняних публікацій, присвячених питанням формування геостратегії, а тим більше дослідження геостратегічного дискурсу, як окремого та самостійного виду дискурсивної практики.

Стан рівноваги і стаціонарність вже зараз інтерпретуються в якості концептів лінійної парадигми, яка посувається на задній план у новому постійно змінюваному глобалізованому і водночас глокалізованому світі. Із часом, на мою думку, такі стани розглядатимуться як певні аномалії, а нестаціонарність стане іманентною ознакою опису динамічної соціальної системи, яка зберігає гомеостазис і здатна швидко пристосовуватись до постійно змінюваних умов навколишнього середовища.

Отже: **перманентна змінюваність – характерна риса стратегічного ландшафту.**

Хоч би як держава намагалась піддати інституціоналізації виявлені та ідентифіковані види сус-

пільних відносин, постійно формуються нові, до того ж не завжди конструктивні. У даному аспекті також можу говорити і про появу нових загроз, в тому числі суб'єктів загроз, які не завжди охоплюються наявними видами державної безпекової політики і, передусім, виходять на більш високий рівень – рівень геостратегії.

Так, наприклад, не зовсім коректним є посил, що міститься у преамбулі Закону України „Про критичну інфраструктуру” від 16 листопада 2021 року, в якій відзначається, що даний Закон є складовою законодавства у сфері національної безпеки, адже із застосуванням методології національної безпеки акцентую, що питання інфраструктури і взагалі суспільні відносини у сфері інфраструктури є набагато ширшими за зміст відносин у сфері національної безпеки.

Застосування наукової методології міждисциплінарних досліджень, сприятиме розумінню та усвідомленню коріння сучасного геостратегічного дискурсу, в рамках якого формується сучасна геостратегія і як політична теорія і як політико-безпекова практика.

У зв'язку з цим **мета** статті полягає у формуванні наукових аргументів щодо необхідності творення геостратегічного дискурсу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Війна в Україні чітко продемонструвала відсутність стратегічних планів та прогнозів, заснованих не на примхах і нікчемних мантрах „вірю – не вірю”, а об'єктивному науковому та аналітичному аналізу оперативної та стратегічної обстановки, а також стратегічних сценаріїв розвитку відповідно до сфер життєдіяльності, варіантів, фаз розвитку, а в цілому **геостратегічного дискурсу**.

Це має бути об'єднано до відповідної матриці, на підставі якої і мають ухвалюватись рішення у сфері державного управління в тому числі і у воєнний час.

Переконали у важливості розроблення передусім аналітичного і наукового геостратегічного дискурсу. В рамках якого окреслені питання будуть вирішені в повному обсязі.

Якщо звернутись до семантики поняття, то подам наступні визначення.

Дискурс [лат. *discursus* – міркування] – 1. Мисленнєво-мовленнєва діяльність комунікантів під час комунікативного акту, сукупність мовленнєвих дій, котрі вони створюють згідно з конвенціональними і неконвенціональними правилами комунікативної поведінки у процесі розв'язання комунікативних завдань. 2. Логічно цілісна, опосередкована, соціально обумовлена одиниця комунікації, що передбачає врахування не тільки змісту тексту, а й усіх чинників, що його породжують і зумовлюють особливості процесу спілкування (взаємовідносин співрозмовників, комунікативної ситуації, цілей висловлювань тощо). 3. Текст, акту-

алізація якого обумовлена множинними чинниками, в тому числі соціальними. Означає комунікабельність тексту як структури багатоманітних мов комунікації; є видом мовленнєвої комунікації, орієнтованої на обговорення й обґрунтування будь-яких значущих аспектів дій, думок і висловлювань учасників. Розгляд дискурсу як логічно цілісної, опосередкованої, соціально обумовленої одиниці комунікації надає можливість розглядати „немовленнєві мови” (наприклад, мова реклами, міміки і жестів) у взаємному зв'язку з мовою людського спілкування як основного способу комунікації між людьми. Це створює підстави для формування цілісної теорії соціальної комунікації, включаючи охоплення як вербальних, так і невербальних комунікативних засобів.

Дискурс – єдність тексту і комунікативної ситуації [3].

Водночас в рамках **геостратегічного дискурсу** важливо не блукати манівцями бажань та ілюзорних аматорських висловів, а головне дій. Для кристалічності та безпелеяційності наукового аналізу наведу конкретні вислови посадових осіб української влади, які вони вживали, характеризуючи надану іноземними партнерами інформацію щодо високої імовірності широкомасштабної війни Росії проти України [4]:

- *ми не могли в це повірити*: геостратегія оперує чіткими фактами та сценарним аналізом, методологією геостратегічного моделювання та конкретними рішеннями. Геостратегія – це не гра у вірю не вірю, а конкретна та відповідальна системна інтелектуальна праця;

- *не слід роздмухувати паніку відносно російської загрози / нам не потрібна паніка. Завтра буде війна – це паніка. Паніка на ринках, паніка у фінансовому секторі. Скільки коштуватиме це нашій державі! / Сьогодні ми не бачимо більшої ескалації, ніж вона була раніше* (В. Зеленський 28 січня 2022 р.) [5]. З часом має бути надано правову кваліфікацію такої оцінки воєнної небезпеці усім причетним посадовим особам, які інформували / дезінформували Президента, сформувавши невірне і хибне уявлення про реальну небезпеку і підтверджені наміри Росії щодо знищення Української держави, в тому числі і намірів фізичного знищення самого В. Зеленського в якості президента України;

- *Москва не має наміру починати воєнну агресію проти Києва*: хибний наратив, який неодноразово бездумно тиражувався українськими ЗМІ, наче мантра для заспокоєння та убаюкання та уколесування.

- *загроза з боку Росії лишається „небезпечною, але туманною”, і не факт, що російський напад в дійсності відбудеться* (слова В. Зеленського у розмові з Д. Байденом 27 січня 2022 р.) [6, 7].

Коріння цих помилок, якщо брати початок активної фази неконвенційної війни Росії проти України, базувалися у сфері інформаційної політики, коли українські ЗМІ у 2013-2014 роках, так і не зробивши стратегічного національного наративу, почали **тиражували штучні та шкідливі поняття**:

- *„зелені чоловічки”, „ввічливі люди”* – **замість**: сили спеціальних операцій Росії, російські загарбники, терористи, агресори, військові злочинці;

- *ОРДЛО* – **замість**: проксі Росії;

- *правоохоронні органи ОРДЛО* – **замість**: проксі російської армії;

- *представники так званого ЛНР – ДНР* – **замість**: терористи;

- *ЛНР / ДНР* – **замість**: терористичні організації;

- *псевдореферендум в Криму* – **замість**:

збройна анексія території Автономної Республіки Крим як складової Української Держави шляхом проведення нелегітимного опитування у тому числі і за допомогою залякування місцевого населення, тортур та навмисних вбивств представників кримсько-татарського етносу, завезення громадян Росії для голосування через паромні переправи для формування уявлення щодо чисельності населення, яке прийшло на опитування, доставляння бланків опитувальника безпосередньо до домівок людей похилого віку.

У даному контексті також слід звернути увагу і на той інформаційний потік, який було сформовано членкинею Конгресу США В. Спартц, яка дуже наполегливо і прискіпливо виділила головні і на її погляд обґрунтовані претензії та вимоги відповідей до президента Д. Байдена стосовно голови офісу президента А. Єрмака: витік інформації про операцію України із захоплення «Групи Вагнера», що призвело до її невдалого проведення; провалені мирні переговори з Росією перед війною; запевнення українського керівництва, що у лютому Росія не стане здійснювати вторгнення на територію України, що завадило належним чином підготуватися до війни; здача Херсону та надання його росіянам для організації трагедії батальйону „Азов”; затягування закупівель військової техніки через Міноборони України; цілеспрямоване затягування через свого заступника О. Татарова призначення незалежного антикорупційного прокурора. При цьому вона відзначила, що „Президент Зеленський веде небезпечну війну з підступним ворогом. Він витрачає багато часу і зусиль на створення міжнародної підтримки, щоб захистити свою країну, але у нього є постійна внутрішня проблема, яку він повинен вирішити – голова Офісу президента Андрій Єрмак” [8]. У даному випадку МЗС України дуже швидко відреагувало на такі закиди і надало свою відповідь, називаючи такі тези „неприхованою спробою повернути в американську політику класичні наративи російської пропаганди про начебто зв'язки керівництва

України з Росією і втягнути нашу державу у внутрішню політику США" [9].

Отже тематика наративів, а головне формування власних стратегічних наративів в рамках геостратегічного дискурсу постає актуальним завданням, яке вимагає свого як теоретичного, так і практичного вирішення.

Інформаційна політика України має оперувати українськими наративами, в тому числі і стратегічними, та формувати потрібні для реалізації української геостратегії меседжі [10].

Тож стратегічні наративи не можуть бути вироблені поза контекстом національної геостратегії.

Звичайно, для об'єктивності наукового аналізу можу навести і **правильні й конструктивні стратегічні наративи**, які фактично і закладають підвалини до формування національного геостратегічного дискурсу, за допомогою якого має формуватися і реалізовуватися державна політика у зовнішній сфері:

- „давайте трішки порадіємо в душі за себе, не будемо вмить знецінювати власний успіх, не будемо соромитись, не будемо народом із короткою пам'яттю, не будемо народом із комплексом меншовартості. Давайте ми не будемо говорити, що Україні надали статус кандидата в ЄС, давайте говорити, що **Україна ЗДОБУЛА статус кандидата в ЄС...** давайте не про те, Що нас очікує, а про те, що ми ЗМОГЛИ.. давайте пишатися собою і поважати СЕБЕ.. не тішитись, що це ляпас Москві, а це аплодисменти Україні" (В. Зеленський 24 червня 2022 р. після здобуття 23 червня 2022 року Українською державою статусу країни-кандидата в ЄС);

- ми не віддамо нашу землю – уся суверенна територія України буде українською. Люди мають про це знати (з виступу президента України від 6 липня 2022 р).

Також в даному аспекті наголошу на крайній шкідливості уводити в наративне поле і геостратегічний дискурс тему про „недоцільність НАТО" для України або про „неминучість мирних переговорів, як закономірного результату завершення війни".

Ці тези є елементом пропаганди ворога України. І саме реалізація загроз національній безпеці, про які писав, починаючи з 2002 року, сталася можливою через абсолютно невідповідний геостратегічному статусу Україні нав'язаний зовнішніми суб'єктами статус нейтральності.

Теми НАТО і нейтральності є окремим пластом наукових досліджень. Однак, підкреслю, що я повністю підтримую і завжди у своїх працях проводив чітку лінію, яка дуже влучно подана *В'ячеславом Липинським*: „Нації, в яких переважають нейтральні" неминуче засуджені на смерть і рабство [11].

Нейтральність це зубожіння, це відсутність власної стратегії.

Для України нейтральність призводить до неминучої смерті та знищення національної державності. Саме тому, провідники до нейтральності – це поводити до малоросійства, яке, як відзначала свого часу *Леся Українка*, є не політикою і навіть не тактикою, а завжди є апріорною і тотальною капітуляцією [12].

Тож, замість того, щоб одвічно і я б сказав споконвічно боротися за свободу і волю, шукати власну ідентичність, виборювати право на існування, питання власної геостратегії має бути поставлено інакше: існування Росії в якості імперії, засновано на богообраності та месіанській ідеї завжди становитиме загрозу національній безпеці України незалежно від правлячого режиму. Відзначу, що існування будь-якої держави, групи держав, окремих соціальних систем, які узурпують право на загальнолюдський розвиток завжди несе загрозу вільному світу.

Саме тому зміна політичної системи, парад суверенітетів суб'єктів Російської Федерації, а в цілому знищення та ліквідація імперської державності та месіанської ідеології, агресивної та деструктивної політичної системи стане запорукою безпеки не лише України, а й стабілізує і збалансує світову безпекову архітектуру.

Чи може ще хтось в світі, будь-яка держава безвідносно до минулих економічних зносин з РФ після агресивної війни проти України вважати РФ надійним партнером з безпеки у міжнародних відносинах?

Має відбутись розлученням Заходу і РФ. Слід чітко і прагматично констатувати: шлюб не склався. Не можна жити в родині із партнером, який є непередбачуваний, постійно бреше, а головне у будь-який момент, вигадавши історії і переконавши себе у них, прагне переконати інших, а не отримавши бажаного результату застосовує зброю, вбиває, калічить.

Можна любити власну націю, можна формувати різноманітні ідеологічні системи, які слугуватимуть ментальним полем її розвитку, тощо, водночас не можна знищувати інших лише через те, що вони мають власні цілі розвитку і взагалі хочуть мати власну державу розвиватися самостійно.

Історія відносин ЄС і НАТО перезавантаження (на яке колись наголошував Лавров) не пройшла. Спроба і чисельні намагання виявилися недолугими і невдалими.

Проект дружби і партнерства ЄС, НАТО – Заходу та РФ можна вважати виконаним (цілі не досягнуті) і відповідно закритим, і що вичерпав себе повним чином.

Слід шукати нових партнерів, надійних і таких, які розділятимуть базові цінності свободи, поваги до міжнародного права, гуманізму.

Причому руські дослідники і самі починають впроваджувати думки щодо необхідності повороту до Сходу, тобто фактично розвороту від Заходу.

Так *В. Огнєва* відмічає, що у глобальному масштабі стратегічним інтересом Росії виступає східний напрям зовнішньої політики. Сьогодні Росії не зосереджується, вона самовизначається і самостверджується у власному геополітичному просторі [12, с. 59].

До речі цей алгоритм стосується не лише Росії, а й інших дуже актуальних на заході тем, які силоміць нав'язуються населенню під прикриттям важливості і доцільності.

Моя візія: перемога України залежить не лише від дій колективного Заходу та свідомого світу на допомогу Україні, а й безпосередньо від дій, чітко цілеспрямованих на Росію та її політичне керівництво та політичну систему і стратегічний потенціал.

Передусім це стосується:

- зміни політичної системи;
- формування умов для недопущення приходу до влади представників агресивної зовнішньої політики;
- сприяти повномасштабній демократизації та реалізації права на самовизначення закатованими народами та етносами, які, як автохтони, населяють власні території, анексовані у той чи інший спосіб і певні історичні часи Російською імперією;
- унеможливлення формування неоімперії як загрози демократії цінностям гуманізм та свободи в світі;
- формування умов для зниження стратегічного потенціалу щодо можливостей здійснення широкомасштабної війни проти інших держав;
- формування умов для контрольованої кількості представників титульного етносу.

Можна ще довго тягнути із поставками відповідної зброї, частково фінансувати наші збройні сили або взагалі потреби держави, які за оцінками фахівців складають близько 5 млрд євро на місяць. І звичайно ж це важливо. Також можна відверто говорити і про постійні затягування, як це робить Німеччина, фінансування та допомогу з боку ЄС [13]. Чи правильне було рішення президента України щодо звільнення 9 липня 2022 року *А. Мельника* з посади надзвичайного і повноважного посла у ФРН, який активно критикував, говорив правду і чітко виявляв нехиті німців щодо практичної та дієвої допомоги Україні, покаже час. Але з позицій геостратегії, це – слабкість змінювати власного посла, який рішучо відстоював національні інтереси, проводив активну комунікаційну політику в рамках власних повноважень під тиском зовнішніх впливів. Якщо іноземці вирішуватимуть, хто з українських послів буде у них працювати, то вони вирішуватимуть фактично і напрями тієї політики, яка є вигідною з нашого боку для них, а не

вигідною нам стосовно реалізації наших – українських національних інтересів.

Однак, **коли ми здобудемо перемогу, вона не буде стратегічною.**

Це буде тактична перемога: адже РФ згенує нового ватажка впровадження імперської ідеології, накопичить нові сили і ресурси в цілому, нові війська і буде знову і знову, як це відбувалось протягом усього існування такого утворення як Російська імперія, нападати на Україну і сповідувати нищу ідеологію, підтверджену псевдонауковими концепціями, які здебільшого ґрунтуються на атавістичних концептах геополітики минулого тисячоліття, формувати власні політичні простори за допомогою сили, гноблення, нищення, геноциду, терору, голодомору, анексії.

Президент Польщі 1990-1995 роках *Лех Валенса* взагалі вважає, що за умови збереження імперської ідеології, впровадження до політики міжнародних відносин сили як інструменту вирішення будь-яких питань, „населення Росії треба зменшити до 50 млн осіб, тоді вони не зможуть загрожувати світовій безпеці. Адже є 60 народів, які були анексовані, як сьогодні повторюють із українцями. Потрібно допомогти цим народам повстати” [14]. Цікавою цитатою даного політика, яка була озвучена ще 9 лютого 2022 року, тобто напередодні війни Росії проти України, також стала; „Увесь світ має мобілізуватися і попередити напад на Україну. **Якщо Путін атакує Київ, має бути негайна реакція – атака на Москву**” [15].

Буду відвертим: якщо не буде прямої військової відповіді Росії з боку інших держав, то ця війна стосуватиметься вже не лише України. Політики багатьох європейських країн ще й зараз подумки вважають цю війну суто локальною, не усвідомлюючи і не бажаючи угледіти справжніх корінь і справжніх інтересів Росії, яка прагне до перерозподілу світу на свою користь за рахунок смерті, придушення, гноблення та поневолення, анексії чужих територій і геноциду націй.

Занурення у вирій тактичних завдань позбавить можливостей для формування стратегічної перемоги України і сил добра над злом; невирішення стратегічного завдання: унеможливлення РФ здійснювати широкомасштабні агресії та анексії. Адже питання війни РФ проти країн ЄС і військовий конфлікт із НАТО не є питанням по суті, а є питанням лише часу і готовності РФ кинути виклик колективному заходу, цивілізованій спільноті і взагалі світу.

Висновки. Тому тактика (не стратегія) допомоги лише Україні, поза контекстом прямого і безпосереднього воєнного впливу на Росію, є тактикою гри із нульовою сумою для України, адже зброї все одно немає в такій кількості і в ті проміжки часу, в які вона була потрібна. Отже гіпотетично наразі станом на червень 2022 року можу припустити, що хрестоматійна (за класиками

геополітики) війна неоевразійства і атлантизму відбувається „до останнього українського солдата”. Саме цей наратив активно прощтовхується в українське суспільство для дискредитації відносин із нашими союзниками і підризу довіри до могутньої міжнародної підтримки, поза якої Україна мала б інші результати війни навіть станом на червень 2022 року.

Але це – не наша стратегія. Концепції геополітики не вписуються у формат геостратегії України.

Вести перемовини на умовах ворога ніхто не буде. Так само як враховувати побажання європейських лідерів щодо „збереження обличчя” лідерів РФ ніхто не буде. Стратегія України в перемозі, а не мирі. Буде перемога над РФ, тоді буде мир – ніяк не інакше і не навпаки. Спочатку спільна перемога, потім мир. Іншого не дано.

Що б там не вигадував супротивник, за роки нехай і повільного і не системного, але ж все ж таки розвитку стратегічних комунікацій в Україні, нехай і не в тих параметрах, в яких я і моя команда планували як у своїх чисельних публікаціях, так і безпосередньо при організації магістерської програми зі стратегічних комунікацій на базі Одеського регіонального інституту державного управління при НАДУ при Президентіві України, далися взнаки і сьогодні такі наративи дуже легко ідентифікуються. А отже і не стають наративами українського геостратегічного дискурсу.

Навіть *Ж. Борель* заявив, що навіть і зараз багато країн утримуються від того, щоб прямо назвати Росію агресором, попри те, що декларують принцип суверенітету та територіальної цілісності держав. Глобальна битва наративів у самому розпалі [16].

Однак це тема, окремих наукових досліджень і ця тема буде окремо висвітлена мною в окремих публікаціях.

Доцільно за даного випадку згадати думку *Уласа Самчука*; „Найбільшим нещастям українського народу було те, що ціла його історія – перманентне намагання когось зробити з нас не те, чим призначила нас природа... Всяка влада, яка тільки не була на нашій землі, лише доводила нам, що ми – не ми, а щось інше” [17].

Тому, розуміючи завдання кожної із сторін у даній війні, маємо крокувати власним шляхом, послуговуючись ресурсами наших партнерів, водночас творячи власну геостратегію.

Допоки існуватиме Росія, завжди існуватиме конфлікт із атлантичною цивілізацією. А Українська Держава поза власної геостратегії завжди блукатиме манівцями чужих стратегій і гратиме чужу роль (причому не завжди у формі держави), але аж ніяк не свою і відповідно не в своїх інтересах, тож цей шлях блукання одвічно уводив нас від творення власної держави, уводив націю від державотворення.

Саме тому **свобода і незалежність, процвітання Української Держави можливе за умови зникнення стратегічного протиборства неоевразійства і атлантизму, тобто за умови будови засад нового світового порядку поза контекстом геополітики.**

Підкреслю, що методологічне підґрунтя цьому криється у відмові від геополітики як домінуючої когнітивної системи і практики будови міжнародних відносин, яка по суті не має стратегічного значення, а формується винятково на парадигмі протиставлення в рамках сугестивного простору, в якому немає місця для незалежної держави України.

Водночас в статті подано наукові аргументи на користь звернення саме до теорії **геостратегії**, в рамках якої формуються засади до досягнення стратегічних цілей, реалізації стратегічних національних інтересів в рамках геостратегічного простору шляхом стратегічного управління і в контексті розроблення в тому числі і за допомогою геостратегічного дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Моборн Рене, Чан Ким В. Стратегія Блакитного Океану. Як створити безжмарний ринковий простір і позбутися конкуренції. Київ: КСД, 2016. 384 с.
2. Магда Є. Гібридна війна. Вижити і перемогти. Київ: Віват, 2016. 320 с.
3. Карасик В. И. Дискурс – это единство текста и коммуникативной ситуации. *Государственный институт русского языка им. А. С. Пушкина*. URL: <https://www.pushkin.institute/news/detail.php?ID=15579>.
4. "Это может стать кошмаром". США говорят о беспрецедентной концентрации российских войск у границ Украины. *BBC News. Русская служба*. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-60184081>.
5. „Нам не нужна паника” Зеленский ответил на предупреждения Байдена об угрозе российского вторжения. *BBC News. Русская служба*. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-60164297>.
6. Readout of President Biden's Call with President Zelenskyy of Ukraine. *The White House*. <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/01/27/readout-of-president-bidens-call-with-president-zelenskyy-of-ukraine-2/>
7. Байден заявил Зеленскому о реальной опасности российского вторжения на Украину. *BBC News. Русская служба*. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-60171262>.
8. Спартц закликала МЗС України серйозно ставитися до її заяв і перелічила претензії до Єрмака. *ZN, UA*. URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/spartts-zaklikala-mzs-ukrajini-serjозno-stavitisja-do-jiji-zajav-i-perelichila-pretenziji-do-jermaka.html/>
9. У МЗС звинуватили Спартц у намаганні "заробити політичний капітал" через звернення щодо Єрмака. *Українська правда*. URL: <https://www.prawda.com.ua/news/2022/07/9/7357188/>.
10. Ліпкан В.А. Понятійно-категорійний апарат стратегії державної інфраструктурної політики України. *Регіональні студії*. 2021. № 27. С. 55–62.

11. Вислови відомих українців. *Наша перспектива*. URL: <https://www.perspektyva.in.ua/ukrayinska-natsiya-i-derzhava/vyslovy-vidomyh-ukrayintsiv/>

12. Огнева В. В. Геополитическое самоопределение России в контексте украинского кризиса. *Известия ТулГУ. Гуманитарные науки*. 2022. Вып. 2. С. 53-60.

13. Германия блокирует выделение ЕС помощи Украине на €9 млрд. *delo.ua*. URL: <https://delo.ua/ru/politics/germaniya-blokiruet-vydelenie-es-pomoshhi-ukraine-na-eur9-mlrd-smi-401068/>.

14. Нужно изменить политическую систему России, – Лех Валенса. *Економічні новини*. URL: https://enovosty.com/news/news_politics/full/1107-lex-valensa-prizval-sokratit-rossiyu-do-50-millionov-chelovek/

15. Если Путин атакует Киев, должна быть немедленная реакция – атака на Москву, – Лех Валенса. *Економічні новини*. URL: https://enovosty.com/news/news_politics/full/902-esli-putin-atakuet-kiiev-dolzha-byt-nemedlennaya-reakciya-ataka-na-moskvu-lex-valensa.

16. Багато хто з G20 утримується від того, щоб прямо назвати Росію агресором – Боррель. *Ліга. Новини*. URL: <https://news.liga.net/ua/politics/news/mnogie-iz-g20-vozderjivayutsya-ot-togo-chtoby-pryamo-nazvat-rossiyu-agressorom-borrel>.

17. Самчук У. Нарід чи чернь? *Українське слово*. 1941. 9 листопада.

REFERENCES:

1. Moborn, Rene & Chan Kym, V. (2016). Stratehiia Blakytneho Okeanu. Yak stvoryty bezkhnarnyi rynkovyi prostir i pozbutysia konkurentsii [Blue Ocean Strategy. How to create a cloudless market space and get rid of competition]. Kyiv: KSD [in Ukrainian].

2. Mahda, Ye. Hibrydna viina. (2016). Vyzhyty i peremohty [Hybrid war. Survive and win]. Kyiv: Vivat [in Ukrainian].

3. Karasik, V. I. Diskurs – eto edinstvo teksta i kommunikativnoy situacii [Discourse is the unity of the text and the communicative situation]. *Gosudarstvennyy institut russkogo yazyka im. A. S. Pushkina – State Institute of the Russian Language. A. S. Pushkin*. Retrieved from <https://www.pushkin.institute/news/detail.php?ID=15579>. [in Russian].

4. "Eto mozhnet stat koshmarom". SShA govoryat o besprecedentnoj koncentracii rossijskih vojsk u granic Ukrainy ["This could be a nightmare." The United States is talking about an unprecedented concentration of Russian troops near the borders of Ukraine]. *BBC News. Russkaya sluzhba – BBC news. Russian service*. Retrieved from <https://www.bbc.com/russian/news-60184081>. [in Russian].

5. „Nam ne nuzhna panika” Zelenskij otvetil na preduprezhdeniya Bajdena ob ugroze rossijskogo vtorzheniya [„We don't need to panic” Zelenskij responds to Biden's warnings about the threat of a Russian invasion]. *BBC News. Russkaya sluzhba – BBC news. Russian service*. Retrieved from <https://www.bbc.com/russian/news-60164297>. [in Russian].

6. Readout of President Biden's Call with President Zelenskyy of Ukraine. *The White House*. Retrieved from <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/01/27/readout-of-president-bidens-call-with-president-zelenskyy-of-ukraine-2/>

7. Bajden zayavil Zelenskomu o realnoj opasnosti rossijskogo vtorzheniya na Ukrainu [Biden told Zelensky about the real danger of a Russian invasion of Ukraine]. *BBC News. Russkaya sluzhba – BBC news. Russian service*. Retrieved from <https://www.bbc.com/russian/news-60171262>. [in Russian].

8. Spartts zaklykala MZS Ukrainy seriozno stavytysia do yii zaiav i perelichyla pretenzii do Yermaka [Spartz called on the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine to take her statements seriously and listed the claims against Yermak]. *ZN, UA – ZN, UA*. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/POLITICS/spartts-zaklykala-mzs-ukrajini-serjozno-stavitisja-do-jiji-zajav-i-perelichila-pretenziji-do-jermaka.html/> [in Ukrainian].

9. U MZS zvyuvatyly Spartts u namahanni "zarobyty politychnyi kapital" cherez zvernennia shchodo Yermaka [The Ministry of Foreign Affairs accused Spartz of trying to "earn political capital" through appeals to Yermak]. *Ukrainska pravda – Ukrainian truth*. Retrieved from <https://www.ppravda.com.ua/news/2022/07/9/7357188/>. [in Ukrainian].

10. Lipkan, V.A. (2021). Poniatiino-katehoriinyi aparat stratehii derzhavnoi infrastrukturoi polityky Ukrainy [Conceptual and categorical apparatus of the strategy of the state infrastructure policy of Ukraine]. *Rehionalni studii – Regional studios*, 27, 55-62. [in Ukrainian].

11. Vyslovy vidomykh ukrainsiv [Sayings of famous Ukrainians]. *Nasha perspektyva – Our perspective*. Retrieved from <https://www.perspektyva.in.ua/ukrayinska-natsiya-i-derzhava/vyslovy-vidomyh-ukrayintsiv/> [in Ukrainian].

12. Oгнева, V. V. (2022) Geopolitическое самоопределение России в контексте украинского кризиса [Geopolitical self-determination of Russia in the context of the Ukrainian crisis]. *Izvestiya TulGU. Gumanitarnye nauki – News of TulGU. Humanitarian sciences*, 2, 53-60. [in Russian].

13. Germaniya blokiruet vydelenie ES pomoshi Ukraine na €9 mlrd. [Germany Blocks EU Aid to Ukraine for €9 Billion]. *delo.ua*. – *delo.ua*. Retrieved from <https://delo.ua/ru/politics/germaniya-blokiruet-vydelenie-es-pomoshhi-ukraine-na-eur9-mlrd-smi-401068/>. [in Russian].

14. Nuzhno izmenit politicheskuyu sistemu Rossii, – Leh Valensa [It is necessary to change the political system of Russia - Lech Walesa]. *Ekonomichni novini – Economic news*. Retrieved from https://enovosty.com/news/news_politics/full/1107-lex-valensa-prizval-sokratit-rossiyu-do-50-millionov-chelovek/ [in Russian].

15. Esli Putin atakuet Kiev, dolzhna byt nemedlennaya reakciya – атака на Москву, – Leh Valensa [If Putin attacks Kyiv, there must be an immediate reaction - an attack on Moscow - Lech Walesa]. *Ekonomichni novini – Economic news*. Retrieved from https://enovosty.com/news/news_politics/full/902-esli-putin-atakuet-kiiev-dolzha-byt-nemedlennaya-reakciya-ataka-na-moskvu-lex-valensa. [in Russian].

16. Bahato khto z G20 utrymuyetsia vid toho, shchob pryamo nazvaty Rosiiu ahresorom – Borrel [Many of the G20 refrain from directly calling Russia an aggressor – Borrell]. *Liha. Novyny – League. News*. Retrieved from <https://news.liga.net/ua/politics/news/mnogie-iz-g20-vozderjivayutsya-ot-togo-chtoby-pryamo-nazvat-rossiyu-agressorom-borrel>. [in Ukrainian].

17. Samchuk, U. (1941) Narid chy chern? [A nation or a black man?]. *Ukrainske slovo, 9 lystopada – Ukrainian word, November 9* [in Ukrainian].

On the need to create geostrategic discourse

Lipkan Volodymyr Anatoliiovych

Doctor of Law, Professor,
 Doctoral Student at the Department
 of Legal Problems of Political Science
 Koretsky Institute of State and Law
 of the National Academy of Sciences
 of Ukraine
 Triohsvjatytska str., 4, Kyiv, Ukraine

The scope of the scientific problem of the article's topic determines the use of various research methods. Research logic entails the formulation of fundamentals to create geostrategic discourse, clarification of its strategic cognitive potential as part of the theory of geostrategy, and justification of the need to use discourse analysis when shaping strategic narratives. Based on the author's concept of geostrategy, modern applied political trends in political communication, which influence the formation of the geostrategy of today's Ukraine, including geostrategic discourse, are analyzed.

The article context is strongly laced with the author's concept of geostrategy and formation of the relevant geostrategicon as the art of geostrategy which, compared to the orthodox architecture of the geopolitical theory, focuses on the development of co-evolutionary systems, not on secular means of justifying opposition, struggle and permanent war.

In global militarization, it is substantiated the necessity to transform political paradigms and advance them under the framework of geostrategy, but outside geopolitics, preserving the national identity of state nations amidst globalization and drastic militarization of international relations. The author proves that creating new world order should be an integral process of shaping not only new values but also effective means of their security, including military ones that are real but attributive. Thus, the political and security discourse of geostrategy is actualized precisely as a political-security practice, the immanent feature of which is development through integration, and not the eternal struggle through destruction and domination as in geopolitics.

As a result, the following research areas are covered: 1) instrumentalization of discourse theory for the formation of geostrategic discourse; 2) the content of the discourse analysis based on specific cases of the Russian-Ukrainian war; 3) the importance of metacognitive discourse for the formation of modern geostrategic discourse.

The author presents the original model of system discourses of geostrategy as theory.

It is scientifically proved and substantiated that the geostrategic discourse should act as one of the effective means of forming the geostrategic space and generally constitute a significant lever for the implementation of geostrategy as a political and security practice. The dualism of geostrategy as a political theory and a political and security practice is additionally argued.

Key words: *geostrategy, Ukrainian state, geostrategicon, geostrategic discourse, geostrategic space, geostrategic landscape, metacognitive discourse, strategic narrative, political communication, geostrategy of modern Ukraine.*

Політика локальної ідентичності: соціально-політичний аспект

УДК 32.22/28(477.62)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-3.6>

Махсма Степан Григорович
аспірант кафедри політології
та міжнародних відносин
Маріупольського державного
університету
пр. Повітрофлотський, 31, Київ, Україна

Показано, що актуалізація локальної політики ідентичності в Україні тісно пов'язана з реформою децентралізації та об'єднанням територіальних громад, тому що локальна ідентичність є найважливішим ресурсом конструювання локальних територій та організуючим фактором політичного розвитку, соціально-економічний діалог між владою та суспільством, владою та опозицією, сприяє формуванню узгоджених базисних засад з проблем розвитку локальної спільноти, забезпечує легітимність місцевих політичних інститутів. Метою статті є визначення сутності, завдань та основних суб'єктів локальної політики ідентичності, взаємозв'язку політичної і соціальної локальних ідентичностей. Підкреслено, що в основу дослідження було покладено принципи діалектики, соціокультурний та системний підходи, застосовувались такі методи як термінологічний, системний, структурно-функціональний, когнітивний, метод політичного дискурсу та ін. методи та прийоми, що забезпечило об'єктивність наукового аналізу та всебічність здобуття інформації.

Наголошено, що основною метою локальної політики ідентичності є формування сталої локальної ідентичності, яка стане базисною основою консолідації локальної спільноти з основних проблем та завдань розвитку, ціннісною складовою модернізації території. Політика локальної ідентичності як соціальний проєкт передбачає розробку моделі локальної ідентичності, стратегії та тактики її реалізації (планування конкретних кроків і дій). Визначено, що локальна політична ідентичність є частиною соціальної локальної ідентичності та тісно пов'язана з іншими локальними ідентичностями, соціальною стратифікацією суб'єктів ідентичності, їх диспозицією у різних соціальних полях.

Обґрунтовано тезу: чим більше виражена локальна соціальна ідентичність у членів спільноти, тим більше проявляється її політичний аспект, взаємозв'язок із політичною (законодавчою, управлінською, контролюючою) сферою, яка регулює суспільні територіальні відносини.

Визначено, що при демократії політика локальної політичної ідентичності не передбачає авторитарного нав'язування ідентитетів, а ґрунтується на засадах конструювання та узгодження політичних цілей, цінностей, норм розвитку локальної спільноти. Конвертація соціальних ідентичностей у політичні відбувається під впливом багатьох факторів, поєднання яких призводить до політичної мобілізації локальної спільноти або окремих її груп.

Ключові слова: політична локальна ідентичність, соціальна локальна ідентичність, політика локальної ідентичності.

Вступ. Підвищення уваги до політики ідентичності на локальному рівні в Україні багато в чому пов'язане з реформою децентралізації та об'єднанням територіальних громад. Такі українські автори, як М. Бриль, О. Врублевський, О. Данчева, О. Євтушенко, А. Котенко, О. Сеїтосманов, М. Сулов, Я. А. Ткачук, Є. Чубаров та ін., наголошують, що локальна ідентичність, зокрема й у її політичному аспекті, є найважливішим ресурсом конструювання локальних територій, організуючим чинником політичного розвитку та соціально-економічних перетворень. Значення локальної політичної ідентичності у цих процесах обумовлено тим, що вона може здійснювати, як консолідуючий вплив («Ми»), так і вплив з роз'єднувальною потенціалом («Ми – Вони») на міжособистісні та міжгрупові відносини всередині локальної спільноти, а також відносно інших, більш універсальних, спільнот різного рівня (регіонального, національного та ін.).

Консолідована локальна політична ідентичність сприяє накопиченню соціального капіталу, продук-

тивному діалогу між владою та суспільством, владою та опозицією, є основою узгодження базисних основ з проблем розвитку локальної спільноти, забезпечує легітимність місцевих політичних інститутів. На думку Ш. Ейзенштадта, колективна ідентичність формує базис для солідарності, довіри та «внутрішньої рівності» [6, с. 139].

Виходячи з цього, формування консолідованої локальної політичної ідентичності є одним з першочергових завдань для органів місцевого самоврядування, політичної еліти, політичних партій, громадських організацій та інших соціально-політичних суб'єктів локальної спільноти.

Мета та завдання. Отже, метою статті є визначення сутності, завдань та основних суб'єктів локальної політики ідентичності, взаємозв'язку політичної і соціальної локальних ідентичностей.

Методи дослідження. Дослідження сутності та основних суб'єктів локальної ідентичності відбувалось за допомогою низки методологічних прийомів та методів. В основу дослідження було покладено принципи діалектики, соціокультурний

та системний підходи. У роботі над статтею застосовувались такі методи як системний, термінологічний, структурно-функціональний, когнітивний, метод політичного дискурсу та ін. методи та прийоми, що забезпечило об'єктивність наукового аналізу та всебічність здобуття інформації. Так, в рамках системного підходу політика локальної ідентичності розглядалася як цілісна, складна система, яка знаходиться у взаємодії з іншими суспільними системами та оточуваним середовищем. За допомогою термінологічного аналізу було з'ясовано сутність поняття «політика ідентичності», співвідношення понять «локальна політична ідентичність» та «локальна соціальна ідентичність».

Результати дослідження. Під політикою ідентичності ми розумітимемо комплекс дій та практик суб'єктів політики, спрямований на публічне визнання сутності «Ми» по відношенню до «Інших» на основі певних ціннісних патернів з метою формування, підтримки чи визнання колективної ідентичності. Політика ідентичності в основному реалізується у гуманітарній та ідеологічній сферах (наприклад, через технології комунікації та символічної політики) [7], водночас вона є доктринальною основою всіх інших політик, які пов'язані з іміджевою складовою держави або інших територіальних спільнот: державних, регіональних, локальних та ін. [5, с. 8].

При формуванні локальної політичної ідентичності, держава, як основний суб'єкт політики ідентичності, зберігає свою роль у цих процесах, володіючи такими інструментами, як політичні рішення у сфері символічної політики, всі види комунікацій, освіта, мовна політика, культурні наративи, політика пам'яті, міфи та інші інструменти формування, збереження та розвитку національної політичної ідентичності [3, с. 88-93; 3, с. 8].

Проте, локальний рівень передбачає активне включення до політики ідентичності локальних політичних інститутів (органів місцевого самоврядування та виконавчої влади, регіональних політичних партій), інститутів громадянського суспільства, лідерів громадської думки, локальних ЗМІ та інших суб'єктів місцевих соціально-політичних та економічних процесів. Особливу роль відіграють локальні еліти, які у тандемі з іншими факторами (політичними та фінансово-економічними) визначають особливості регіонального (локального) політичного режиму, завдання та порядок денний місцевої політики.

Локальна політична ідентичність є частиною соціальної локальної ідентичності та тісно пов'язана з іншими локальними ідентичностями, соціальною стратифікацією індивідів, їх диспозицією у різних соціальних полях. Консолідована соціальна локальна ідентичність потенційно пов'язана з бажанням перетворень, покращен-

ням соціально-економічного, екологічного, фінансового, інвестиційного «ландшафту» території, з прагненням впливати на владні законодавчі та виконавчі структури, мотивує політичні ідентифікації та є основою формування актуальної політичної локальної ідентичності, платформою для самоорганізації локальної спільноти.

Таким чином, чим більш виражена локальна соціальна ідентичність у членів спільноти, тим більше проявляється її політичний аспект, взаємозв'язок із політичною (законодавчою, управлінською, контролюючою) сферою, яка регулює суспільні територіальні відносини. При всьому різноманітті локальних політичних ідентичностей та ідентитетів у плюралістичному демократичному суспільстві, консолідація локальної спільноти передбачає і політичне узгодження основних цілей, цінностей, принципів та пріоритетів місцевої спільноти. Виходячи з цього, локальну політичну ідентичність ми розглядаємо у тісному взаємозв'язку з локальною соціальною ідентичністю загалом, як її найважливішу складову, ключовий ресурс соціальних перетворень. Таким чином, локальна політика ідентичності значним чином впливає на формування та функціонування різних локальних ідентичностей, наприклад, політичних, соціокультурних, етнокультурних тощо, які співіснують одночасно у свідомості індивіда у певній ієрархії [1, с. 93-97].

Політика локальної ідентичності, як і будь-яка політика, передбачає визначення цілей. Основною метою локальної політики ідентичності є формування сталої локальної ідентичності, яка стане базовою основою консолідації локальної спільноти з основних проблем та завдань розвитку, ціннісної складової модернізації території.

Політика локальної ідентичності, як соціальний проєкт, передбачає розробку моделі локальної ідентичності, стратегії та тактики її реалізації (планування конкретних кроків і дій). На нашу думку, основним суб'єктом політики локальної ідентичності є органи місцевого самоврядування та місцевої адміністрації, які мають спільно розробляти модель, стратегії реалізації та план конкретних заходів, залучаючи до цього процесу інші політичні інститути (політичні партії, політичну еліту) та громадськість. Таким чином, політика ідентичності на локальному рівні передбачає:

1. Розробку моделі локальної ідентичності із залученням усіх зацікавлених суб'єктів соціально-політичних процесів локальної спільноти, включаючи поряд з інститутами влади, політичні партії, громадські організації, локальну еліту, громадські організації, ЗМІ та ін.

2. Вироблення стратегії реалізації сформульованої моделі, загальних напрямків, визначення суб'єктів та механізмів здійснення.

3. Складання конкретного плану дій та заходів щодо формування, зміцнення та розвитку локальної ідентичності.

4. Включення запланованих заходів до стратегічного та поточного планів соціально-економічного розвитку локальної території.

Модель і стратегія локальної ідентичності повинні ґрунтуватися на принципах спадкоємності, підтримці з боку усіх верств населення, громадських організацій, місцевих еліт, партій. Враховуючи високий рівень сучасної конкуренції за людські ресурси, інвестиції та надання послуг, а також активну міграцію населення, модель локальної ідентичності повинна мати ексклюзивний характер та бути привабливим брендом як для громадян локальної спільноти, так і для більших територіальних утворень.

Політика ідентичності на локальному рівні спирається на колективну локальну ідентичність, її здатність конвертуватися у соціально-політичні процеси та практики. Конвертація соціальних ідентичностей у політичні відбувається під впливом багатьох факторів, поєднання яких призводить до політичної мобілізації локальної спільноти або окремих її груп. Серед причин підвищення політичної активності необхідно виділити, насамперед, проблеми соціального та економічного розвитку території (відсутність соціальної підтримки від місцевої влади, низький рівень життя населення, проблеми розвитку малого та середнього бізнесу, відсутність належної соціальної, медичної, освітньої, культурної та транспортної інфраструктури, екологічні проблеми та ін.). Джерелом політизації суспільного життя може стати корупція місцевої влади, проблеми незалежності суду та прокуратури, порушення прав і свобод громадян, а також інших принципів демократії, таких як політичний плюралізм суспільного життя, свобода ЗМІ, порушення демократичних процедур у період виборчих кампаній. Факторами політизації суспільного життя можуть стати етнокультурні та конфесійні проблеми, особливо вони характерні для полікультурних спільнот, де при номінальній рівності існує реальна нерівність, упередження та шовінізм [2, с. 24-34]. Окремим фокусом можна позначити політичні проблеми та фактори, пов'язані з боротьбою за владу, її утриманням та функціонуванням, наприклад, низький рівень легітимності (або її відсутність) місцевої чи регіональної влади, гостра боротьба між владою та опозицією, відсутність діалогу між владними структурами та локальним суспільством, авторитарний режим локального правління.

Рушійною силою політизації зазначених проблем можуть бути політичні партії та лідери у боротьбі за владу, локальні еліти, суспільно-політичні рухи та організації. Найбільш активними трансляторами політичної активності є локальні та регіональні ЗМІ, громадські організації, профспілки. Наприклад, екологічна громадська організація для вирішення своїх завдань, може залучити громадськість, а може політизувати ці завдання і перевести у політичну площину, тому що для вирішення екологічних проблем потрібні політична

воля та політичні рішення з боку місцевої влади, фінансові вливання. Особливо процес трансформації соціальних проблем у політичні, активізацію політичної діяльності та процесів можна прослідкувати в період виборчих процесів, коли у боротьбі за владу загострюються та політизуються всі суспільні сфери локального співтовариства.

Консолідована, стала та активна локальна ідентичність формує узгоджені цілі та цінності локальної спільноти, досягнення яких багато в чому залежить від політичної волі місцевих органів самоврядування та адміністрації, особливостей локальної політичної ідентичності. Таким чином, політика ідентичності може розглядатися як політична практика колективних дій на основі солідарності з основних питань та проблем розвитку, загального соціального досвіду. Політика ідентичності спрямована як на формування колективного «Ми» локального співтовариства, так і на формування індивідуальних ідентичностей членів локального співтовариства. Наголосимо, що колективна локальна ідентичність не є простою сумою індивідуальних локальних ідентичностей. Вона набуває нових якостей та енергетики, властивої колективним формам.

Локальні політичні ідентичності через вибори впливають на формування органів місцевого самоврядування, функціонування політичних партій. Синтез локальних політичних ідентичностей формують особливості та характеристики колективної локальної політичної ідентичності, маркером якої є виборчий процес та політичні вибори, місцеві політичні ініціативи. Колективна локальна політична ідентичність визначає динаміку, напрями та специфіку політичних процесів локальної спільноти, політичний імідж локальної території. Якщо конструювання соціальної локальної ідентичності носить здебільшого узгоджений характер між суб'єктами політики ідентичності, то конструювання політичних ідентичностей на локальному рівні, так само, як і на національному чи регіональному рівнях, характеризується високою конкуренцією. Результат «боротьби за ідентичність» багато в чому визначає склад та сутність локальної влади.

Висновки. Таким чином, політика локальної ідентичності спрямована на формування стійкої локальної ідентичності, яка стане базисною, ціннісною основою консолідації локальної спільноти з основних проблем розвитку території. На нашу думку, політика локальної ідентичності має бути однією з пріоритетних політик місцевих органів влади, що передбачає: розробку моделі локальної ідентичності; вироблення стратегії її реалізації; складання конкретного плану дій та заходів; включення політики ідентичності до поточних та перспективних планів розвитку локальної території; залучення до її реалізації всіх стейкхолдерів (політичних партій, місцевих еліт, ЗМІ, громадських організацій тощо).

При демократії політика локальної політичної ідентичності не передбачає авторитарне

нав'язування ідентитетів, а ґрунтується на конструюванні та узгодженні політичних цілей, цінностей та норм локальної спільноти, консолідованого фундаменту розвитку, який би не суперечив загальнонаціональним політичним процесам, але враховував специфіку регіону та локальної території та був основою мобілізації членів спільноти для вирішення соціально-економічних і політичних завдань. Політична локальна ідентичність є частиною соціальної локальної ідентичності, тісно взаємопов'язана з іншими видами локальної ідентичності: соціокультурною, етнокультурною та ін., які знаходяться у певній ієрархії у свідомості індивіда.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрущенко Т. В. Регіональна ідентичність: зміст, типи та особливості формування. *Науковий журнал «Політикус»*. Випуск 4. 2019. С. 93-97.
2. Пашина Н. П. Етномовний чинник політичної ідентичності в Донбасі. *Політичний менеджмент: наук. журнал*. 2005. № 1. С. 24–34.
3. Пашина Н. П. Політика ідентичності: сутність та функції. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін* : зб. наук. праць. 2015. Вип. 17. С. 88-93.
4. Розумний М. М. Концептуальні засади політики ідентичності в Україні. *Стратегічні пріоритети*. 2011. № 2 (19). С. 21–26.
5. Розумний М. М. Політика ідентичності: основні завдання та механізми реалізації. Наукова доповідь. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2011-11/polyt_ident-e871d.pdf.

6. Eisenstadt S.N. Modernity and the construction of collective identities / S.N. Eisenstadt. *International Journal of Comparative Sociology*. 1998. Vol. 39. No. 1. P. 138–158.

7. Haerdter M. The Myth of the Centre. URL: <https://www.neme.org/texts/the-myth-of-the-center>.

REFERENCES:

1. Andrushchenko T. V. (2019) Rehionalna identychnist: zmist, typy ta osoblyvosti formuvannia [Regional identity: content, types and peculiarities of formation]. *Academic journal «Politicus»*, no. 4, pp. 93-97.
2. Pashina N.P. (2005) Etnomovnyi chynnyk politychnoi identychnosti v Donbasi [The ethno-linguistic factor of political identity in Donbas]. *Political management*, no. 1, pp. 24–34.
3. Pashina N.P. (2015) Polityka identychnosti: sutnist ta funktsii [Identity politics: essence and functions]. *Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Series 22. Political Sciences and Teaching Methodology of Socio-Political Disciplines*, no. 17, pp.88–93.
4. Rozumnyi M. M. (2011) Kontseptualni zasady polityky identychnosti v Ukraini [Conceptual principles of identity politics in Ukraine]. *Strategic priorities*, no. 2 (19), pp. 21–26.
5. Rozumnyi M. M. (2011) Polityka identychnosti: osnovni zavdannia ta mekhanizmy realizatsii [Identity politics: main tasks and implementation mechanisms]. *Scientific report. The National Institute for Strategic Studies*. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2011-11/polyt_ident-e871d.pdf.
6. Eisenstadt S.N. (1998) Modernity and the construction of collective identities. *International Journal of Comparative Sociology*, vol. 39, no.1, pp.138–158.
7. Haerdter M. (2005) The Myth of the Centre. URL: <https://www.neme.org/texts/the-myth-of-the-center>.

Local identity policy: social and political aspects

Mahsma Stepan Grigorievich

Postgraduate Student at the Department of Political Science and International Relations
Mariupol State University
Povitroflotskyi Ave., 31, Kyiv, Ukraine

The paper shows how updating the local identity policy in Ukraine is related to the reform of decentralization and the unification of territorial communities, because local identity is the most important resource for constructing local territories, and an organizing factor for political development and socio-economic transformations. As well it contributes to the accumulation of social capital, provides a productive dialogue between the authorities and society, authorities and the opposition, and contributes to the formation of the mutually agreed foundations on the problems of local community development, also it ensures the legitimacy of local political institutions.

The paper aims to define the essence, tasks and main subjects of local identity politics, the relationship between political and social local identities. It is emphasized that the research is based on the principles of dialectics, socio-cultural and systemic approaches, such methods as terminological, systemic, structural-functional, cognitive methods, the method of political discourse, etc. were applied to ensure the objectivity of scientific analysis and the comprehensiveness of obtaining information.

The main goal of the local identity policy is indicated as the formation of a stable local identity, which will become the basis for the consolidation of the local community on the main problems and tasks of development, the value component of territory modernization. The policy of local identity, as a social project, involves the development of a model of local identity, strategy and tactics for its implementation (planning specific steps and actions). The local political identity is determined as a part of the social local identity and it is closely related to other local identities, social stratification of identity subjects, and their disposition in various social fields. It is substantiated that the more specified the local social identity among the members of the community is, the stronger its political aspect is, and the relationship with the political (legislative, managerial, controlling) sphere that regulates social territorial relations. In a democracy, the politics of local political identity does not imply an authoritarian imposition of identities, it is about constructing and coordinating political goals, values and norms for the development of a local community. The conversion of social identities into political ones occurs under the influence of many factors, the combination of which leads to the political mobilization of the local community or individual groups.

Key words: political local identity, social local identity, politics of local identity.

Технології утримання влади: аналіз стратегій неоавторитарних лідерів

УДК 321.64

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-3.7>

Сауцьонков Віталій Миколайович
аспірант кафедри політології
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
вул. Дворянська, 2, Одеса, Україна

Як одну з основних характеристик неоавторитарного режиму визначено намагання глав держав утриматися на керівній посаді понад часові ліміти, якими обмежено перебування однієї й тієї ж особи на посту глави держави. Проаналізовано основні стратегії, які використовуються авторитарними президентами для подальшого перебування при владі. Відзначено, що нині домінують стратегії, які явно не суперечать демократичним стандартам, а в межах правового поля обходять конституційні обмеження. Першою стратегією подолання обмежень перебування президентом на посаді понад часові ліміти визначено внесення відповідних змін до конституції (КНР, Руанда та ін.). Другою стратегією названо повну зміну конституції (Судан та ін.). Третя стратегія полягає в оскарженні в судовому порядку законності обмежень щодо кількості каденцій перебування на посту президента тому чи іншому політику (Нікарагуа, Болівія та ін.). Четверта стратегія передбачає пошук президентами підконтрольного наступника, що дозволяє неформально керувати державою поза президентською посадою (Росія та ін.). Наголошено, що згадані стратегії спрямовані приховати авторитарні наміри за тими змінами, які відбуваються ніби-то в межах демократичного правового поля. Підкреслено, що нечастими є приклади (Буркіна-Фасо, Парагвай та ін.) виражено недемократичних стратегій, спрямованих на відкладання ротації глави держави: безпідставне перенесення дати проведення виборів, скасування виборів тощо. Відзначено, що особливістю неоавторитарних глав держав є намагання підвести правову основу під намагання пролонгувати своє перебування на вищій державній посаді задля недопущення протестів в країні або ж осуду ззовні (санкції і т. д.). Доведено, що більшість стратегій, які президенти авторитарних держав використовують, щоб уможливити своє перебування на посту глави держави, небезпечні тим, що сприймаються громадянською як процедурно демократичні. Наголошено, що сучасні авторитарні лідери держав вдосконалюють мистецтво виглядати як демократи, переслідуючи при цьому авторитарні цілі. Державні лідери авторитарного типу намагаються переважно у легальний спосіб забезпечити своє подальше перебування при владі. Підкреслено, що досягнення ними успіху, залежить передусім від того, чи сприймають громадяни загрозу наростання авторитаризму достатньо серйозно, щоб запобігти цьому, чи функціонує громадянське суспільство, незалежна журналістика, опозиція.

Ключові слова: неоавторитарний режим, інститут президента, ротація влади, конституційні ліміти на перебування на посаді президента.

Вступ. Уже понад два десятиліття частішають випадки, коли глави держав намагаються обійти ліміти на терміни перебування на виборній посаді. Ці спроби зазвичай реалізуються у способи, що не передбачають повного ігнорування конституції [14, с. 173-174]. Внесення поправок до конституції стало основною, однак далеко не єдиною юридичною стратегією, до яких вдаються президенти. Світова практика демонструє широкий спектр методів. Зокрема, президенти зверталися до судової влади за тлумаченням конституційних обмежень терміну перебування на посаді. Наявні випадки прийняття нової конституції. Також підбиралася «заміна» президенту на один термін; цього президента-маріонетку фактично контролював експрезидент в очікуванні нової виборчої кампанії. Також президенти переносили дату виборів з огляду на політичну нестабільність, пандемію чи інші надзвичайні обставини. У більшості випадків такі ініціативи державних лідерів дозволяли їм затриматися на посаді, хоча є в новітній політичній практиці приклади опору народу намаганням президентів порушити конституційно закріплені ліміти перебування на посаді.

Спектр технологій, які дозволяють президентам зберігати інституційні повноваження понад конституційно визначені часові ліміти, має тенденцію до розширення. Відтак вони потребують дослідження, систематизації, розуміння їх загроз, а також механізмів запобігання та протидії як авторитарним технологіям, спрямованим проти демократичної ротації влади.

Мета та завдання. Метою дослідження є з'ясування, за допомогою яких технологій сучасні неоавторитарні лідери намагаються утримати владу понад конституційно унормовані часові ліміти перебування на посту президента у президентських та змішаних республіках. Для реалізації цієї мети визначено такі завдання: 1) систематизувати стратегії, які використовуються для обходу конституційних норм щодо термінів перебування на посаді президента; 2) дослідити окремі кейси неоавторитарних держав в частині застосування президентами технологій пролонгування влади; 3) з'ясувати, в які способи неоавторитарні по суті завдання збереження влади понад конституційно визначені ліміти реалізуються в форматі ніби-то демократичних реформ інституту президента.

Методи дослідження. Методологією дослідження виступає неоінституціоналізм, за допомогою якого вивчаються динамічні зміни інституту глави держави в неоавторитарних державах. З'ясовуються механізми та інструменти подальшого перебування на посаді поза межами термінів обрання. В межах теорії інституційних змін відбувається дослідницький пошук відповідей на питання: за яких умов формальні конституційні норми здатні ефективно обмежувати владу президентів, а за яких вони можуть бути використані главами держав, щоб обійти часові ліміти перебування главами держав при владі.

Результати. Під час «третьої хвилі» демократизації у 1970-1990-х роках у національні конституції по всьому світу почали вноситися норми, спрямовані на обмеження влади президентів [10, с. 1501]. Ці норми визначають час каденції глави держави (зазвичай в межах 4-7 років), а також кількість каденцій, упродовж яких одна і та ж особа може обіймати пост президента. Однак від середини 1990-х років спостерігається висхідна динаміка оскаржувати конституційні обмеження часу перебування президента на посаді. Частіше ці процеси розгорталися в державах з недостатньою демократичною традицією, неукоріненими демократичними цінностями громадян. Відтак солідаризуємося з тими дослідниками [13], які уважають, що ймовірність порушення часових лімітів на перебування президентів при владі узалежнена від якості демократії в тій чи іншій країні. Саме недостатня демократична традиція була і залишається основою передумовою для антидемократичних ініціатив змінити часові ліміти перебування главою держави на посаді.

В останні десятиліття майже 30% глав держав-республік з різних регіонів планети в той чи інший спосіб намагалися обійти часові ліміти перебування при владі. Результат таких спроб був різним: скасування будь-яких обмежень для глави держави щодо часу перебування при владі; збільшення кількості можливих каденцій; народні протести з усуненням президента-автократа з посади та ін.

У наукових дослідженнях про причини того, чому президенти намагаються обійти часові ліміти перебування на посаді, вказується широкий спектр пояснень: популярність у виборців [4]; військове минуле [6] або ж статус засновника, лідера керівної партії [1]; наявні преференції, статки, набуті за роки президентства [1]; слабкість опозиції [5]; низький рівень конкуренції між політичними партіями [10, с. 1502-1503] та ін.

Уважаємо, що одним з визначальних чинників, який зумовлює наміри президентів збільшити термін свого перебування при владі, є рівень конкуренції на виборах (особливо – парламентських). Якщо ця конкуренція низька, то є ймовірність зростання тиску на суди [3], а виконавча гілка влади

прагнучим до концентрації влади [11]. Натомість якщо міжпартійна конкуренція є сильною [9] і одна чи кілька опозиційних партій матимуть потенціал змінити керівну партію (до якої належить і глава держави), правляча партія та президент послідовно дотримуватимуться конституційних норм, зокрема й в частині часових лімітів перебування при владі [10, с. 1528].

Примітно, що практично всюди спроби пролонгувати перебування глави держави на посту робилося через формальні процедури конституційних змін: голосування за поправки в парламенті, звернення до конституційного суду за офіційним тлумаченням тих чи інших норм права, всенародний референдум та ін. Однак попри формально законні механізми обійти ліміти терміну президентських повноважень, такі державні лідери фактично пропагують нові форми неопатрімоніалізму, зловживання адміністративним ресурсом для продовження терміну своєї влади [12]. Очільники держав намагаються «змінити вищий закон, щоб сприяти особистим амбіціям» [8, с. 1831], убезпечитися від кримінальних переслідувань за скоєні під час президентства протиправні дії або з інших причин.

Виділимо чотири основні стратегії, які найчастіше застосовують президенти авторитарного типу, щоб обійти ліміти терміну повноважень.

Перша, найпоширеніша, стратегія – внесення змін до конституції. Наприклад, китайський очільник Сі Цзіньпін у 2018 році скасував будь-які обмеження щодо кількості п'ятирічних каденцій, які він може обіймати. Парламент (Всекитайські збори народних представників) майже одностайно підтримав цю поправку: «за» 2958 депутатів, «проти» – 2, «утрималися» – 3 депутатів. Відтоді, як у 2012 році Сі Цзіньпін став лідером Комуністичної партії КНР, він швидко консолідував владу до рівня, якого не було від часів Мао Цзедуну. Конституційні поправки офіційно дозволять йому залишатися на посаді після закінчення другого терміну в 2023 році. Безумовно, це крок назад від демократії, елементи якої з'явилися після смерті Мао Цзедуну в 1976 році. Тоді Китай намагався відійти від політичного насильства та культу особистості, притаманних періоду Мао Цзедуну. Зокрема, у 1982 році китайський лідер Ден Сяопін запровадив обмеження часу президентства в Китаї двома термінами поспіль. Відзначимо, що був єдиний період китайської історії, коли влада була обмежена.

Процедуру обходження конституційних норм про часові ліміти перебування на посаді президента добре ілюструє кейс Республіки Руанди. П. Каґаме від 2000 року незмінно є президентом цієї держави. Після приходу до влади він усунув основних опонентів, повністю взяв під контроль політичне поле. Результатом цього стала перемога на президентських виборах 2003 року з результатом

95% голосів виборців. Вибори 2010 року П. Каґаме обіцяв провести як вільні, але альтернативні кандидати представляли лише пропрезидентські партії, а під час кампанії зафіксовані вбивства представників опозиції та незалежної журналістики. Опозиційні політики, які могли б конкурувати з П. Каґаме, або були в місцях позбавлення волі, або з якихось причин не мали права балотуватися. У такий спосіб П. Каґаме забезпечив на виборах-2010 93,08% голосів виборців.

Ще в 2015 році партія, яку очолює П. Каґаме (Руандійський патріотичний фронт), агітувала виборців підписати петицію зі закликом до парламенту надати президенту можливість обиратися на додаткову каденцію. Після набрання петицією необхідної кількості підписів, парламент одностайно ухвалив поправку. На загальнонаціональному референдумі (17-18.12.2015 р.) понад 98% виборців підтримали таке рішення, щоб П. Каґаме у 2017 році міг балотуватися у президенти. Відтак цей політик був втретє переобраний, отримавши 98,79% голосів виборців [2], а незалежні кандидати практично не могли виступити суб'єктами виборчого процесу. Наприклад, бізнес-леді та правозахисниця Д. Ш. Рвіґару виборча комісія дискваліфікувала за ніби-то підроблені підписи на підтримку її висування кандидаткою у президенти. Вона була затримана правоохоронними органами за звинуваченнями у підробці документів та ухиленні від сплати податків. Щодо Д. Ш. Рвіґару, її політичних соратників та членів сім'ї були розпочаті різні форми переслідування, однак у 2018 році в ході судових процесів звинувачення були зняті.

П. Каґаме уже озвучив [7] наміри вчетверте балотуватися на президентський пост у 2024 році. Хоч цей політик позиціює себе як борця за розвиток, але він сильно контролює інститути влади та руандійське суспільство, що відповідає характеристикам авторитарного режиму. Безумовно, Руанда є країною, де дуже небезпечно протистояти уряду, не кажучи вже про те, щоб відкрито позиціювати себе як політичного опонента. Видається, що така авторитарна система буде зберігатися в осяжному майбутньому, якщо будуть збережені діючі інструменти фактичної узурпації влади, які прикриваються народним волевиявленням (результатами референдуму).

Відтак президент П. Каґаме потенційно аж до 2034 року може обіймати вищу державну посаду. Такого типу зміни до конституції є нехтуванням демократичними принципами, які передбачають часові ліміти перебування при владі, періодичну вільну ротацию влади. Однак формально все виглядає як цілком легітимний демократичний процес, який здійснюється без тиску і за волею народу. До того ж сам президент П. Каґаме ніби тримався осторонь ініціативи продовження свого перебування на посаді: він не озвучував наміру

залишатися на посаді, не коментував процес внесення поправок, і оголосив про свій намір балотуватися на новий термін лише після того, як поправка набула чинності.

Згадана, перша, стратегія домінує. Інші, про які ми говоритимемо далі, на практиці реалізуються рідше.

Другу стратегію в західному політологічному дискурсі називають стратегією «чистого аркуша» ("blank slate" strategy). Державний лідер ініціює прийняття нової редакції конституції, чим скасовує попередні обмеження лімітів на час перебування на посаді президента конкретною особою. Коли створюється нова конституція, повноваження лідера фактично відновлюються без будь-яких явних порушень конституції. Це був один із методів, використаних колишнім президентом Республіки Судан О. аль-Баширом (1993-2019 рр.). Відомо, що сам О. аль-Башир прийшов до влади методом перевороту, поваливши легітимну владу. Він змінив конституцію навіть не один раз, а двічі. Відтак цей авторитарний президент три десятиліття залишався при владі, формально не порушуючи лімітів на терміни перебування на посту президента Республіки Судан. Нові конституції створювали правові передумови для О. аль-Башира, щоб брати участь у виборчій кампанії.

Третя стратегія популярна передусім в країнах Латинської Америки. Вона полягає в оскарженні в судовому порядку законності обмежень за кількістю каденцій перебування на посту президента. Так, президент Нікарагуа Д. Ортеґа (1985-1990 рр., 2006 р. – до нині). У 2010 році Верховний суд скасував заборону на послідовне переобрання президентом, що дозволило Д. Ортезі балотуватися у 2011 році. У 2016 році нікарагуанський парламент проголосував за внесення змін до конституції, щоб Д. Ортеґа міг балотуватися на посаду необмежену кількість разів.

Дослідницький інтерес становить кейс й екс-президента Болівії Е. Моралеса (2006-2019 рр.). Його правління, можливо, тривало б і нині, якби не масові протести 2019 року в країні на тлі спроб вчетверте бути обраним президентом Болівії, сфальсифікувавши результати голосування. Відомо, що ст. 168 Конституції Болівії (2009 р.) обмежує двома каденціями перебування того чи іншого громадянина на посту президента держави. Партія «Рух до соціалізму», лідером якої був Е. Моралес, доклала зусиль для зміни цієї правової норми. Для цього 21.02.2016 р. було проведено загальнонаціональний референдум. Однак запропонована поправка була відхилена (51,3% голосів). Якби громадяни підтримали згадані зміни, то Е. Моралес отримав би право висувати свою кандидатуру на виборах 2019 року. До цього моменту він уже тричі обрався (перший раз (вибори 2005 р.) не враховувалися, бо нова Конституція Болівії була прийнята у 2009 році

й у ній уже зафіксована норма про максимум дві каденції президента). Однак попри народне волевиявлення на референдумі, Конституційний суд у 2017 році прийняв рішення: всі державні посади не матимуть обмеження за термінами, попри норми конституції. Власне це дозволило Е. Моралесу вчетверте балотуватися, ігноруючи і результати народного волевиявлення на референдумі, і норми болівійської конституції (яку він сам ініціював у 2009 р.). Це уповні відповідне авторитарному стилю влади.

Наведені приклади засвідчують, наскільки залежною може стати судова гілка в умовах неоавторитаризму. Винятком у регіоні Латинської Америки може слугувати хіба кейс Колумбії, де Конституційний суд заблокував спробу президента А. Урібе (2002-2010 рр.) втретє висувати свою кандидатуру. Якщо у 2005 році А. Урібе домігся прийняття поправок, які дозволили йому участь у виборчій кампанії вдруге, то у 2010 році орган конституційної юрисдикції відмовився дозволити проведення загальнонаціонального референдуму, результати якого могли б мати наслідком переобрання А. Урібе втретє поспіль. Не виключено, що така позиція колумбійського Конституційного суду була зумовлена політикою А. Урібе: серйозні порушення прав людини військовими, незаконне прослуховування опонентів президента державної службою безпеки, масштабна корупція тощо.

Четверту стратегію в західному політологічному дискурсі називають «стратегією вірного агента» ("faithful-agent strategy"). Вона передбачає пошук президентами свого наступника, якого вони зможуть контролювати, щоб неформально продовжувати керувати поза посадою глави держави. Кейс «Путін – Медведєв» 2008-2012 років є прикладом застосування цієї стратегії. На той момент В. Путін не вдавався до стратегії продовження терміну свого президентства, а усіляко лобював кандидатуру Д. Медведєва, після обрання якого був призначений прем'єр-міністром. У ці роки саме уряд, а не президент фактично керував державою. За цей час було проведено конституційну реформу, за якою термін каденції глави російської держави зріс від чотирьох до шести років.

У 2020 році було знято часовий ліміт на перебування на посту президента Російської Федерації. При цьому новації впроваджувалися ніби-то відповідно до законодавства та за згодою народу. Зокрема, внесення змін було ініційовано депутаткою Державної Думи В. Терешковою, а парламент підтримав внесення поправки до Конституції Російської Федерації про «обнулення» президентських термінів. Сам В. Путін погодився «обнулити» свої терміни тільки, якщо це підтримає Конституційний суд і громадяни на референдумі. Це все створило видимість демократії, однак насправді є керованим «зверху» процесом. Такі рішення створили підґрунтя для того, щоб чинному російському пре-

зиденту можна було знову балотуватися на виборах у 2024 і 2030 роках, а відтак – залишатися при владі до 2036 року.

Зауважимо, що усі чотири схарактеризовані стратегії авторитарних державних очільників намагаються не виходити з правової площини. Вони використовують правові норми, хоч часто й інтерпретують їх на свою користь. Водночас є глави держав, які вдаються до демонстративно недемократичних стратегій і, до прикладу, незаконно переносять дату проведення виборів, скасовують їх. Втім такі моделі поведінки порівняно нечасті, адже неоавторитарні лідери все ж намагаються замаскувати свої наміри, не допускати протестів зі середини (напр., народні заворушення) або ж осуду ззовні (санкції і т. д.).

Часто спроби порушити президентом ліміт перебування при владі в обхід правовим процедурам призводять до народних протестів (Буркіна-Фасо, Парагвай та ін.). Так, у 2014 році протестувальники в столиці Буркіна-Фасо м. Уаґадугу протестувальниками було підпалено будівлі парламенту, мерії та штаб-квартиру керівної партії. Причиною був намір законодавчого органу розглянути поправки до Конституції Буркіна-Фасо, які б дозволили президенту Б. Компаоре знову балотуватися на пост глави держави. Цей політик утримував пост президента від 1987 року та відмовлявся йти у відставку.

У Парагваї після 35-річного президентства генерала А. Стресснера (1954-1989 рр.), який переобирався сім разів, в текст конституції (1992 р.) були внесені зміни, які забороняли обіймати вищу державну посаду більше одного п'ятирічного терміна. Попри цю норму, в березні 2017 року до верхньої палати парламенту (Сенату) був внесений законопроект, який уможливив би балотування вдруге чинному президенту О. Картесу. Законопроект був підтриманий, тобто формально процедура була дотримана, хоч засідання й проводилися не в сесійній залі, а у закритому приміщенні без участі опозиції. Власне у цьому випадку проявилася сила парагвайської опозиції, яка закликала до загальнонаціональних протестів. Показово, що до протестів приєдналися різноманітні політичні та релігійні групи, включно з католицькою церквою. Саме сильна реакція громадськості, якої так бракує у більшості державах з авторитарними режимами, змусила президенту О. Картеса відмовитися від наміру повторно балотуватися.

Приклад Парагваю доводить, наскільки народний опір, консолідація суспільства, підтримка різних акторів (духовенства, профспілок, студентської молоді, представників бізнесу та ін.) є механізмом запобігання намірам авторитарних державників утримувати владу понад конституційно визначений термін.

Висновки. Очевидно, що державні лідери авторитарного типу намагаються переважно

у легальний спосіб продовжити свої перебування при владі. якщо не так давно авторитарні лідери робили жорсткі кроки, щоб утриматися при владі (наприклад, заборона опозиційних партій, розпуск парламенту та ін.), то нині вони використовують демократичні інститути та правові заходи, щоб обійти конституційні обмеження своєї влади, розширити або ж пролонгувати свої повноваження. І їх стратегії напряду не порушують конституційні норми. Це нова, осучаснена, форма автократії.

Більшість згаданих стратегій, які президенти авторитарних держав використовують, щоб пролонгувати свої владні повноваження, особливо небезпечні саме тому, що вони сприймаються як процедурно демократичні. Нове покоління автократів постійно вдосконалює мистецтво виглядати демократами, переслідуючи авторитарні цілі. Досягнення ними успіху, залежить передусім від того, чи сприймають звичайні громадяни загрозу достатньо серйозно, щоб запобігти їй, чи є відносно сильне громадянське суспільство та опозиція.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Baturo A. *Democracy, Dictatorship, and Term Limits*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2014. 350 p.
2. Burke J. Paul Kagame re-elected president with 99% of vote in Rwanda election. *The Guardian*. 2017. 5 Aug.
3. Chavez R. B. *The Rule of Law in Nascent Democracies: Judicial Politics in Argentina*. Stanford: Stanford University Press, 2004. 272 p.
4. Corrales J. Can Anyone Stop the President? Power Asymmetries and Term Limits in Latin America, 1984-2016. *Latin American Politics and Society*. 2016. Vol. 58 (2). P. 3–25.
5. Corrales J. *Fixing Democracy: Why Constitutional Change Often Fails to Enhance Democracy in Latin America*. New York: Oxford University Press, 2018. 288 p.
6. Dulani B. M. *Personal Rule and Presidential Term Limits in Africa* (Unpublished doctoral dissertation). East Lansing: Michigan State University, 2011. 324 p.
7. France 24. 'Nobody is Interested in Conflict': Rwanda's Kagame Discusses DR Congo Ceasefire. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=2OBliz0PJgQ> (дата звернення: 17.08.2022).
8. Ginsburg T., Melton J., Elkins Z. On the Evasion of Executive Term Limits. *William & Mary Law Review*. 2011. Vol. 52. P. 1807–1872.
9. Grzymala-Busse A. *Rebuilding leviathan: Party Competition and State Exploitation in Post-Communist Democracies*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. 294 p.
10. McKie K. Presidential Term Limit Contravention: Abolish, Extend, Fail, or Respect? *Comparative Political Studies*. 2019. Vol. 51 (10). P. 1500–1534.
11. Negretto G. L. *Making constitutions: Presidents, parties, and Institutional Choice in Latin America*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. 243 p.
12. Omotola J. S. Third-term Politics and the De-Institutionalisation of Power in Africa. *Africa Review*. 2011. Vol. 3 (2). P. 123–139.
13. Reyntjens F. A New Look at the Evidence. *Journal of Democracy*. 2016. Vol. 27. P. 61–68.
14. Versteeg M., Horley T., Meng A., Guim M., Guirguis M. The Law and Politics of Presidential Term Limit Evasion. *Columbia Law Review*. 2020. Vol. 120 (1). P. 173–248.

REFERENCES:

1. Baturo, A. (2014). *Democracy, Dictatorship, and Term Limits*. Ann Arbor: University of Michigan Press. [in English]
2. Burke, J. (5 Aug 2017). Paul Kagame re-elected president with 99% of vote in Rwanda election. *The Guardian*. [in English]
3. Chavez, R. B. (2004). *The Rule of Law in Nascent Democracies: Judicial Politics in Argentina*. Stanford: Stanford University Press. [in English]
4. Corrales, J. (2016). Can Anyone Stop the President? Power Asymmetries and Term Limits in Latin America, 1984-2016. *Latin American Politics and Society*, 58 (2), 3–25. [in English]
5. Corrales, J. (2018). *Fixing Democracy: Why Constitutional Change Often Fails to Enhance Democracy in Latin America*. New York: Oxford University Press. [in English]
6. Dulani, B. M. (2011). *Personal Rule and Presidential Term Limits in Africa* (Unpublished doctoral dissertation). East Lansing: Michigan State University. [in English]
7. France 24 (2022). 'Nobody is Interested in Conflict': Rwanda's Kagame Discusses DR Congo Ceasefire. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=2OBliz0PJgQ> [in English]
8. Ginsburg, T., Melton, J. & Elkins, Z. (2011). On the Evasion of Executive Term Limits. *William & Mary Law Review*, 52, 1807–1872. [in English]
9. Grzymala-Busse, A. (2007). *Rebuilding leviathan: Party Competition and State Exploitation in Post-Communist Democracies*. Cambridge: Cambridge University Press. [in English]
10. McKie, K. (2019). Presidential Term Limit Contravention: Abolish, Extend, Fail, or Respect? *Comparative Political Studies*, 51 (10), 1500–1534. [in English]
11. Negretto, G. L. (2013). *Making constitutions: Presidents, parties, and Institutional Choice in Latin America*. Cambridge: Cambridge University Press. [in English]
12. Omotola, J. S. (2011). Third-term Politics and the De-Institutionalisation of Power in Africa. *Africa Review*, 3 (2), 123–139. [in English]
13. Reyntjens, F. (2016). A New Look at the Evidence. *Journal of Democracy*, 27, 61–68. [in English]
14. Versteeg, M., Horley, T., Meng, A., Guim, M. & Guirguis, M. (2020). The Law and Politics of Presidential Term Limit Evasion. *Columbia Law Review*, 120 (1), 173–248. [in English]

Technologies of retaining power: an analysis of the strategies of neo-authoritarian leaders

Sautonkov Vitalii Mykolaiovych

Postgraduate Student
at the Department of Political Science
Odesa I. I. Mechnikov National University
Dvorianska Ave., Odesa, Ukraine

The attempts of the heads of state to hold on to leadership positions beyond the time limits that determine the stay of the same person in power are identified as one of the main characteristics of the neo-authoritarian regime. The main strategies used by authoritarian presidents for further tenure as heads of state are analysed. It is noted that the strategies that do not directly confront the democratic standards, but within the legal field help to circumvent constitutional restrictions, are currently dominant. The first strategy for overcoming the limitations of the president's stay in office beyond the specified time is to make appropriate changes to the constitutions (PRC, Rwanda, etc.). The second strategy suggests a complete change of the constitution (Sudan, etc.). The third strategy is to challenge in court the legality of limits on the number of terms that a politician can serve as president (Nicaragua, Bolivia, etc.). The fourth strategy involves the presidents' search for a successor under their control, which allows them to informally manage the state outside the presidential office (Russia, etc.). The mentioned strategies are pointed out to be aimed at hiding the authoritarian intentions behind the changes that take place allegedly within the limits of the legal field. There are rare examples (Burkina Faso, Paraguay, etc.) of clearly undemocratic strategies aimed at postponing the rotation of power: groundless change of the date of elections, cancellation of elections, etc. It is highlighted that the peculiarity of neo-authoritarian heads of state is their attempt to create a legal basis for the prolongation of their stay in the highest state position in order to prevent protests in the country or condemnation from outside (sanctions, etc.). Most of the strategies that presidents of authoritarian states use to ensure their tenure as heads of state are proven to be particularly dangerous because they are perceived by the public as procedurally democratic. It is stressed that modern authoritarian state leaders improve the art of appearing democratic while pursuing authoritarian goals. Authoritarian state leaders try to extend their stay in power mainly in a legal way. Their success is emphasized to depend primarily on whether citizens perceive the threat of growing authoritarianism seriously enough to prevent it, whether civil society, independent journalism, and the opposition are in effect.

Key words: neo-authoritarian regime, institution of the president, rotation of power, constitutional limits on the tenure as the president.

Хома Наталія Михайлівна

Співфінансування в системі технологій миробудівництва: на прикладі допомоги Україні під час російської військової агресії

УДК 32:336.02

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-3.8>

Хома Наталія Михайлівна
доктор політичних наук,
професор кафедри політології
та міжнародних відносин
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. Митрополита Андрея, 5,
Львів, Україна

Метою статті є вивчення застосування технологій краудфандингу в умовах війни. В основі дослідження є аналіз кейса міжнародної підтримки України для протидії російській агресії у 2022 р. Поставлені завдання: 1) дослідити, як технології співфінансування можуть застосовуватися для оборони держави та підтримки цивільного населення в умовах збройної агресії; 2) вивчити наявний світовий досвід звернення до технологій співфінансування в умовах війни та виявити особливості українського кейса; 3) визначити переваги, проблеми й ризики, які проявляються під час застосування технологій краудфандингу під час війни та повоєнної відбудови; 4) з'ясувати мотивацію громадськості інших держав співфінансувати розв'язання чи пом'якшення проблем, зумовлених агресією Росії на території України. Дослідження проведене на основі аналізу проєктів підтримки України та українців у дні російської агресії на провідних краудфандингових платформах. Краудфандинг розглянуто як форму віддаленої залученості, елемент репертуару цифрових дій, які використовує демократична громадськість з усього світу (а у випадку України – також і владні інститути) для донесення позиції щодо війни, пом'якшення її наслідків. Зроблено висновок, що сучасні технології співфінансування уможливають дистанційну залученість громадян різних держав до міжнародних конфліктів та гуманітарних криз, зумовлених цими конфліктами, війнами. Доведена узалежненість використання технологій краудфандингу від типу політичного режиму та характеристик політичної культури більшості населення.

Ключові слова: технології співфінансування, некомерційний краудфандинг, Україна, війна, російська агресія.

Вступ. Роль, особливості застосування, результативність, ризики технологій співфінансування для пом'якшення проблем, спричинених війною, є новим напрямком наукових досліджень. Застосування технологій співфінансування під час повномасштабної війни 2022 р. Росії на території України не досліджувалося з огляду на новизну проблеми. У перші місяці війни з'явилася значна кількість емпіричного матеріалу для проведення такого дослідження.

Технологія краудфандингу на підтримку української армії та цивільного населення (внутрішньо переміщених осіб) застосовувалися від 2014 р., коли був анексований Крим і почалися бойові дії на Донбасі. Однак у 2022 р. звернення до співфінансування мало стрімку висхідну динаміку. Причиною цього була потреба якнайшвидше знайти ресурси для посилення спротиву російській агресії, допомоги цивільному населенню, не допущення досягнення агресором поставлених завдань.

Інститути держави в Україні докладають великих зусиль для протидії агресору, підтримки громадян і відбудови звільнених територій. Однак система нових проблем водночас стала наймовірним викликом для України. Йдеться про оборону та наступ на різних напрямках фронту, розмінування, ліквідацію наслідків воєнних дій та першочергове відновлення інфраструктури

деокупованих територій, надання всіх видів допомоги цивільному населенню та ін. Без підтримки ззовні, а також своїх громадян Україна не змогла б тримати оборону, здійснювати наступ й водночас реагувати на велику кількість запитів від армії, систем охорони здоров'я та соціального захисту, вимушено переміщених осіб та ін.

Нині Україна є унікальним кейсом для наукового аналізу, бо ще ніколи в міжнародній практиці опір зовнішній агресії не фінансувався з таким залученням зовнішньої допомоги – як держав-партнерів, так і бізнесу та громадськості. Обсяги зібраної у перші місяці війни допомоги методами співфінансування дозволяють припустити про значну роль, яку відграють неурядові інститути та громадяни у процесах боротьби за мир, а також значні можливості урядів сприяти мобілізації ресурсів від громадськості. Ці процеси потребують наукового вивчення.

Мета та завдання. Метою статті є вивчення застосування технологій співфінансування в процесах миробудівництва на прикладі кейса загальнопланетарної підтримки України у протидії російській агресії. В ході дослідження поставлено завдання з'ясувати: 1) як технології співфінансування можуть застосовуватися для підтримки держави та її громадян в умовах зовнішньої збройної агресії; 2) яким є наявний світовий досвід звер-

нення до технологій краудфандингу та чим особливий український кейс; 3) які переваги, проблеми й ризики наявні під час застосування цих технологій; 4) яка мотивація у громадськості інших держав співфінансувати оборону України, гуманітарні проблеми, відбудову деокупованих територій тощо.

Методи дослідження. Дослідження про можливості технологій співфінансування під час гострої фази війни та під час повоєнної відбудови наразі відсутні. Однак такі технології включені до репертуару цифрових дій у суспільно-політичному житті. За їх допомогою громадськість з різних куточків планети, об'єднана спільними цінностями, акумулює ресурси для реагування на певний соціально-політичний конфлікт (навіть такого масштабу як війна) та пом'якшення його соціальних наслідків. Це актуалізує вивчення ролі технологій співфінансування в умовах війни та повоєнного відновлення.

Методологія дослідження опирається на аналіз проєктів підтримки України та українців у дні російської агресії, які були організовані на провідних краудфандингових платформах, а також методом фандрейзингу.

Результати. Дослідники [2; 3] звертають увагу на зростання масштабів цифрової участі в широкому комплексі проблем, пов'язаних з війною. Коли мова йде про технології співфінансування, то мається на увазі віддалена залученість до того чи іншого аспекту війни та її наслідків. Поняття «participative war» [11] власне позначає новітні форми дистанційної участі демократичної громадськості у збройних конфліктах та війнах у будь-якому куточку планети завдяки новітнім цифровим технологіям. Технології співфінансування війни й усіх процесів, пов'язаних з нею, стають способами виразити своє ставлення до цих подій, солідаризуватися з жертвами війни тощо. Ці технології показують, як війна може вестися не лише в реальному, а й віртуальному вимірі, а також як завдяки співфінансуванню може змінюватися хід подій. За нашими гіпотезами, технології співфінансування здатні впливати на перебіг війни, прискорювати повоєнне відновлення.

Краудфандинг є дистанційною формою долучення широких кіл громадськості до розв'язання того чи іншого збройного конфлікту, пом'якшення його наслідків, повоєнної відбудови. Завдячуючи новітнім технологіям поєднуються два фронти війни – фізичний та цифровий. Йдеться про те, що до тої чи іншої війни, боротьби за певні цінності, підтримки населення тощо нині можна долучитися попри географічну відстань. Це прояв віддаленої солідарності з населенням країни, яка зазнала агресії.

Причиною того, що технології співфінансування в умовах війни набули такої соціальної ваги

є те, оборонний бюджет України значно менший за бюджет Російської Федерації. У 2021 р. Україна на армію витратила 5,9 млрд дол., а Росія – 65,9 млрд дол. [10]. На відміну від Росії, Україна не планувала воювати і не накопичувала ресурси для цього.

Проаналізуємо світовий досвід співфінансування в умовах війни й особливості українського кейса. Залучення зовнішнього фінансування під час збройних конфліктів та воєн відоме здавна. Дистанційна гуманітарна участь у реагуванні на катастрофи та конфлікти має багату історію, яка налічує принаймні сто років. Наведемо приклади. Під час польсько-радянської війни 1919-1920 рр. польські іммігранти жертвували кошти на допомогу над радянською армією. Американські громадяни виділяли кошти під час громадянської війни в Іспанії 1930-х рр.

Однак саме в українському варіанті технології співфінансування: 1) набули значних масштабів; 2) використали широкий спектр способів надання підтримки, який постійно доповнюється (пожертви через платформи, перекази криптовалюти, PayPal та ін.); 3) отримали велику підтримку влади, яка також активно просувала власні проєкти збору пожертв; 4) дійсно посилили стійкість української держави у протидії зовнішній агресії.

Для того, щоб показати унікальність українського кейса, звернемося до світового досвіду застосування технологій співфінансування в умовах війни. Деякі приклади можемо знайти щодо Сирії, однак застосування технологій співфінансування там обмежене у зв'язку зі санкціями демократичних держав. Прикладами є ініціатива збору коштів лікарями зі зруйнованого міста Алеппо. Краудфандинг був основним джерелом фінансування будівництва дитячої лікарні «Надія» поблизу Джарабулуса на півночі Сирії. Краудфандингове фінансування шукала для проведення будівельних робіт жіноча та дитяча лікарня Авіценні в місті Ідліб [1].

Всесвітня продовольча програма ООН у 2015 році використала інструменти краудфандингу, щоб профінансувати харчування 20 тис. сирійських дітей, які знайшли притулок в Йорданії. Для цієї мети було запущено спеціальний мобільний додаток Share the Meal. Звернення до інструментів співфінансування стало наслідком того, що інших ресурсів ООН не вистачало з огляду на кількість біженців зі Сирії. Також краудфандинг використовувався для реалізації освітніх проєктів для сирійських дітей.

Якщо зіставити кейси Сирії та України в частині використання інструментів співфінансування, то очевидні принципові відмінності. Більшість проєктів для сирійців, які базуються на співфінансуванні,

були спрямовані на їх підтримку вже за межами Сирії, наприклад, у таборах для біженців в Йордані, Лівані, Туреччині. Влада Сирії не демонструє зацікавленості у тих чи інших формах підтримки своїх громадян силами прогресивної громадськості інших держав. Натомість в Україні ж ситуація кардинально протилежна, адже більшість проєктів стосуються підтримки інститутів держави та громадян, які перебувають в Україні. Окремі проєкти спрямовані на підтримку тих, хто вимушено виїхав з країни. Також українська влада усіяло схвалює різноманітні публічні ініціативи, які базуються на співфінансуванні, та сама ініціює такі. Українська влада чітко транслює вдячність усім, хто надає будь-яку підтримку за надзвичайної ситуації, яку зумовила агресія Росії.

Це є свідченням того, що краудфандинг заохочується і має потенціал передусім в умовах демократичної держави. Натомість в державах з недемократичними режимами реалізація різних проєктів зі співфінансуванням сприймається як загроза керівному режиму. Неоавторитарні та неототалітарні режими вороже ставляться до мережевого суспільства, горизонтальних взаємодій громадськості різних країн, на чому власне й ґрунтуються краудфандинг та фандрейзинг.

З'ясуємо роль краудфандингових кампаній для оборони та відновлення деокупованих територій України. Некомерційні проєкти, тою чи іншою мірою пов'язані зі збройними конфліктами та їх наслідками, до 2022 р. нечасто були представлені на краудфандингових платформах. Саме російська агресія щодо України зумовила активне використання краудфандингу для співфінансування потреб воєнного часу та відбудови деокупованих територій. Війна в Україні вивела краудфандингові кампанії на новий рівень, коли мільйони доларів/євро/фунтів збиралися за кілька годин. У випадку з підтримкою України та українців домінує благодійний краудфандинг. Зустрічаються, але вкрай рідко, краудфандинг з нефінансовою винагородою, коли бекерам дякують якоюсь символічною річчю, пов'язаною з Україною.

Україна вже дев'ятий рік протистоїть Росії на східних теренах України й за ці роки краудфандинг неодноразово застосовувався. Багато суб'єктів громадянського суспільства набули досвіду збору фінансів на потреби, зумовлені зовнішньою агресією. Однак у 2022 р. краудфандинг, які і фандрейзинг, проявили себе як результативні інструменти опору агресору. Примітно, що такого типу ресурс повноцінно використовується лише українською стороною війни; в Росії ж спроби залучити населення до фінансування армії мають незначний результат.

На нашу думку, в системі громадянського краудфандингу можна виділити як окремий підвид миробудівничий краудфандинг. Проєкти зі збору фінансів у зв'язку з воєнною агресією мають кінцевою метою встановлення миру та повоєнну відбудову, хоч спрямовані на реалізацію більш конкретних та не таких масштабних завдань – закупівлю шоломів, медикаментів, гуманітарної допомоги для біженців тощо.

Краудфандинг в умовах воєнного часу слугує виконанню багатьох завдань – пов'язаних як з допомогою армії, так і зі суто цивільними завданнями. З одного боку, в дні російської агресії проводився збір кошти на безпілотні літальні апарати, а з іншого – на пересувні польові госпіталі, модульні будинки для переміщених осіб, реабілітацію воїнів та цивільного населення і под.

Завдяки коштам, зібраним шляхом краудфандингу на потреби, пов'язані передусім з обороною, на нашу думку, уможливується рух до миру та стійкості демократичних цінностей. Однак більшість краудфандингових платформ декларують неприйнятність збору коштів на проєкти, пов'язані з будь-яким ймовірним насиллям (в ході опору армії держави-агресора). У 2022 р. багато платформ акцентували на цьому. Власне війна в Україні стала новим викликом для платформ, адже на окремі зі заявлених потреб раніше фінансування не збиралося. Наведемо два приклади, пов'язані з платформами Parteon та GoFundMe.

1. Український фонд «Повернись живим» діє для підтримки української армії від 2014 р. Підтримка світовою громадськістю цілей фонду зросла в міру ескалації напруги у російсько-українських відносинах. Наприклад, якщо у січні 2022 р. сторінка Come Back Alive на платформі «Parteon» мала лише 936 відвідувачів, то в лютому 2022 р. вона мала вже понад 14 тис. прихильників. У перший же день вторгнення російської армії фонд «Повернись живим» озвучив нові потреби, які відповідали поточному моменту і стосувалися фінансування закупівлі зброї. У відповідь на зміну завдань «Повернись живим», платформа Parteon без попередження заблокувала сторінку фонду, на якій на той момент було близько 250 тис. дол. Причина блокування – заборона використовувати пожертви на придбання військової техніки.

Відзначимо, що фонд «Повернись живим» після виходу з краудфандингової платформи Parteon не зупинив роботу, а навпаки активізував її в умовах війни. Однак збір ведеться не методом краудфандингу, а фандрейзингу. Використовуються різноманітні системи грошових переказів, зокрема за допомогою банківських карток, SWIFT-переказів, Bitcoin

тощо. Щодо платформи Patreon, то після вилучення акаунту фонду «Повернись живим» тут реалізуються інші проєкти на підтримку України. Аналіз змісту представлених у 2022 р. проєктів показав, що найбільшу підтримку від початку гострої фази російської агресії в Україні мали ініціативи, спрямовані на реабілітацію військових, підтримку незалежної журналістики в умовах війни, документування злочинів війни, порятунок тварин та ін.

2. Платформа GoFundMe також заблокувала будь-який збір коштів, який міг би сприяти фінансуванню зброї, будь-які постачання військовим і пропаганду [5]. Водночас платформа GoFundMe у відповідь на російську агресію запустила централізований хаб для перевірених фандрейзерів, які бажають зібрати гроші на гуманітарну допомогу в Україні. Основні проєкти спрямовані на допомогу жертвам війни, починаючи від підтримки при перетині державного кордону і до облаштування на новому місці проживання, інтеграції в спільноту приймаючої країни.

Проєкти, які реалізувалися завдяки краудфандингу в дні війни на території України, мають свої особливості, зокрема:

1) не передбачена винагорода бекера. Це краудфандинг виключно на основі пожертви;

2) зібрані кошти, які трансформуються в щось важливе для армії чи цивільного населення, можуть як мати результат для протистояння ворогу, однак можуть і не зуміти принести користь. Наприклад, ударний безпілотний апарат може знищити багато цілей ворога, а може бути збитий при першому ж запуску. Гуманітарна допомога може врятувати цивільне населення, а може не доїхати до отримувачів через знищення або привласнення ворогом. Ці ризики відрізняють співфінансовані проєкти воєнного часу від проєктів мирного часу;

3) метою співфінансування потреб, зумовлених війною, завжди певна соціальна ідея, наприклад, боротьба за мир, демократичні цінності та под. Відтак для бекерів, які живуть навіть в іншій півкулі Землі, краудфандинг не сприймається як спонсорвання війни, збройного насилля, а як внесок у боротьбу за демократичні цінності, запобігання збільшенню масштабів війни;

4) колективна підтримка різних проєктів воєнного часу викликає значно більше питань етичного характеру, аніж інші проєкти зі співфінансуванням. Багато активних громадян, які мають розвинену традицію соціальної підтримки та досвід співфінансування, морально не готові фінансово підтримувати ті проєкти, які можуть потенційно зумовити кровопролиття, нові жертви. Водночас гуманітарні проєкти не викликають застережень. Ймовірно,

проєкти повоєнної відбудови України також будуть підтримані.

Краудфандинг для підтримки проєктів, зумовлених війною в Україні, має джерелом надходження кошти не лише громадян іноземних держав, української діаспори, а й тих українців, які у дні війни залишилися на Батьківщині, або ж виїхали та включилися в процеси допомоги Україні.

Недоліком краудфандингу є те, що правила функціонування більшості краудфандингових платформ передбачає повернення бекерам їх пожертв, якщо проєкт не збере повної суми за визначений час. Також краудфандингові платформи стягають комісію (3-5% від суми проєкту) за свої послуги. Втім, зауважимо, що окремі платформи на час війни відмовилися від своєї комісії на знак солідарності з Україною, а також збільшили термін збору коштів.

Ми проаналізували основні краудфандингові платформи (GoFundMe, Crowdfunder, Indiegogo, Kickstarter) на предмет представлення там проєктів допомоги Україні та українцям в умовах агресії Росії. Найбільша кількість краудфандингових ініціатив на підтримку України та українців була розміщена на платформі GoFundMe. Під час Революції Гідності та подальших трагічних подій України (анексія Криму, бойові дії на Донбасі) ця платформа успішно використовувалася. На GoFundMe не лише було зареєстровано найбільше проєктів, а й значна їх кількість збрала заявлену суму. Представлені проєкти не стосувалися озброєння та навіть опосередковано не спрямовувалися на підтримку військових. Однак вони охоплювали не менш важливі гуманітарні проблеми: допомога внутрішньо переміщеним особам в межах України; організація тимчасових притулків для українців за межами України; підтримка медіа в умовах війни; забезпечення медичних потреб, зумовлених війною; організація ветеринарної допомоги, порятунку покинутих тварин і под. Наприклад, проєкт кіноакторів М. Куніс та Е. Кутчера у період березень – липень 2022 року зібрав 36,8 млн дол. від понад 76 тис. бекерів. Проєкт Об'єднання українців Великої Британії «Help Ukraine Emergency Appeal» зібрав понад £2,7 млн від 40,2 тис. донорів.

Платформа Crowdfunder навіть винесла на початку воєнних дій на головну сторінку сайту заклик «You are not powerless. You can help the people of Ukraine», а згодом зробила закладку «Donate or fundraise for Ukraine». На середину 2022 р. на такі проєкти зібрано £1,7 млн. Основними напрямками для збору фінансів було: закупівля медичного обладнання; підтримка осіб, які перетнули кордон України; фінансування притулків для тварин. На Crowdfunder зареєстровані

проекти як від неурядових організацій, волонтерських структур, так і від окремих громадян, які просили підтримки.

За нашими оцінками, GoFundMe та Crowdfunder стали основними краудфандинговими платформами, де реєструвалися проекти на підтримку України та українців. Натомість на інших, як-от Indiegogo, Kikstarter, хоч були представлені нечисельні проекти, пов'язані з війною в Україні, але більшість з них не отримали достатню підтримку. На таких платформах в основному були підтримані проекти з невеликим бюджетом, наприклад, спрямовані на підтримку тварин, які втратили господарів в умовах війни.

Помічено, що більшу підтримку на краудфандингових платформах отримали ті проекти, які реєстрували громадяни інших держав або неурядові організації з-поза України. Не виключено, що тут ключовими чинниками є питання довіри до організатора краудфандингового проекту. До таких висновків підводить аналіз в межах однієї і тієї ж платформи дуже схожих за цілями проектів, з яких одні отримують підтримку, а інші – ні. Це дозволяє говорити про надважливу роль не лише іноземних активістів та відомих особистостей, а й української діаспори, яка має потенціал ефективно реалізовувати краудфандингові проекти на підтримку України.

Важливим питанням залишається мотиваційна складова реалізації технологій співфінансування в умовах збройної агресії в Україні. Коли ми говоримо про застосовані для підтримки України технології співфінансування, то йдеться як про підтримку ззовні, так і зі середини держави. У випадку українців мотивація є чіткою – відстояти незалежність, захистити рідну землю. І результатом такої мотивації є те, що попри війну з її руйнівними соціальними наслідками, українці виділяють фінансові та інші ресурси на потреби армії та тих, хто вимушений залишити місце проживання через збройні дії. Достатньо згадати хоча б загальноукраїнський проект «Народний Bayraktar», коли за кілька днів було зібрано 600 млн грн на купівлю чотирьох безпілотних ударних літальних апаратів «Bayraktar TB2» (по факту – супутник ICEYE). Однак, якщо на такий же безпілотний апарат для України збирають гроші поляки, литовці, канадці, норвежці, латиші, то тут мотивація є іншою. Вона перебуває в площині передусім цінностей, солідарності. Люди, які здійснювали в той чи інший спосіб пожертву для підтримки України та українців, пояснюють свої дії по-різному. Для одних – це інвестиція у безпеку власної держави, для других – можливість у такий спосіб протестувати проти дій Росії, для третіх – показати свою солідарність з народом України і под.

Готовність громадян з різних держав підтримувати Україну в її збройному опорі Росії базується також на гіпотезах про можливий вихід агресії Росії за межі України. Відтак інвестиція в боротьбу України стає способом запобігти розширенню ареалу імперських амбіцій Росії. Йдеться про інвестицію в мир та розв'язання інших важливих питань, як-от: продовольча криза, зростання цін на нафтогазові ресурси, зниження доходів, екоцид та ін. Світова громадськість дивиться комплексно на всі ті деструктивні наслідки, які для планети має російська агресія на теренах України.

Міра дистанційного залучення громадськості до процесів миробудівництва та підтримки постраждалих у війні, повоєнної відбудови визначаються різними чинниками. Дослідники [4] вказують на такі чинники: особисті зв'язки, віддалені страждання, ідентичність і прояви патріотизму. Можна поставити питання: чи співчуття є вірусним? Припускаємо, що у тих, хто донатить, є стійке переконання, що вони своїми діями долучаються до чогось справедливого й у такий віддалений спосіб протистоять несправедливості й ймовірним новим загрозам. Їх дії виступають однією з новітніх форм маніфестування своєї ідентичності. Завдяки жертвам у громадян формується або підтверджується ідентичність «небайдужого громадянина», який відгукується на чужу потребу. Війна, геноцид, хвилі біженців, масові порушення прав людини тощо створюють фон, коли територіально навіть дуже віддалені спільноти людей проявляють небайдужість та допомогу.

Що може мотивувати проявляти небайдужість до проблем, які виникають в іншій державі? Очевидно, йдеться про наявність цінностей, які формують культуру жертвності (донорства). Будь-які форми співфінансування, благодійності в умовах конфліктів та воєн базуються на емпатії та небайдужості. Емпатійне занепокоєння є виявом прихильності та співчуття у відповідь на потреби інших. Принцип небайдужості пов'язаний з моральним обов'язком допомагати іншим, хто цього потребує.

Війна та широкий спектр її наслідків (гуманітарні, економічні, геополітичні та ін.) є тригерами реакцій людей на ці події, зокрема й в частині фінансової підтримки. Трансльована медіа, соціальними мережами картина війни викликає сильний емоційний сплеск, активізує прояви емпатії, солідарності, зокрема й в частині фінансової підтримки.

Хоч Україна отримує величезну військову, гуманітарну та ін. допомогу від урядів демократичних держав з усього світу, різноманітні кампанії співфінансування на рівні громадськості зміцнюють стійкість України й українців. Це є проявом

демократичної солідарності, коли спільноти у різних куточках планети розуміють природу збройної агресії, її наслідки не лише для окремої держави, а й в глобальному масштабі.

Розглянемо ризики некомерційного краудфандингу. Ці ризики пов'язані з етичними, юридичними проблемами. Власне збір коштів з усього світу на потреби України загострив увагу до питань доброчесності. Були зафіксовані фейкові збори допомоги, різноманітні шахрайства, привласнення гуманітарної допомоги з подальшим її продажем тощо.

З одного боку, підтримка країни, яка бореться зі зовнішньою агресією, це надважливо для підвищення якості демократії, консолідації громадськості довкола прогресивних цінностей. З іншого боку, надзвичайна ситуація (війна) збільшує різні ризики в ході використання технологій співфінансування. Йдеться передусім про гарантії доброчесності тих, хто ініціює збір допомоги. Виникають питання проте, наскільки відповідальними є ініціатори збору допомоги, наскільки прозорою буде їх звітність і т. д. Очевидно, неможливо повністю убезпечитися від того, що зібрані ресурси не будуть використані у недоброчесних цілях.

Війна на теренах України вивела у вимір некомерційного краудфандингу та фандрейзингу дуже багатьох акторів. Репутація багатьох була несформованою в силу їх нещодавньої появи вже після відкритого вторгнення російської армії в Україну. Водночас українці ще від 2014 р. використовують інструменти співфінансування для підтримки армії та внутрішньо переміщених осіб. Від того часу функціонували різноманітні фонди, неурядові організації, які накопичили репутаційний капітал прозорою діяльністю у напрямку допомоги армії, вимушено переміщеним особам тощо. Наприклад, фонд «Повернись живим», громадська ініціатива Армія SOS безперервно функціонують з 2014 р.

Водночас деякі проекти, які розміщені на платформах для збору фінансування, викликають стурбованість. Наприклад, на платформі Crowdfunder відбувався збір коштів на надувний човен, яким би молодий чоловік з України міг перетнути кордон в Молдову [6]. Враховуючи, що в Україні діє воєнний стан, виїзд чоловіків від 60 років є заборонений, за винятком нечисельних підстав. Відтак такий проєкт суперечив законодавству України і, ймовірно, посприяв скоєнню протиправної дії. Такого типу ініціативи на різних платформах є непоодинокими. На нашу думку, платформи мали б більш ретельно підходити до законності тих проєктів, які розміщуються на них.

Висновки. Громадянам демократичних держав, абсолютна більшість яких усе життя прожили

в умовах миру, після 24.02.2022 р. відкрилася очевидність крихкості й уразливості миру. Це мало наслідком формування стійкої потреби боротися за мир, інвестувати в нього. Фінансування питань оборони, гуманітарної сфери вийшло в Україні на новий рівень – зі залученням багатьох держав та громадськості. Україна є прикладом того, що захист суверенітету та територіальної цілісності тої чи іншої держави може вийти на рівень міжнародної співпраці.

Діяльність щодо співфінансування миробудівництва активізувалася саме після відкритого військового вторгнення Росії в Україну. Досі інші збройні конфлікти в різних куточках планети та й навіть ситуація в Україні у 2014-2021 рр. не отримували такої реакції урядів та громадськості. Основні причини цього: 1) у демократичних державах такого масштабу збройного конфлікту давно не було і військово вторгнення Росії викликало сильне потрясіння, а відтак – емпатію; 2) українці доклали великих зусиль, щоб мобілізувати світову спільноту на свою підтримку; 3) нині технології вийшли на такий рівень, що фінансову підтримку за бажання надати дуже легко; відтак на передній план виходить наявність мотивації.

Український кейс антивоєнного, миробудівничого краудфандингу є унікальним. Його особливість полягає у тому, що ініціатива збору фінансування походить не лише від соціально активних громадян та неурядових організацій, а й від держави, її інститутів (глави держави, урядових інституцій, дипломатичних установ та ін.), органів місцевого самоврядування тощо. Краудфандинг став одним зі стовпів, на яких тримається оборона України, допомога армії та цивільному населенню.

Основна допомога Україні та українцям надійшла від тих держав та їх громадян, де функціонує демократичний режим, високий рівень активістської політичної культури, широко практикуються різноманітні соціальні взаємодії тощо. Відтак передусім держави ЄС та Північної Америки, Велика Британія, Австралія, Нова Зеландія, Японія реалізують різноманітні стратегії співфінансування миробудівництва. Натомість держави та громадськість інших регіонів планети залишилися практично осторонь або й латентно/відкрито зайняли проросійську позицію. Технології співфінансування виразно засвідчили лінію розламу між світом демократії та світом, який ґрунтується на неоавторитарних/неототалітарних цінностях. Спільноти зі слабким громадянським суспільством, нерозвиненим активістським типом політичної культури не звертаються до технологій співфінансування соціально-політичних проєктів.

Кейс підтримки України засвідчує, що попри очевидні проблеми з якістю демократії, цінність миру є дуже значущою для громадськості, а культура громадського активізму зміцнюється. Цифрові комунікаційні технології уможливили озвучення позиції щодо певного збройного конфлікту кожним небайдужим громадянином. Очевидно, що зараз формується нова модель участі демократичної громадськості у боротьбі за мир та демократію.

Завдяки різним технологіям співфінансування запити про допомогу можуть робити волонтери, військові, цивільне населення, яке потребує допомоги та ін. Це сприяє отриманню допомоги без якихось інституційних посередників та бюрократичних процедур. Основними напрямками допомоги Україні та українцям завдяки краудфандингу (а також фандрейзингу) в умовах війни були:

1) допомога армії та силам територіальної оборони: екіпірування, амуніція, медикаменти, транспортні засоби, дрони, обладнання для розмінування тощо;

2) гуманітарна допомога тим, хто вимушено залишив територію України або переїхав у відносно безпечні регіони в межах держави: харчі, транспортні перевезення, гігієнічні засоби, тимчасове житло, ліки, модульні будинки, реабілітація постраждалих, корми для тварин тощо;

3) гуманітарні вантажі цивільному населенню, яке залишилося у районах ведення воєнних дій, фінансове та матеріально-технічне сприяння у проведенні евакуації;

4) проєкти підтримки українців, які звернулися за тимчасовим захистом, перетнувши Державний кордон України після 24.02.2022 р.: організація мовних курсів, проєкти, спрямовані на інтеграцію в соціальне середовище інших держав тощо;

5) інфраструктурна відбудова звільнених територій, житла, систем комунікацій тощо.

Співфінансування боротьби України та українців з російським агресором можна уважати внеском урядів та громадськості різних держав у власну безпеку. Це можливість колективними зусиллями запобігти пришвидшенню інфляції, загостренню продовольчої проблеми, знизити навантаження, зумовлене біженцями та шукачами тимчасового захисту і т.д. Фактично фінансова та інша підтримка України та українців є внеском громадян демократичних держав у своє власне безпечне майбутнє.

Винагорода за співфінансування проєктів допомоги Україні є нематеріалізованою: мирне небо, можливість вільно подорожувати, близькі люди без тілесних ушкоджень та психоемоційних травм, життя без повітряних тривог і под. Звісно, можна надати цьому й матеріалізованій формі: незруйноване житло, функціонуючий офіс, відкритий спортивний клуб, аеропорти з регулярними авіа-

рейсами і под. Це звичні характеристики життя сучасної людини, які в один момент забирає держава-агресор, і їх відстоювання відбувається різними способами, зокрема й співфінансуванням боротьби з державами-агресорами.

Відтак співфінансування стало частиною арсеналу засобів України у дні війни, чого аж ніяк не можна сказати про Росію, де армія узалежнена від ресурсів держави. Власне Росія веде війну за державний кошт, а фактично – коштом платників податків. Культура некомерційного краудфандингу тут не розвинулася, хоча окремі політично нейтральні проєкти там були реалізовані шляхом співфінансування. Причини нерозвиненості культури співфінансування в російському суспільстві вбачаються в особливостях політичного режиму Росії та переважно підданському типі політичної культури населення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Beals E. Doctors Resort to Crowdfunding Syrian Hospitals as Red Tape Locks Aid Money. *The Guardian*. 2017. 11 May.
2. Boichak O. Battlefield Volunteers: Mapping and Deconstructing Civilian Resilience Networks in Ukraine. In *8th International Conference on Social Media and Society*. New York: Association for Computing Machinery, 2017.
3. Boichak O., Asmolv G. Crowdfunding in Remote Conflicts: Bounding the Hyperconnected Battlefields. *22nd AoIR Selected Papers of Internet Research*. Virtual Event (13-16 Oct 2021), 2021.
4. Boulianne S., Minaker J., Haney T. J. Does Compassion Go Viral? Social Media, Caring, and the Fort McMurray Wildfire. *Information, Communication & Society*. 2018. Vol. 21 (5). P. 697–711.
5. GoFundMe. *Answering Your Questions on How to Fundraise for Ukraine Relief*. URL: <https://www.gofundme.com/en-ie/c/blog/answering-your-questions-on-how-to-fundraise-for-ukraine-relief> (дата звернення: 12.07.2022).
6. Crowdfunder. *Save Vlad's family*. URL: <https://www.crowdfunder.co.uk/p/save-vlads-family> (дата звернення: 18.06.2022).
7. Khoma N. Technologies of Political (Socio-political) Crowdsourcing and Crowdfunding: World Experience and Steps Towards Implementation in Ukraine. *Torun International Studies*. 2015. Vol. 1 (8). P. 49–60.
8. Khoma N. Revolutionary and Military Crowdsourcing and Crowd-funding Practices of Social Political Activism (Based on the Ukraine's Example of 2014-2016). *Studium Europy Srodkowej i Wschodniej*. 2017. Vol. 8. P. 84–100.
9. Khoma N., Vdovychyn I. Socio-Political Crowdfunding as the Latest Philosophy of Cooperation and Solidarity. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2022. Vol. 45. P. 186–192.
10. Marksteiner, A., Liang, X., Lopes da Silva, D., Tian, N., Béraud-Sudreau, L. *Trends in World Military Expenditure*, 2021. Stockholm: SIPRI, 2022.
11. Merrin W. *Digital War: A Critical Introduction*. London: Routledge, 2018. 328 p.

Co-Financing in the system of peacebuilding technologies: on the example of assistance to Ukraine during the Russian military aggression

Khoma Nataliia Mykhailivna

Dr. Sc. (Political Science),
Professor at the Department of Political
Sciences and International Relations
Lviv Polytechnic National University
Mytropolyta Andreia str., 5, Lviv, Ukraine

The aim of the article is to study the application of co-financing technologies (crowdfunding) in wartime conditions. The study is based on the analysis of the case of international support for Ukraine in order to counter the Russian aggression in 2022. The objectives are: 1) to investigate how co-financing technologies can be applied for the defence of the state and the support of the civilian population under conditions of armed aggression; 2) to study the existing global experience of turning to co-financing technologies in war conditions and to identify the peculiarities of the Ukrainian case; 3) to determine the advantages, problems and risks that appear in the course of application of crowdfunding technologies during the war and post-war reconstruction; 4) to find out the motivation of the public of other states to co-finance the solution or mitigation of the problems caused by Russia's aggression on the territory of Ukraine. The research is based on the analysis of projects supporting Ukraine and Ukrainians during the days of the Russian aggression on leading crowdfunding platforms. Crowdfunding is considered as form of remote involvement, element of digital action repertoires, which are used by the democratic public from all over the world (and in the case of Ukraine, also by government institutions) to convey their position on war and mitigate its consequences. It is concluded that modern technologies of co-financing enable remote involvement of citizens of different states in international conflicts and humanitarian crises caused by these conflicts and wars. The dependence of the use of crowdfunding technologies on the type of political regime and the characteristics of political culture of the dominant part of the population is proven.

Key words: co-financing technologies, non-commercial crowdfunding, Ukraine, war, Russian aggression.

Публічна дипломатія України в умовах сучасної політичної дійсності

УДК 321:327

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-3.9>

Хорішко Лілія Сергіївна
доктор політичних наук, доцент,
професор кафедри політології
Запорізького національного
університету
вул. Жуковського, 66,
Запоріжжя, Україна

У статті досліджено актуальність використання публічної дипломатії як ефективного інструменту політико-комунікативної діяльності суб'єктів політики, що сприяє формуванню колективної відповідальності у реагуванні на глобальні виклики сучасності. Публічну дипломатію розглянуто крізь призму інструментів впливу на громадськість, що використовуються у зовнішній політиці, сприяючи реалізації національних інтересів держави. Визначено, що публічна дипломатія сприяє координації зусиль політичних суб'єктів щодо популяризації цінностей, напрямів діяльності за допомогою залучення лідерського потенціалу, розширення каналів комунікативної взаємодії, результатом чого є формування довгострокового партнерського співробітництва. Конкретизовано основні принципи публічної дипломатії: координація зусиль, стратегічність, орієнтація на потреби різних аудиторій, сфокусованість на національних інтересах. У ході дослідження були використані системний підхід, що сприяв комплексному дослідженню сутності публічної дипломатії, а також методи аналізу та узагальнення, що забезпечили виконання поставлених завдань.

Досліджено особливості використання ресурсного потенціалу публічної дипломатії в умовах української політичної дійсності. Публічна дипломатія сприяє постійній комунікації представників органів влади України із світовою спільнотою. Це розширює можливості України в отриманні додаткових військових, фінансових, політичних ресурсів, необхідних для завершення війни, відновлення територіальної цілісності та суверенітету держави. Комплексне використання основного інструментарію публічної дипломатії сприяє всебічному інформуванню громадськості, поглиблення співробітництва з різними стейкхолдерами, розробці заходів щодо протидії сучасним загрозам. Основними інструментами публічної дипломатії є організація спеціальних подій, формування порядку денного, постійний діалог із стейкхолдерами.

Ключові слова: зовнішня політика, співробітництво, комунікація, публічна дипломатія, ресурси.

Вступ. Упродовж останніх шести місяців Україна протистоїть повномасштабному вторгненню держави-агресора. Успішність боротьби за відновлення державного суверенітету та територіальної цілісності значною мірою обумовлюється наявністю ресурсів, необхідних для ведення оборонної операції та планування наступальних дій. Відтак, політичному та військовому керівництву доводиться докладати значних зусиль у пошуку можливостей підвищення рівня ресурсозабезпеченості держави, забезпечення відповідного рівня стійкості в умовах сучасної політичної дійсності. У цьому контексті публічна дипломатія є дієвим інструментом налагодження комунікації з світовою спільнотою з метою активізації військово-політичної співпраці та залучення ресурсного потенціалу стейкхолдерів до реалізації ключових національних інтересів.

На думку американського дипломата Г. Туча, публічна дипломатія є процесом спілкування уряду із зовнішньою громадськістю з метою досягнення взаємопорозуміння відносно ідей та ідеалів, а також національних цілей державного розвитку. Публічна дипломатія передбачає встановлення партнерських взаємовідносин між державами у контексті використання всіх доступних стейкхолдерам каналів комунікації. Цим вона відрізняється від традиційної дипломатії, якій притаманні конфлі-

денційність та ексклюзивність [11, с. 3]. Публічна дипломатія розширює можливості держави у презентуванні та роз'ясненні зовнішній громадськості чи стейкхолдерам своїх цінностей та ідеалів з метою пошуку спільних інтересів та заохочення до поглиблення співпраці. На думку Г. Хайда, основна мета публічної дипломатії – актуалізувати для світової спільноти важливість таких цінностей, як безпека, свобода, процвітання, створивши передумови колективних дій щодо їх реалізації [6]. Їй притаманна стратегічність, оскільки урядові зусилля спрямовуються як на зовнішню громадськість, так і на правлячу політичну еліту [8]. Відтак, використання публічної дипломатії сприяє формуванню дієвого простору політико-комунікативної взаємодії, спрямованої на задоволення спільних інтересів політичних суб'єктів.

Серед основних інструментів публічної дипломатії можна виокремити наступні: формування порядку денного та відповідних йому інформаційних повідомлень, організація спеціальних подій, політичний діалог між суб'єктами взаємодії тощо [7]. В умовах боротьби України за відновлення суверенітету та територіальної цілісності, використання вказаних інструментів розширює можливості в залученні додаткових фінансових і військових ресурсів стейкхолдерів, необхідних для досягнення поставлених цілей.

Мета, завдання та методи дослідження. Мета наукової розвідки – дослідити особливості публічної дипломатії України в умовах сучасної політичної дійсності. Досягнення поставленої мети передбачає виконання наступних завдань: аналіз змісту публічної дипломатії, визначення особливостей використання інструментів публічної дипломатії, спрямованих на досягнення ключових національних інтересів України. У ході дослідження були використані системний підхід, а також методи аналізу та узагальнення.

Результати. Відновлення територіальної цілісності та суверенітету України наразі є ключовими національними інтересами держави, пов'язаними із забезпеченням безпеки та добробуту громадян. Це вимагає залучення додаткових фінансових, військових, політичних ресурсів для ведення оборонної операції, планування подальших наступальних дій та визначення шляхів післявоєнного відновлення.

Перед політичним керівництвом України постає питання активізації політико-комунікативної діяльності, спрямованої на поглиблення партнерського співробітництва та залучення ресурсного потенціалу стейкхолдерів до розв'язання гостроактуальних питань воєнно-політичного розвитку держави. У цьому контексті ресурсний потенціал публічної дипломатії є дієвим інструментом суб'єктності держави у формуванні міжнародного порядку денного, конкретизації змісту національного стратегічного нарративу, розширенні можливостей координації політико-комунікативних зусиль суб'єктів політики на внутрішньому та зовнішньому рівнях, спрямованих на пошук механізмів відновлення суверенітету та територіальної цілісності, визначення гарантій національної безпеки та узгодження плану післявоєнної відбудови України.

Основні зусилля політичного керівництва держави спрямовані на залучення ресурсного потенціалу стейкхолдерів з метою оптимізації процесів відновлення суверенітету та територіальної цілісності. Досить активно здійснюється комунікація та діалог з державами-партнерами щодо надання Україні військової та фінансової допомоги, необхідної для ведення оборонної операції та планування контрнаступальних дій. Президент України постійно веде діалог з високопосадовцями інших держав, актуалізуючи для світової спільноти ключові проблеми, які постали перед нашою державою внаслідок повномасштабного російського вторгнення. Набула системного характеру практика відео звернень до представницьких органів провідних держав світу, а саме США, Великої Британії, Німеччини, Італії, Японії та інших. Вони спрямовані на інформування про наслідки російської агресії на національному та глобальному рівнях. Основне завдання – актуалізувати для світової спільноти масштаби руйнувань і втрат, яких зазнали грома-

дяни незалежної держави, здійснивши вибір на користь свободи та демократії. У цьому контексті надання Україні, передусім, військової та фінансової допомоги є запорукою захисту демократії та свободи у цілому світі.

Досить активно відбуваються зустрічі з очільниками держав-партнерів, які здійснили візити до Києва в умовах воєнного стану, що є свідченням політичної підтримки та готовності надавати всебічну допомогу. У ході третього візиту Прем'єр Великої Британії Б. Джонс заявив, що Велика Британія захоплюється мужністю українського народу, а тому продовжуватиме надавати фінансову, гуманітарну та військову допомогу, необхідну для відновлення територіальної цілісності та суверенітету України. Важливим кроком у підвищенні обороноздатності України є також британська ініціатива щодо навчання українських військовослужбовців [5]. Візит до Києва Президента Єврокомісії У. фон дер Ляєн та Високого представника ЄС із закордонних справ та політики безпеки Ж. Борреля став свідченням готовності ЄС до всебічної підтримки України як у протистоянні державі-агресору, так і в активізації євроінтеграційних прагнень.

Результатом візиту високопосадовців США Державного секретаря Е. Дж. Блінкена та Міністра оборони Л. Дж. Остіна стала ініціатива щомісячних зустрічей представників оборонних відомств держав-партнерів з метою налагодження координації зусиль у наданні допомоги Україні. Сенат США схвалив програму ленд-лізу (2022-2023) [12], що передбачає підвищення рівня обороноздатності України та спрощену процедуру постачання необхідного озброєння для протидії російській агресії.

Не менш важливою є робота над визначенням гарантій національної безпеки України. У цьому контексті створено Міжнародну робочу групу з гарантій безпеки, співкерівниками якої є керівник Офісу Президента А. Єрмак та колишній Генсек НАТО А. Расмуссен. До складу групи входять переважно закордонні експерти у сфері безпеки та дипломатії, хоча є також і представники України. Цілі та завдання діяльності вказаної групи були презентовані А. Єрмаком на дискусійній панелі Securing Europe у межах Всесвітнього економічного форуму. На думку керівника Офісу Президента, включеність міжнародної спільноти до розробки безпекових гарантій сприятиме формуванню нової системи колективної безпеки в Європі, здатної надавати захист від потенційної агресії, порушення міжнародного права та посягань на територіальну цілісність [10]. Проект безпекових гарантій має складатися з трьох блоків: 1) посилення обороноздатності України у протистоянні зовнішній агресії, що передбачає постачання зброї та техніки; 2) своєчасні й узгоджені з українським урядом санкції проти держави-агресора; 3) посилення політико-дипломатичної підтримки України з питань безпеки

та євроінтеграції. З моменту створення Міжнародна робоча група провела два засідання у змішаному форматі, у ході яких були обговорені можливі безпекові моделі, що здатні гарантувати територіальну цілісність України. Наразі триває робота щодо узгодження змісту гарантій національної безпеки, механізмів та суб'єктів їх імплементації.

Актуальність безпекових питань підвищує рівень суб'єктності України в організації спеціальних подій, що сприяють формуванню міжнародного порядку денного та є майданчиком для дискусій стейкхолдерів у сфері безпеки та оборони, дотримання ключових принципів міжнародного права. Відбулася друга зустріч глав держав, урядів і представників міжнародних організацій у рамках роботи саміту «Міжнародна Кримська платформа».

Проблематика відновлення територіальної цілісності України, зокрема, деокупація Криму була ключовою темою, проведеної у змішаному форматі дискусії. Президент Єврокомісії У. фон дер Ляєн заявила, що ЄС надаватиме всю необхідну політичну, військову, економічну підтримку Україні в боротьбі за відновлення територіальної цілісності та державного суверенітету, оскільки своєю самовідданою боротьбою українці довели своє право бути частиною об'єднаної Європи [3]. На думку Е. Макрона, необґрунтована російська агресія проти незалежної держави спровокувала не лише значні гуманітарні, економічні, інфраструктурні наслідки для України, але й призвела до дестабілізації світового порядку, спровокувавши енергетичну та продовольчу кризи. Питання допомоги Україні є важливою складовою міжнародного порядку денного, який не передбачає жодних компромісів з агресором [9]. Відтак, питання оборони та безпеки України розглядаються ЄС як невід'ємна складова європейської системи безпеки. Передусім, йдеться про гарантування безпеки акваторії Азовського та Чорного морів, а також недопущення поглиблення світової продовольчої кризи.

Офісом Президента ініційовано створення дискусійної платформи «Київська ініціатива» за участю радників глав держав та урядів Естонії, Латвії, Литви, Польщі, Румунії, Словаччини та Угорщини [1]. На першому засіданні були обговорені наступні питання: воєнно-політична обстановка та потреби ЗСУ у веденні оборонної операції, плануванні наступальних дій, посилення санаційного тиску на державу-агресора, стан і перспективи євроатлантичної інтеграції України у контексті європейської безпеки в цілому. За результатами дискусії учасниками було сформовано прес-заяву. Серед її ключових тез – координація зусиль у сфері регіональної та глобальної безпеки, активізація співпраці щодо безпекових гарантій для України, надання всебічної військової, фінансової та гуманітарної допомоги, пошук механізмів компенсації збитків, завданих державою-агресором та інше.

Керівництво України активізує процеси діалогу та співробітництва з стейкхолдерами щодо узгодження плану та механізмів післявоєнної відбудови. По-перше, Президент виступив з ініціативою створення фандрайзингової платформи United 24, що передбачає координацію пропозицій та зусиль міжнародної спільноти за трьома напрямками – оборона та розмінування, медична допомога, відновлення України. За інформацією, розміщеною на офіційному сайті <https://u24.gov.ua/>, незабаром розпочнуться перші роботи з відновлення об'єктів інфраструктури.

По-друге, в липні в Лугано (Швейцарія) відбулася Конференція з питань відновлення України за участю більше 20 міжнародних організацій та 40 держав. У цьому контексті створено онлайн-платформу <https://ua.unc2022.com/> для всебічного інформування громадськості та комунікації зі стейкхолдерами. Ключовими питаннями дискусії були – принципи, механізми і план відновлення та розвитку України. Акцентовано увагу на першочерговій потребі соціального, економічного, екологічного та інфраструктурного відновлення. У цьому контексті було проведено низку додаткових подій: 1) Форум громадянського суспільства, спрямований на координацію зусиль НГО й активізацію громадської ініціативи у післявоєнній відбудові); 2) Круглий стіл «Відновлення громад», започаткував дискусію відносно координації зусиль громадянського суспільства, органів місцевого самоврядування та урядових структур у ліквідації збитків, завданих війною; 3) Економічний форум, спрямований на визначення пріоритетних напрямків відбудови та залучення ресурсного потенціалу стейкхолдерів.

Можна констатувати, що деякі стейкхолдери вже виступили з конкретними заявами щодо участі у відновленні України. Нідерланди готові надати 65 млн. євро на відбудову інфраструктури, а саме мостів, дамб та лікарень. Додатково 10 млн. євро будуть виділені на розмінування звільнених територій України [4]. Між Україною та Туреччиною підписано меморандум про взаєморозуміння щодо відбудови інфраструктури, що передбачає залучення турецьких фахівців та ресурсів до відновлення автомобільних шляхів і мостів. Велика Британія заявила про готовність брати участь у відновленні медичної та будівництві реабілітаційної інфраструктури.

Асоціація європейських міст (Eurocities) буде здійснювати координацію зусиль щодо пошуку та надання необхідних ресурсів для відбудови конкретних українських міст-побратимів. Першочергово зусилля будуть спрямовані на відновлення зруйнованих лікарень, шкіл, а також інших важливих об'єктів соціальної інфраструктури. Президент Eurocities Д. Нарделла заявив, що активізація співпраці між українськими та європейськими містами у визначеному форматі спри-

ятиме: 1) закріпленню проблематики відновлення українських міст у міжнародному порядку денному; 2) координації зусиль та ресурсного потенціалу міст-побратимів у здійсненні відбудови; 3) набуттю досвіду розв'язання актуальних проблем на рівні життєвого простору конкретного міста; 4) посиленню євроінтеграційного потенціалу України в цілому [2]. Пілотні проєкти відновлення інфраструктурних об'єктів заплановано реалізувати у містах Ірпінь та Буча, а до їх розробки будуть залучені провідні європейські архітектори.

Висновки. Воєнно-політичні реалії сьогодення актуалізують для керівництва України пошук додаткових ресурсів, необхідних для відновлення територіальної цілісності. Публічна дипломатія розширює можливості держави у формуванні конструктивного діалогу та співробітництва зі стейкхолдерами з метою залучення їх ресурсів до розв'язання актуальних проблем. Ресурсний потенціал публічної дипломатії використовується у контексті розширення можливостей держави у відновленні суверенітету та територіальної цілісності, визначенні гарантій національної безпеки та узгодженні плану післявоєнної відбудови України. Серед основних інструментів публічної дипломатії використовуються наступні: організація спеціальних подій, формування порядку денного, діалог із стейкхолдерами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Офіс Президента (2022). Відбулося перше засідання ініційованого керівником Офісу Президента формату «Київська ініціатива» за участю радників глав держав та урядів країн Східної Європи та Балтії. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vidbulosya-pershe-zasidannya-inicijovanogo-kerivnikom-ofisu-77201> (last accessed: 23.08.2022).
2. Eurocities (2022). Nardella: Ambitious proposals to help Ukrainian cities. URL: <https://eurocities.eu/latest/nardella-ambitious-proposals-to-help-ukrainian-cities/> (last accessed: 23.08.2022).
3. European Commission (2022) Speech by President von der Leyen at the online Summit of the Crimea Platform, via videoconference. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_22_5104 (last accessed: 25.08.2022).
4. Government of the Netherlands (2022). Extra Dutch support for Ukrainian war effort and reconstruction. URL: (last accessed: 23.08.2022).
5. Government UK (2022) Prime Minister tells Ukraine “they will win” as he marks Independence Day: 24 August 2022. URL: <https://www.gov.uk/government/news/prime-minister-tells-ukraine-they-will-win-as-he-marks-independence-day-24-august-2022> (last accessed: 25.08.2022).
6. Hyde H. J. The message is America rethinking U.S. public diplomacy. Hearing before the committee on International Relation House of representatives. URL: http://commdocs.house.gov/committees/intlrel/hfa76189.000/hfa76189_0f.htm (last accessed: 29.07.2022).
7. Leonard M. (2002) Public diplomacy. London : The Foreign Policy Centre, 183 p.

8. Manheim J. (1994) Strategic Public Diplomacy and American Foreign Policy: The Evolution of Influence. New York : Oxford University Press, 202 p.

9. RFI (2022) Macron says EU ready to support Ukraine «for the long term». URL: <https://www.rfi.fr/en/europe/20220823-macron-says-eu-ready-to-support-ukraine-for-the-long-term> (last accessed: 22.08.2022).

10. Securing Europe (2022) Panel discussion. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_195756.htm?selectedLocale=en (last accessed: 22.08.2022).

11. Tuch H. (1990) Communicating with the world: US public diplomacy overseas. New York : St. Martin's Press, 224 p.

12. Ukraine Democracy Defense Lend-Lease Act of 2022. URL: <https://www.congress.gov/bill/117th-congress/senate-bill/3522/text> (last accessed: 29.04.2022).

REFERENCES:

1. Ofis Prezydenta (2022). Vidbulosia pershe zasidannya initsiiovanoho kerivnykom Ofisu Prezydenta formatu «Kyivska initsiatyva» za uchastiu radnykiv hlav derzhav ta uriadiv krain Skhidnoi Yevropy ta Baltii [The first meeting of the “Kyiv Initiative” format initiated by the Head of the President’s Office took place with the participation of advisors to the heads of state and government of Eastern Europe and the Baltic countries]. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vidbulosya-pershe-zasidannya-inicijovanogo-kerivnikom-ofisu-77201> (last accessed: 23.08.2022).
2. Eurocities (2022). Nardella: Ambitious proposals to help Ukrainian cities. URL: <https://eurocities.eu/latest/nardella-ambitious-proposals-to-help-ukrainian-cities/> (last accessed: 23.08.2022).
3. European Commission (2022) Speech by President von der Leyen at the online Summit of the Crimea Platform, via videoconference. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_22_5104 (last accessed: 25.08.2022).
4. Government of the Netherlands (2022). Extra Dutch support for Ukrainian war effort and reconstruction. URL: <https://www.government.nl/latest/news/2022/08/22/extra-dutch-support-for-ukrainian-war-effort-and-reconstruction> (last accessed: 23.08.2022).
5. Government UK (2022) Prime Minister tells Ukraine “they will win” as he marks Independence Day: 24 August 2022. URL: <https://www.gov.uk/government/news/prime-minister-tells-ukraine-they-will-win-as-he-marks-independence-day-24-august-2022> (last accessed: 25.08.2022).
6. Hyde H. J. The message is America rethinking U.S. public diplomacy. Hearing before the committee on International Relation House of representatives. URL: http://commdocs.house.gov/committees/intlrel/hfa76189.000/hfa76189_0f.htm (last accessed: 29.07.2022).
7. Leonard M. (2002) Public diplomacy. London : The Foreign Policy Centre, 183 p.
8. Manheim J. (1994) Strategic Public Diplomacy and American Foreign Policy: The Evolution of Influence. New York : Oxford University Press, 202 p.
9. RFI (2022) Macron says EU ready to support Ukraine «for the long term». URL: <https://www.rfi.fr/en/>

europe/20220823-macron-says-eu-ready-to-support-ukraine-for-the-long-term (last accessed: 22.08.2022).

10. Securing Europe (2022). Panel discussion. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_195756.htm?selectedLocale=en (last accessed: 22.08.2022).

11. Tuch H. (1990) Communicating with the world: US public diplomacy overseas. New York : St. Martin's Press, 224 p.

12. Ukraine Democracy Defense Lend-Lease Act of 2022. URL: <https://www.congress.gov/bill/117th-congress/senate-bill/3522/text> (last accessed: 29.04.2022).

Public diplomacy of Ukrainian in the context of modern political reality

Khorishko Liliia Serhiivna

Doctor of Political Science,
Associate Professor,
Professor at the Department
of Political Science
Zaporizhzhia National University
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine

The article investigated the relevance of the use of public diplomacy as an effective tool for political and communicative activity, which contributes to the formation of collective responsibility in responding to global challenges of today. Public diplomacy as a set of means of influencing the public, used in foreign policy, contributing to the realization of national interests of the state. It was specified that public diplomacy were aimed at coordinating the efforts of political actors to promote their values, programs of activities by attracting leadership potential of leaders, expanding channels of communication, resulting in the formation of long-term partnerships. The basic principles of realization of strategic communications were specified: coordination of efforts, orientation on needs of various audiences, focus on national interests. The study used a systematic approach that contributed to a comprehensive study of the content of public diplomacy, as well as methods of analysis and generalization that ensured the implementation of the tasks

The peculiarities of using the resource potential of public diplomacy in the conditions of Ukrainian political reality are studied. Public diplomacy promotes constant communication between representatives of Ukrainian authorities and the world community. This expands Ukraine's ability to obtain additional military, financial and political resources needed to end the war, restore territorial integrity and sovereignty of the state. Comprehensive use of the basic tools of public diplomacy contributes to public information, to deepen cooperation with various stakeholders, to develop measures to counter modern threats. The main tools of public diplomacy are the organization of special events, agenda formation, dialogue with stakeholders.

Key words: foreign policy, cooperation, communication, public diplomacy, resources.

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Вінникова Наталія Анатоліївна

Штучний інтелект у контексті глобального управління

УДК 327.7:004.89
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-3.10>

Вінникова Наталія Анатоліївна
доктор політичних наук,
професор кафедри політології
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, Харків, Україна

Розвиток цифрових технологій, зокрема штучного інтелекту, сприяючи інноваціям, водночас зумовлює нові виклики для усього людства. Чинна технологічна революція не є надбанням виключно однієї чи кількох країн. Отже, на порядок денний виходить питання міжнародних механізмів координації процесів виробництва і впровадження технологій штучного інтелекту (ШІ). Мета нашого дослідження полягає у визначенні перспектив розвитку глобальної системи регулювання технологій штучного інтелекту в контексті формування цифрового світового порядку. Для оцінювання наявного нормативно-інституційного забезпечення міжнародних механізмів регулювання технологій штучного інтелекту застосовано структурно-функціональний підхід. Допоміжним методом став аналіз документів, який використано для визначення пріоритетних напрямів розвитку міжнародної нормативної бази з регулювання технологій штучного інтелекту.

На основі проведеного дослідження з'ясовано, що чинне міжнародне нормативне регулювання технологій штучного інтелекту переважно має рекомендаційний характер і сфокусовано на координації дій. Встановлення етичних принципів для виробництва штучного інтелекту є наскрізним знаменником у чинних міжнародно-нормативних документах. Утім через брак імперативності, їхня ефективність у запобіганні ризикам унілатеральних стратегій держав у галузі штучного інтелекту вбачається недостатньою.

Доведено, що у регіональному вимірі міжнародних відносин найбільш комплексна і розвинута нормативна база з питань штучного інтелекту на наднаціональному рівні управління представлена в Європейському Союзі. Натомість у загальносвітовому масштабі має місце тенденція технонаціоналізму, з акцентом на першості окремих держав у виробленні політики щодо штучного інтелекту.

Обґрунтовано, що брак цільового інституційного забезпечення у сфері глобального управління нівелює нормотворчі зусилля міжнародних об'єднань у питаннях, пов'язаних з розвитком штучного інтелекту. У підсумку викладено авторські пропозиції щодо інституційно-функціональних засад глобального регулювання процеси розвитку та впровадження штучного інтелекту. Зокрема аргументовано, що міжнародна нормативно-інституційна матриця цифрового світового порядку, що формується, має охоплювати регулювання відносин між державним, корпоративним і громадянським секторами.

Ключові слова: штучний інтелект, міжнародні організації, глобальне управління, цифровий світовий порядок.

Вступ. Людство входить у технологічну епоху конвергенції штучного інтелекту, кібер- та біотехнологій, робототехніки та адитивного виробництва, що створює безпрецедентні можливості та водночас спричиняє ризики глобального масштабу. Активність щодо впровадження технологій штучного інтелекту широким колом держав і недержавних акторів, зокрема транснаціональних корпорацій, потребує колективного підходу до вирішення цього питання. Штучний інтелект (ШІ) швидко став важливою темою для глобального розвитку. Не лише корпоративний сектор, а й уряди зацікавлені в створенні сприятливого середовища для цих технологій. Протягом тривалого часу лідерство у створенні та впровадженні передових технологій належало Сполученим Штатам. Адже базовані в США технологічні компанії визначали перебіг глобального цифрового розвитку. Однак в умовах Четвертої промислової революції, коли визначальним фактором технологічного прогресу

стало впровадження штучного інтелекту, інші геополітичні гравці претендують не лише на цифрову першість, а й на роль спіндокторів у формуванні нового цифрового світового порядку. Технологічні компанії Китаю швидко розвиваються і здійснюють експансіоністські стратегії щодо просування власної цифрової продукції у світі. Домінування великих держав у сфері розвитку ШІ посилює наявну структурну нерівність і сприятиме виникненню нових форм асиметрії у міжнародних відносинах. Крім того, продукування і впровадження технологій штучного інтелекту також розширює можливості транснаціональних корпорацій для впливу на перебіг міжнародних процесів. У певному сенсі глобальні техногіганти, як-от Google, Amazon, Baidu, Alibaba Group, є економічно і технологічно могутнішими за деякі держави.

У світлі досягнень у галузях штучного інтелекту і машинного навчання вчені прагнуть оцінити вплив цієї технології на міжнародні

відносини (А. Голдфарб і Дж. Ліндсей [12], Кіссінджер, Е. Шмідт і Д. Хаттенлочер [15], В. Хадсон [13]), а також визначити роль міжнародних об'єднань у регулюванні ШІ (З. Стенлі-Локман і Л. Трабукко [21]). Хоча науковці висловлюють різні думки про потенційні наслідки впровадження штучного інтелекту, спільним знаменником дослідницьких праць є застереження про небезпеку неконтрольованого використання ШІ, зокрема у міжнародній політиці, у військовій і оборонній галузях. Запобіжним чинником зловживанням, пов'язаним із штучним інтелектом, мають стати міжнародні регуляторні механізми. Останнім часом міжнародні організації демонструють активну нормотворчу діяльність у питаннях регулювання технологій штучного інтелекту. Однак чи зможуть вони стримати односторонність дій з виробництва і впровадження штучного інтелекту з боку держав і транснаціональних корпорацій та закласти нормативно-інституційну основу нового цифрового світового ладу?

Мета та завдання. Отже, **метою** нашого дослідження є визначення перспектив розвитку глобальної системи регулювання технологій штучного інтелекту в контексті формування цифрового світового порядку. Структура дослідження передбачає виконання таких завдань: 1) аналіз міжнародних нормативно-правових засад регулювання технологій ШІ; 2) оцінку інституційного забезпечення міжнародної політики з питань штучного інтелекту; 3) проєктування інституційних засад глобального управління розвитком технологій штучного інтелекту.

Методи дослідження. Для визначення ключових напрямів розвитку міжнародних регулювання питань штучного інтелекту використано метод аналізу документів. Оцінювання інституційного забезпечення регулювання штучного інтелекту у міжнародних відносинах здійснено за допомогою структурно-функціонального аналізу. На засадах цього ж підходу викладено пропозиції щодо оптимізації інституційного формату міжнародної взаємодії з питань штучного інтелекту.

Результати дослідження. Технології штучного інтелекту все більше проникають у політичну, соціальну, економічну, безпекову сфери, перетворюючись на новий чинник вразливості міжнародної системи: від впливу на громадську думку та результати виборів через фейкові новини та маніпулятивні публікації у соціальних мережах до втручання в роботу критичної інфраструктури інших країн. Такими формами конфлікту буде важко керувати, що спонукає до переосмислення міжнародних інструментів контролю над озброєннями. Без міжнародних зобов'язальних договорів, що обмежують їх розгортання, автономні системи озброєння стануть доступними для недержавних акторів, зокрема й терористичних організацій. Чинна боротьба між державами за першість у розвитку технологій ШІ нагадує гонку за освоєння

космосу в попередньому сторіччі. Найпотужніші актори – Сполучені Штати Америки і Китай, – здійснюючи експансіоністську стратегію розвитку ШІ, зумовлюють виклики для інших країн у питанні власного статусу та ролі в цифровому вимірі світового порядку. Тому останніми роками відбувається активний розвиток міжнародної правової бази (рекомендацій і стандартів), що має слугувати орієнтиром для урядових політик і корпоративного сектору.

Концептуальну основу нормативного регулювання ШІ становлять «Принципи Асіломара», затверджені у 2017 році експертною спільнотою на міжнародній конференції у Каліфорнії [10]. З 23 принципів останній визначає основу розвитку транснаціональних регуляторних механізмів у сфері технологій штучного інтелекту: «Суперінтелект слід розвивати тільки на службі широко поширених етичних ідеалів і на благо всього людства, а не однієї держави чи організації» [10].

Аналіз міжнародної документаційної бази виявляє пріоритет етичних засад розвитку та впровадження технологій штучного інтелекту, про що свідчать навіть назви документів, як-от: резолюція Ради Європи «Технологічна конвергенція, штучний інтелект і права людини» [3]; директива Організації економічного розвитку та співробітництва «Рекомендації Ради зі штучного інтелекту» [18], що є першим міжурядовим стандартом з регулювання питань захисту персональних даних, цифрової безпеки, управління ризиками, відповідальної поведінки бізнесу; інструкція Організації з безпеки та співробітництва в Європі «У фокусі штучний інтелект і свобода слова» [20], а також угода між 193 членами ЮНЕСКО, яка визначає загальні цінності та принципи, необхідні для забезпечення розвитку ШІ [23]. Схвалені Великою Двадцяткою «Принципи відповідального управління надійним штучним інтелектом» містять настанови для формування державної політики і міжнародної взаємодії у впровадженні технологій ШІ [11].

Інтенсивне впровадження технологій штучного інтелекту у фінансово-економічний сектор змушує глобальні установи, як-от Міжнародний валютний фонд та Світовий Банк розробляти власні стратегії реагування на сучасні цифрові трансформації ([14], [27]).

Технології штучного інтелекту є фокусом міжнародних дискусій щодо політики та структур управління для майбутніх воєнних операцій. Водночас необхідно зважати на те, що технологія не є простою заміною військової сили. Технологічні можливості залежать від ставлення до них міжнародних і державних інститутів, а також нормативних доктрин використання. У трансатлантичному вимірі нормативно-інституційну платформу міжнародного регулювання штучного інтелекту створює Північноатлантичний Альянс. Крім того, питання

використання штучного інтелекту в безпеці та обороні у зв'язку з ескалацією конфліктів у світі, як ніколи раніше, потребують правового регулювання. Затверджена міністрами оборони держав-членів Північноатлантичного Альянсу в 2021 році «Стратегія штучного інтелекту» встановлює етичні принципи застосування штучного інтелекту в галузі безпеки й оборони, а також визначає загрози, пов'язані з використанням ШІ супротивниками, і шляхи налагодження міжнародної співпраці у цій галузі [16].

У НАТО 11 підрозділів опікуються різними аспектами впровадження ШІ: від координації рішень членів Альянсу щодо впливу цих технологій на військову галузь до розроблення стандартів використання ШІ у сферах безпеки й оборони. Однак, всередині Альянсу бракує консенсусу щодо етичних аспектів використання ШІ, зокрема автономії у системах озброєнь. Роль НАТО в цьому питанні значною мірою визначається власними підходами держав-членів до технологій штучного інтелекту [21].

Більш інтегрований підхід до стимулювання національних політик у галузі регулювання ШІ на основі встановлення міжнародних стандартів демонструє Європейський Союз. Варто зазначити, що в Європейському Союзі напрацювання нормативної бази з регулювання технологій штучного інтелекту відбувається одночасно як на загальноєвропейському рівні урядування, так і в державах-членах. У ЄС розроблені майже 60 програм і планів з розвитку ШІ [17].

Пріоритетом європейського підходу є встановлення етичних стандартів впровадження ШІ. Європейський Союз наразі має одну з найбільш розвинутих баз нормативного регулювання штучного інтелекту, що ґрунтується на таких документах, як-от «Етичні рекомендації для надійного ШІ» [4], Біла книга «Про штучний інтелект – європейський підхід до досконалості та довіри» [6], Європейський акт про управління даними» [7], «Акт про цифрові сервіси» [8], «Європейська стратегія кібербезпеки» [9].

У Європейському Союзі повноваження з напрацювання політики у сфері розвитку ШІ здійснює Європейська Комісія. За її ініціативи створено Європейський Альянс зі штучного інтелекту, який охоплює понад шість тисяч стейкхолдерів і слугує платформою для публічних подій і дискусій [5].

На іншому континенті, «Стратегія цифрової трансформації для Африки (2020-2030)», затверджена профільними міністрами урядів Африканського Союзу, передбачає вироблення спільної позиції щодо штучного інтелекту (ШІ); створення робочої групи з вивчення штучного інтелекту й аналітичного центру ШІ для оцінювання та рекомендації проєктів для співпраці відповідно до Цілей сталого розвитку ООН [1].

Особливістю розвитку штучного інтелекту в Південній Азії є домінування Китаю як актора з гло-

бальними амбіціями і власною стратегією Цифрового шовкового шляху [22]. Водночас «Цифровий генеральний план» Асоціації держав Південно-Східної Азії визначає пріоритети цифрового розвитку регіону, зокрема й штучного інтелекту до 2025 року [2]. Це одна з небагатьох багатосторонніх платформ, що приділяє увагу питанням регулювання штучного інтелекту в цьому регіоні.

Країни Південної і Латинської Америки зосереджені на виробленні власних урядових підходів до регулювання розвитку штучного інтелекту, і наднаціональні форми взаємодії поки що не представлені [25].

Як бачимо, одночасно з напрацюванням правового регулювання штучного інтелекту, відбувається інституціоналізація міжнародного співробітництва у питаннях штучного інтелекту. У межах міжнародних організацій проблематикою ШІ переважно опікуються експертні групи, як-от Міжвідомча робоча група зі штучного інтелекту ООН [24] і Робоча група з управління штучним інтелектом ОЕСР [19].

І все ж, найбільш перспективними з точки зору вироблення регуляторних принципів розвитку ШІ, на нашу думку, є транснаціональні багатосторонні формати, що забезпечують одночасне залучення представників з урядового, корпоративного, індустріального, академічного та громадянського секторів. Прикладом є Глобальне партнерство зі штучного інтелекту – багатостороння платформа, що об'єднує провідних експертів з науки, промисловості, громадянського суспільства, міжнародних організацій та уряду [26]. До складу Партнерства входять 24 держави і Європейський Союз. Метою цього формату міжнародного співробітництва є забезпечення механізму обміну міждисциплінарними дослідженнями та визначення ключових проблем запровадження надійного ШІ. Об'єднання здійснює свою діяльність на основі робочих груп, які мають оцінювати наукову, технічну та соціально-економічну інформацію і сприяти розробленню стратегій із запобігання проблемам, пов'язаним із впровадженням цифрових технологій [26].

Активну діяльність у цьому напрямі також здійснює Світовий економічний форум, за ініціативи якого створено Глобальний альянс дій зі штучного інтелекту [29]. Місією діяльності Альянсу є розвиток міжсекторальних форм партнерства за участі провідних виробників і користувачів ШІ з різних країн. Інший проєкт Світового економічного форуму – «Дані для спільної цілі» [28] – об'єднує представників із 25 країн та з понад 80 організацій і спрямований на формування політики щодо використання даних у спільних цілях для фізичних осіб, державних установ і комерційних підприємств.

Отже, на глобальному рівні міждержавної взаємодії відбувається формування нормативної бази з питань регулювання ШІ. Міжнародний вимір регулювання штучного інтелекту не лише реагує

на світові тренди, а й сприяє напрацюванню державами власних правових механізмів зі штучного інтелекту. Водночас, звернімо увагу, що в зазначених документах представлені рекомендації, адресовані національним урядам, утім бракує чітко окреслених засад відповідальності власне міжнародних об'єднань. Крім того, рекомендаційний характер змісту цих нормативних актів обмежує їхній вплив на політику держав у галузі штучного інтелекту. Відповідно залишається проблема односторонніх рішень і дій з боку держав у реалізації власних стратегій цифрового розвитку. Іншою суттєвою проблемою чинного стану формування транснаціонального співробітництва з координації ШІ є відсутність профільної глобальної установи, яка б опікувалася цим напрямом.

Висновки. Розвиток міжнародних регуляторних підходів до цифрових технологій, і штучного інтелекту зокрема, виявляє тенденцію поступової інституціоналізації цього напрямку на глобальному рівні урядування. Поки що функції міжнародних об'єднань, які до цього долучаються, втілюються в напрацьованні стандартизації ШІ. Водночас проведений аналіз виявив суттєві перепони на шляху до ефективного глобального регулювання процесів, пов'язаних з виробництвом і впровадженням технологій штучного інтелекту.

По-перше, чинні міжнародні регуляторні акти не мають прямої імперативної дії, і радше є рекомендаційною базою для держав у виробленні власної політики з розвитку цифрових технологій. Отже, це залишає за державами можливість недотримання норм і стандартів, викладених у міжнародних угодах.

По-друге, у структурі більшості міжнародних міжурядових організацій, що приділяють увагу розвитку ШІ, відсутні профільні органи, відповідальні за реалізацію цього напрямку. Відповідні повноваження або розосереджені між різними структурними підрозділами (як у випадку НАТО), або надані експертним групам. Управлінські процеси в цій галузі відбуваються на засадах *ad hoc*, що, на наш погляд, перешкоджає формуванню комплексного глобального підходу до регулювання питань, пов'язаних з розвитком штучного інтелекту.

По-третє, на відміну від держав, які підкріплюють свої стратегії розвитку штучного інтелекту відповідними людськими та матеріальними ресурсами, міжнародні об'єднання переважно обмежуються інформаційно-аналітичною і нормативно-дорадчою діяльністю в цій сфері.

За відсутності єдиної установи з координації міжнародної взаємодії щодо ШІ, глобальний рівень урядування суттєво програє державам, зокрема таким амбітним акторам у галузі ШІ, як США і Китай.

Найбільш розвинутим наднаціональним багатостороннім форматом правового регулювання технологій штучного інтелекту є Європейський

Союз. Саме «європейський підхід» до регулювання технологій штучного інтелекту може слугувати основою для проектування інституційного дизайну профільної глобальної організації. Адже в ЄС поєднуються напрацювання транснаціональних і мультисекторальних мереж взаємодії у галузі ШІ з одночасним стимулюванням держав-членів до формування власної політики в цій галузі на засадах нормативно-регуляторної матриці наднаціонального урядування. Цілком можливо, що подальша інституціоналізація Глобального партнерства зі штучного інтелекту з перетворенням у більш інтегровану транснаціональну структуру сприятиме ефективнішому регулюванню як загальносвітових технологічних процесів, так і міждержавних відносин у цифровій сфері. У будь-якому разі, створення глобальних механізмів управління процесами розвитку, виробництва і впровадження ШІ має ґрунтуватися на таких принципах:

– **мультилатералізм** із залученням максимальної кількості держав, попри різницю в їхніх технологічних можливостях і матеріальних ресурсах. Адже глобальне домінування технологічно найрозвинутіших держав не лише спричиняє небезпеку експансіоністського технонаціоналізму, а й одночасно зумовлює ризики формування «сліпих зон» цифрового світового ладу. Країни, які залишаються аутсайдерами глобальних процесів цифровізації, цілком можуть перетворитися на неконтрольовані «полігони» тестування технологій штучного інтелекту;

– **мультисекторальність**, що передбачає широкий спектр транснаціональної взаємодії представників сервісних і виробничих галузей, урядовців, представників громадянського сектору, професійних асоціацій у питаннях впровадження штучного інтелекту й адаптації до цього суспільства;

– **мережевий формат управління** у виробленні рішень і координації дій щодо регулювання процесів, пов'язаних з розвитком штучного інтелекту. Інституційний дизайн глобального управління, втілений у поліцентричній мережі з розподіленням повноважень між центрами відповідно до напрямку застосування ШІ, може запобігти розвитку цифрової олігополії у світі на чолі з американськими та китайськими технологічними корпораціями;

– **наднаціональна інтеграція** має стати орієнтиром для розвитку глобальних механізмів регулювання технологій штучного інтелекту. Лише зобов'язальні міжнародні норми та стандарти можуть забезпечити гарантії їх дотримання всіма учасниками процесів виробництва і користування технологіями штучного інтелекту.

Дослідження міжнародних форм взаємодії і глобального управління у сфері штучного інтелекту лише починають розвиватися. Отже, важливим

і вкрай актуальним вбачається подальший предметний аналіз конкретних секторів міжнародного співробітництва у розвитку та впровадження штучного інтелекту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. African Union. The digital transformation strategy for Africa (2020-2030). Ethiopia, Addis Ababa. 2019. URL: <https://au.int/sites/default/files/documents/38507-doc-dts-english.pdf>
2. ASEAN. ASEAN Digital Masterplan 2025. The ASEAN Secretariat. 2021. Jakarta. URL: <https://asean.org/wp-content/uploads/2021/09/ASEAN-Digital-Masterplan-EDITED.pdf>
3. Council of Europe. Technological convergence, artificial intelligence and human rights. Committee on Culture, Science, Education and Media. Mr Jean-Yves Le Deaut. France, SOC 10 April 2017. Doc. 14288. URL: <https://pace.coe.int/en/files/23531/html>
4. European Commission. Ethics Guidelines for Trustworthy AI. High-Level Expert Group on Artificial Intelligence. Brussels. 8 April 2019. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai>
5. European Commission. The European AI Alliance. Shaping Europe's digital future. 2018. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/european-ai-alliance>
6. European Commission. On Artificial Intelligence – A European approach to excellence and trust. White Paper. COM(2020) 65 final. Brussels. 19 February 2020. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/commission-white-paper-artificial-intelligence-feb2020_en.pdf
7. European Commission. Proposal for a regulation of the European Parliament and the Council on European data governance (Data Governance Act). COM (2020) 767 final 2020/0340 (COD). Brussels. 25 November 2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020PC0767&from=EN>
8. European Commission. Proposal for a regulation of the European Parliament and the Council on a single market for digital services (Digital Services Act) and amending Directive. 2000/31/ECCOM/2020. COM (2020). 825 final. 2020/0361 (COD). Brussels. 15 December 2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/en/TXT/?qid=1608117147218&uri=COM%3A2020%3A825%3AFIN>
9. European Commission. The EU's cybersecurity strategy for the digital decade. Joint Communication to the European Parliament and the Council. JOIN(2020) 18 final. Brussels. 16 December 2020 URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/eus-cybersecurity-strategy-digital-decade-0>
10. Future of Life Institute. Asilomar AI principles. Asilomar Conference of beneficial AI. USA. 5-8 January 2017. URL: <https://futureoflife.org/2017/08/11/ai-principles/>
11. G20 AI Principles. G20 Ministerial meeting on trade and digital economy. Japan, Tsubuka. 8–9 June 2019. URL: https://www.g20-insights.org/related_literature/g20-japan-ai-principles/
12. Goldfarb A., Lindsay J. R. Prediction and judgment: why Artificial Intelligence increases the importance of humans in war. *International Security*. 2022. 46 (3), P. 7–50. doi: https://doi.org/10.1162/isec_a_00425
13. Hudson V. *Artificial Intelligence and international politics*. NY. Routledge. 2019. 430 p.
14. International Monetary Fund. IMF Executive Board supports new strategy for data and statistics in the digital age. Press Release. 2018. No. 18/99. URL: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2018/03/20/pr1899imf-executive-board-supports-new-strategy-for-data-and-statistics-in-the-digital-age>
15. Kissinger H., Schmidt E., Huttenlocher D. *The age of AI: and our human future*. New York: Little, Brown and Company; First Edition. 2021. 272 p.
16. NATO. Summary of the NATO Artificial Intelligence Strategy. Belgium. Brussels. 22 October 2021. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_187617.htm?selectedLocale=en
17. OECD.AI. Powered by EC/OECD (2021), database of national AI policies. 2021. URL: <https://oecd.ai/en/dashboards/countries/EuropeanUnion>
18. OECD. Recommendation of the Council on Artificial Intelligence OECD/LEGAL/0449. 2019. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0449>
19. OECD. OECD Working party on Artificial Intelligence Governance. OECD Network of Experts on AI (ONE AI). 2022. URL: <https://oecd.ai/en/network-of-experts>
20. OSCE. Spotlight on Artificial Intelligence and freedom of expression. D. Wagner and J. Haas (eds) Office of the Representative on Freedom of the Media Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). Austria. Vienna. 2021. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/8/f/510332_0.pdf
21. Stanley-Lockman Z., Trabucco L. NATO's role in responsible AI governance in military affairs. In: *The Oxford Handbook of AI governance*. Eds: by J. Bullock, Y.-Ch. Chen, J. Himmelreich, V. M. Hudson, A. Korinek, M. Young, Zhang, B. 2022. doi: 10.1093/oxfordhb/9780197579329.013.69
22. State Council. Guiding opinions of the State Council on actively propelling the Internet plus Action Plan. Lexis China. 1 July 2015 no. 40. URL: <https://hk.lexiscn.com/law/guiding-opinions-of-the-state-council-on-actively-propelling-the-internet-plus-action-plan.html>
23. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Draft text of the recommendation of the ethics of Artificial Intelligence. SHS/IGM-AIETHICS/2021/JUN/3 [Original: English and French] Rev.2. 25 June 2021. UNESDOC. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377897>
24. United Nations System Chief Executives Board for Coordination. Inter-agency working group on Artificial Intelligence. 2021. URL: <https://unsceb.org/sites/default/files/2021-07/IAWG-AI%20ToR.pdf>
25. Veronese A., Nunes Lopes A., Lemos E. Regulatory paths for artificial intelligence in Latin American countries with data protection law frameworks: limits and possibilities of integrating policies. *Revista Latinoamericana de Economía y Sociedad Digital*. 2021. Issue 2. doi: 10.53857/CJFB4918
26. The Global Partnership on Artificial Intelligence (GPAI). 2020. URL: <https://gpai.ai/>
27. The World Bank Group. Description of activities on AI. 2022. URL: <https://aiforgood.itu.int/about-ai-for-good/un-ai-actions/wbg/>
28. World Economic Forum. Data for Common Purpose Initiative. 2020. URL: <https://www.weforum.org/projects/data-for-common-purpose-initiative-dcpi>
29. World Economic Forum. Global AI Action Alliance. 2021. URL: <https://www.weforum.org/projects/global-ai-action-alliance>

Artificial intelligence in the context of global governance

Vinnykova Nataliya Anatoliivna

Doctor of Political Sciences,
Professor at the Department
of Political Science
V. N. Karazin Kharkiv National University
Maidan Svobody, 4, Kharkiv, Ukraine

The development of digital technologies, in particular artificial intelligence, while promoting innovation, simultaneously causes new challenges for the whole mankind. The current technological revolution is not exclusively the attainment of one or a few countries. Therefore, the issue of international coordinating of artificial intelligence (AI) production and implementation is on the agenda. The purpose of our research is to reveal the prospects for the global system of AI regulation. A structural-functional approach was applied to assess the regulatory and institutional provision of artificial intelligence technologies. In order to unveil priorities for the international regulatory framework of AI the related documentary supplement was examined. The research findings detect that international regulation of artificial intelligence is mainly in the nature of recommendations and focuses on coordination of actions. Establishing ethical principles for the AI production and development is a cross-cutting in international legal provision. The lack of imperativeness diminishes its efficiency in preventing the risks of unilateral AI states strategies.

It is argued, that the European Union has the most complex and developed regulatory framework on artificial intelligence at the supranational level of governance. Instead, in the international relations, there is a trend of techno-nationalism, with an emphasis on the primacy of individual states in the development of AI policies.

It is substantiated that the lack of targeted institutional support in the field of global governance nullifies the normative efforts of international associations in matters related to the development of artificial intelligence. In conclusion, the author introduces proposals regarding the institutional and functional foundations of AI global regulation. In particular, it is stressed that the emerging international legal and institutional matrix of the digital world order should encompass the regulatory framework of cooperation between the state, corporate and civil sectors.

Key words: artificial intelligence, international organizations, global governance, digital world order.

Завада Ярина Ігорівна
Сіно І. А.

Спільна політика безпеки і оборони ЄС на сучасному етапі: основні перспективи і загрози

УДК 327.5/.7

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-3.11>

Завада Ярина Ігорівна
доктор філософії,
асистент кафедри політології
та міжнародних відносин
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. Степана Бандери, 12,
Львів, Україна

Сіно І. А.
студентка IV курсу
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. Степана Бандери, 12,
Львів, Україна

Враховуючи виклики, з якими ЄС зіткнулася у 2022 році, та перспективи подолання цих загроз, все важливішим стає вивчення діяльності ЄС щодо подолання таких викликів миру та безпеці як: пандемія COVID-19, гібридні загрози з боку Росії, війна в Україні та розмороження конфлікту у Придністров'ї. Незважаючи на те, що ЄС має потужні механізми боротьби з певними проблемами, слід розуміти, що деякі з них є досить складними і часто непередбачуваними. Тому ЄС, як і будь-який інший міжнародний актор, змушений шукати рішення та гідну відповідь для таких загроз уже по факту їх здійснення. Метою статті є аналіз основних перспектив та загроз діяльності Спільної політики безпеки та оборони ЄС у XXI столітті. Використано такі методи дослідження: історичний; порівняльний; системний; структурно-функціональний, аналіз та синтез.

Проаналізовано основні виклики та загрози СПБО, на основі чого можна сказати, що Covid-19 був абсолютною новим явищем для усього людства в цілому, та повністю змінив порядок життя як пересічних громадян, так і урядів держав. Пандемія зумовила величезні економічні кризи, нестабільність в регіонах, екологічну катастрофу внаслідок високої смертності та багато інших негативних явищ. Але вона вказала на усі недоліки в роботі структур СПБО та над чим потрібно більше попрацювати, щоб бути готовими до різного роду криз. Визначено, що війна в одній із країн Європи, зокрема в Україні, несе загрозу для миру та безпеки цілого регіону, та саме внаслідок такого негативного явища держави-члени ЄС стали одностайними та рішучими у своїх рішеннях та заявах.

Встановлено, що є два шляхи щодо перспектив та сценаріїв розвитку СПБО: перший, за яким політика еволюціонує, розробляються нові інструменти протидії гібридним викликам, збільшується фінансування та зростає кооперація зі сторони держав-членів; та другий, менш оптимістичний, згідно якого всі суперечності та непорозуміння між країнами-учасницями породять розкол всередині самого ЄС, та потягнуть за собою ряд негативних наслідків, продовженням яких стане те, що ідея СПБО буде непридатною для функціонування.

Ключові слова: міжнародна безпека, загрози, СПБО, Європейський Союз, Україна, пандемія.

Вступ. Питання діяльності ЄС у боротьбі проти загроз для миру та безпеки має вирішальне значення для підтримки стабільності на європейському континенті, та загалом і в усьому світі. Враховуючи пандемію Covid-19 та її тяжкі наслідки у всьому світі, особливо в країнах-членах ЄС, можна сказати, що ЄС залишається вразливим, незважаючи на великі зусилля щодо покращення власних інструментів безпеки. З початку тисячоліття було вжито багато заходів для покращення спроможності ЄС протистояти складним зовнішнім і внутрішнім викликам безпеки. Спільна політика безпеки та оборони ЄС (СПБО) виникла поступово між 1999 та 2003 роками та була значно розширена Лісабонським договором, який набув чинності у 2009 році. Це основний інструмент ЄС для боротьби з новими та нетрадиційними загрозами безпеці та служить основою для створення можливої спільної європейської оборони.

Мета та завдання. Метою статті є аналіз основних перспектив та загроз діяльності Спільної політики безпеки та оборони ЄС у XXI столітті. Для досягнення поставленої мети потрібно виконати такі завдання: окреслити основні виклики та загрози СПБО на сучасному етапі; на основі

отриманих даних описати перспективи СПБО в сучасних умовах; описати можливі сценарії розвитку СПБО відповідно до ситуації в регіоні.

Методи дослідження. В основному використано такі методи як історичний; порівняльний; системний; структурно-функціональний, аналіз та синтез. Історичний метод дав змогу прослідкувати зміни пріоритетів СПБО відповідно до зовнішніх обставин; системний дозволив дослідити особливості діяльності СПБО на тлі сучасної геополітичної ситуації; структурно-функціональний - виявлення особливостей та проблем для реалізації політики спільної оборони у безпековому вимірі; аналіз дав змогу виявити позитивні тенденції у діяльності СПБО та синтез допоміг у формуванні загальної ролі СПБО у забезпеченні миру та безпеки на основі окремих даних.

Результати. Коли в перші місяці 2020 року пандемія Covid-19 почала поширюватися у світі, жодна країна чи міжнародна організація не мали планів на випадок надзвичайних ситуацій, щоб подолати кризу, яка могла статися де завгодно й торкнутися всіх одразу. Для місій та операцій спільної політики безпеки та оборони (СПБО) Covid-19 спочатку мав серйозний вплив, зокрема на персонал і інституції,

що базуються в Брюсселі. Різкий спалах захворюваності та його вплив на СПБО виявили деякі ключові проблеми, з якими стикаються місії ЄС та їхні оперативні і планові структури. Кризові механізми у Брюсселі, а також нагляд і контроль над місією по боротьбі з пандемією перебували під сильним навантаженням після того, як деякі держави-члени вивели свій відряджений персонал з оперативних структур. Крім того, Комітет з питань політики та безпеки, Військово-політична група та Комітет з цивільних аспектів кризового управління тимчасово припинили засідання, таким чином призупинивши важливі обговорення та процедури щодо оперативних планів, стратегічних оглядів або продовження мандатів місії [5]. Загалом, Covid-19 чітко продемонстрував, що цивільним місіям не вистачає медичної інфраструктури та ресурсів, а також засобів медичної евакуації персоналу. Військові дії почали краще розгортатися. Але там, де вони були розпочаті разом із цивільними місіями (наприклад, у Малі), військові операції не поділяли їх можливості з евакуації персоналу. Можливо, настав час об'єднати структури, фінансування та процедури для цивільних і військових місій СПБО; це може сприяти підвищенню ефективності та результативності, а також заохочувати до більш комплексного підходу [11]. І, якщо раніше, на початку пандемії Covid-19 уряди деяких європейських країн розглядали боротьбу з вірусом як війну, то зараз вони зіткнулися з реальною війною в одній із країн-членів Східного партнерства.

Зважаючи на події, що відбулися у 2014 році на Сході України та анексію Криму, що сколихнули усю європейську спільноту, сьогоденний сценарій був досить очікуваним розвитком подій. Європейці розуміли, що російське вторгнення тягнучиме за собою загрозу для безпеки всього європейського континенту [10]. Так за результатами загальноєвропейського опитування, проведеного Європейською радою з міжнародних відносин наприкінці січня 2022 року, бачимо, що серед європейців існує дивовижний консенсус щодо можливої кризи. Європейці на півночі, півдні, сході та заході погоджуються, що росія, ймовірно, вторгнеться в Україну в 2022 році. Також вони переконані, що європейські країни зобов'язані захищати Україну, адже ця проблема є загальноєвропейською. Отже, президенту росії В. Путіну вдалося таки поставити під сумнів питання європейського порядку безпеки. Якщо на момент опитування (січень 2022 року) загроза війни була лише примарною, то через доволі короткий проміжок часу, а саме з 24 лютого це стало реальністю [7].

Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну, Європейський Союз продемонстрував єдність і рішучість у своїй відповіді. Як зазначила Кризова група у своїй останній заяві, ЄС разом з іншими західними союзниками допомагає Укра-

їні протистояти вторгненню, водночас зберігаючи при цьому відкритість до діалогу та зменшуючи, наскільки це можливо, ризики прямого зіткнення з Москвою. Підтримка зусиль, спрямованих на припинення кровопролиття в Україні, та протидію загрози, яку війна становить для європейської безпеки в цілому – згідно з описом Кризової групи – має залишатися першочерговим пріоритетом ЄС. Війна також прискорює зміни у зовнішній політиці ЄС, оскільки Брюссель змушений пристосовуватися до нових геополітичних реалій [13]. Вторгнення Росії на територію суверенної європейської держави змушує співтовариство переглянути свій підхід до здійснення безпекової політики в регіоні.

Війна в Україні стала причиною розмороження ще одного конфлікту, на цей раз у сусідній Молдові, на території Придністров'я. З 5 травня 2022 року у республіці сталася низка інцидентів, всього за три дні були зафіксовані вибухи біля Тираспольського міністерства безпеки, знищення двох радіопередавачів, «атака» на військову частину та ймовірно обстріли поблизу складів російської зброї. На думку української військової розвідки, це провокації Кремля, спрямовані на втягнення Придністров'я у війну. Якщо говорити про мотив Росії у здійсненні цих провокацій, то план полягає у наступному: Придністров'я буде втягнуто в конфлікт, щоб відкрити ще один фронт у війні з Україною. Західний світ також стурбований тим, що Росія може захотіти використати Придністров'я для нападу на Молдову. Але спочатку путінські війська повинні були б повністю відрізати Україну від Чорного моря. Це одна з причин, чому Кремль зосередився на реалізації варіанту завоювання південної частини України, адже з іншого боку, це додатково створило б сухопутне сполучення з Кримом. Якщо росіяни досягнуть цієї мети, вони можуть захотіти з'єднати південь із Придністров'ям, забезпечивши собі простір для подальшої агресії [15]. Такий крок став би серйозною загрозою для безпеки в регіоні, адже тоді вже дві країни, які претендують на асоційоване членство в ЄС знаходилися б у стані війни. Також це у свою чергу би продовжило війну у самій Україні, та змогло б привести до її переходу в затяжну пасивну фазу.

Важко недооцінити ті зусилля, які зробили ЄС та його країни-члени у відповідь на російську агресію. Відомий раніше повільним, несміливим прийняттям зовнішньополітичних рішень, яким часто перешкоджали громіздкі процедури та внутрішній розкол, блок, що складається з 27 членів, швидко відреагував, почавши з введення проти Москви жорстких санкцій у своїй історії та спрямування прямої військової допомоги Києву [13].

На тлі війни, що кожного дня набуває все більших обертів, ЄС довелося перестрибнути через себе, здійснивши низку рішучих кроків, які б раніше

отримали опір із різних боків. Серед них – рішення ЄС про фінансування постачання летальної зброї, яке вперше застосовано до третьої країни; посилення своєї оборонної співпраці в умовах нового сприйняття загрози; готовність надати членство в ЄС для східного блоку сусідів; приведення вперше у дію Директиви про тимчасовий захист від 2001 року, яка надає українським біженцям тимчасове проживання [13].

У таких складних умовах не можна залишити непоміченим прийняття 21 березня 2022 року Стратегічного компасу для забезпечення безпеки в ЄС, ідея якого з'явилася досить давно. Частково стратегія, частково план дій, цей документ надає спільний аналіз загроз і ширший напрямок для безпекової та оборонної діяльності блоку до 2030 року. Він містить доволі таки новітні фундаментальні положення для зміцнення безпеки у регіоні. Тут йдеться про створення Сил швидкого реагування ЄС, загальною кількістю 5000 одиниць особового складу; передбачається здійснення низки військових навчань на суші та в морі; посилення військової мобільності, військових та цивільних місій СПБО. Більше того, у Стратегічному компасі йдеться й про посилення заходів безпеки у кіберпросторі, що на даний момент є доволі серйозною проблемою, адже всесвітня мережа перебуває під досить слабким контролем. ЄС має бути здатною до захисту своїх громадян, а також бути готовою зробити вклад у міжнародний мир та безпеку [1]. За останні два десятиліття СПБО досягла значного прогресу. У той час як на початку ЄПБО це було чимось новим, нікому невідомим, то сьогодні це вже розбудована повноцінна система. Союз запровадив механізми співробітництва у сфері захисту правди та свободи слова, що здавалося неможливим лише кілька років тому.

ЄС також розглядає безпеку та оборону не лише в контексті військової сфери, а також розробляє інструменти для ефективного реагування на гібридні виклики. Союз зрозумів важливість скоординованої мобілізації всіх його інструментів, тому він розширив партнерство з ключовими міжнародними організаціями та країнами, що мають спільні з ним інтереси. ЄС також довів свою спроможність розгортати військові, цивільні місії та операції в сферах, що становлять ключовий стратегічний інтерес для організації [12, с.121]. Але також потрібно прийняти ті виклики та можливості, які стоять на шляху Союзу в найближчі роки. Одним з таких питань є необхідність підтримки узгодженості оборонної політики ЄС, оскільки держави-члени вже почали встановлювати різні пріоритети, що веде за собою значну втрату ресурсів та зусиль і, зрештою, заплутаність [5].

Іншим ключовим викликом буде підтримання оперативної взаємодії через СПБО у захисті інтересів безпеки ЄС. Сучасна «схема» місій та опера-

цій цієї політики є міцним фундаментом. Постійна допомога державам-членам шляхом надання їм достатніх ресурсів та узгодження відповідних мандатів залишається важливою складовою для їх процвітання, а також підвищать довіру до ЄС як справді міжнародного суб'єкта безпеки.

Внутрішня напруженість та суперечки, що існували при зародженні СПБО, не закінчилися і досі. Вони продовжують гальмувати розвиток цієї політики. Між країнами-членами ЄС все ще існують розбіжності щодо рівня амбіцій у галузі спільної оборонної політики. Усунення цих відмінностей вимагатиме подальшого розвитку того, що ми зараз називаємо «загальною стратегічною культурою». Наразі під назвою «Стратегічний компас» у Раді розпочалася рефлексія, на рахунок кращого розуміння потреб оборони на рівні ЄС. Це складне завдання, яке включає, але водночас виходить за рамки кризового управління СПБО, або те, що в минулому визначали як «рівень амбіцій щодо СПБО». «Стратегічний компас» також охоплює потреби національної оборони та оборонні зусилля, спрямовані на інші вектори, такі як НАТО [14].

Перша версія Стратегічного компаса, представлена Боррелем у листопаді минулого року, включала оцінку загроз, яка була новою за стандартами ЄС. У цій версії росію вже сприймали як загрозу та ревізійніську силу, особливо сусідні з росією країни-члени ЄС: країни Балтії та Польщі, а також країни Північної Європи та деякі країни Центральної Європи, такі як Чеська Республіка. Однак у новій версії документу російська загроза згадується поряд з нестабільністю в Африці, Афганістані, Північній Африці та на Близькому Сході. У старій його версії не було відчуття терміновості чи ієрархії загроз у російському контексті [9].

Послання було таким: так, стратегічне середовище ЄС погіршилося, і так, за росією слід стежити, але ЄС також має інші важливі сфери, на які слід звернути увагу. Практичні заходи, які почали впроваджувати, не означали, що європейці повинні зосередитися насамперед на російській загрозі. Найважливішим матеріальним заходом, запропонованим Компасом, було створення Європейських сил швидкого реагування, які залишалися його основою в усіх версіях документа. Нові сили мають нараховувати 5 тис. війська (як було сказано раніше) і складаються із сухопутних, повітряних і морських сил. Сценарій, який надихнув ідею створення можливості швидкого розгортання таких сил, полягав не в загрозі російського вторгнення, а в афганській кризі та очевидній неспроможності ЄС забезпечити швидко й організовану евакуацію з Кабула влітку 2021 року. Тому нові сили задумувалися як інструмент для виконання експедиційних завдань афганського типу, а не як засіб стримування російської агресії [9].

Остання версія документа, прийнята після вторгнення росії в Україну, суттєво змінила мову та змінила пріоритети. Найважливішим є те, що вона поставила російську загрозу в центр проблем безпеки ЄС. У новому проекті зазначено, що «повернення до війни в Європі, а також великі геополітичні зміни ставлять під сумнів нашу здатність просувати своє бачення та захищати наші інтереси». У документі також чітко зазначено, що ЄС має намір «продовжувати підтримувати Україну перед обличчям військової агресії росії, демонструючи безпрецедентну рішучість відновити мир у Європі разом із нашими союзниками та партнерами» [3].

Таким чином, мова оновленого документа суттєво відрізняється від першого проекту. Компас чітко стверджує, що ЄС загрожує небезпека насамперед з боку росії і що він повинен більш ефективно захищатися від цієї загрози. Проте, незважаючи на те, що мова зараз помітно відрізняється, практичні кроки залишилися майже незмінними. Головною метою Компаса залишається створення сил швидкого розгортання, які не можна вважати життєздатним заходом захисту. Новий проект, однак, робить певний акцент на захисті європейської території, що є чимось новим для ЄС.

Остання версія «Компаса» говорить про те, що оборонні амбіції ЄС будуть зростати. Компас вимагає збільшити витрати на оборону та військову модернізацію. Крім того, документ розширює визначення оборони, чітко посилаючись на критичну інфраструктуру та закликаючи держави-члени переглянути подвійну корисність інфраструктури, щоб її можна було легко адаптувати до військових цілей [3].

Насамкінець стратегія наголошує на продовженні поставок військової допомоги Україні та оголошує, що кошти в рамках Європейського фонду миру будуть виділені на фінансування доставки зброї до цієї країни. Схоже, війна в Україні сприяла концентрації та посиленню оборонних амбіцій ЄС. Звісно, залишається побачити, чи нова, жорсткіша версія «Компаса» сигналізує про реальні стратегічні зміни в ЄС і чи будуть впроваджені конкретні рішення та розвиток військового потенціалу, який також може бути використаний для стримування.

Щодо майбутнього СПБО, то у 2017 року Європейська комісія ухвалила документ, у якому було чітко визначено три сценарії її розвитку до 2025 року. Серед них:

- співпраця на добровільній основі та прийняття тимчасових рішень,
- розподіл завдань, які будуть пов'язані з більшою фінансовою та оперативною солідарністю в галузі оборони,
- спільна оборона і безпека на основі повної реалізації статті 42 договору ЄС [4].

Найамбітнішим із трьох сценаріїв, представлених у документі, є поступове визначення оборон-

ної політики ЄС, що приведе до створення спільної оборони відповідно до ст. 42 договору ЄС. Внесок глав держав і урядів у дебати на рахунок майбутнього Європи наразі показує, що існує загальна згода, щодо спільної реакції держав-членів ЄС на нестабільність і непередбачуваність, які характеризують нинішню світову ситуацію. Як наслідок, більшість глав держав і урядів висловили свою підтримку нинішнім зусиллям щодо покращення безпеки та оборони ЄС для забезпечення стабільності та добробуту громадян Союзу. Деякі з радикальних прибічників справжнього Європейського оборонного союзу навіть говорили про довгострокове створення армії ЄС, яка доповнювала б НАТО [8].

В найближчі роки планується активізація діяльності Європейського оборонного фонду, і очікується, що Фонд досягне повної спроможності для координації, доповнення та посилення національних інвестицій у оборонні дослідження, розробку прототипів та закупівлю військового обладнання та технологій. Інвестиції з бюджету до цього фонду, безсумнівно, стануть кроком до побудови справжнього Європейського оборонного союзу. Згідно з угодою між державами-членами, 35% витрат на обладнання буде використано на спільні проекти. Такі фінансові правила будуть стимулювати подальшу співпрацю між державами-членами. Як національні збройні сили, так і приватні дослідницькі компанії та центри отримують користь від Європейського оборонного фонду. Постійне структурне співробітництво також зміцнить співпрацю не лише через спільну політику, а й шляхом об'єднання ресурсів та сприяння підвищенню ефективності витрат на мир і безпеку [8].

У сфері місії СПБО, потенціал для покращення управління кризовими ситуаціями в ЄС має домовленість держав-членів збільшити внески та посилити спроможність Союзу розгорнути цивільні місії з кризового управління в рамках нового цивільного виміру СПБО. На додаток до ініціатив, які вже були започатковані, є значний простір для подальших дій ЄС у сфері безпеки та оборони на основі положень Лісабонського договору. Наприкінці 2017 року Європейський парламент закликав віце-президента розробити Білу книгу ЄС з безпеки та оборони на основі Глобальної стратегії Євросоюзу. Більше того, парламент також запропонував оцінити можливість створення в Комісії Генерального директорату з оборони.

Що стосується парламентського контролю, то Європейський парламент також закликав підкомітет з безпеки і оборони до трансформації у повноцінний парламентський комітет, що збільшує потенційну кількість звітів з власної ініціативи у сфері безпеки та оборони та дасть їй можливість звернутися до конференції Президентів з доповідями та доповідачами, а також прийняти і доповісти безпосередньо на пленарному засіданні. Крім того,

запропоноване президентом Комісії Ж.С. Юнкером, у своїй промові про стан Союзу 2018 року, підвищення рівня голосування кваліфікованою більшістю, для охоплення сфер СПБО, таких як режими санкцій та рішення щодо цивільних місій СПБО, може мати велике значення для майбутньої політики безпеки та оборони ЄС [8].

Висновки. Отже, такі загрози як: пандемія; війна в Україні; розмороження старих конфліктів, зокрема у Придністров'ї – запустили значні зміни, які, ймовірно, залишаться фундаментом для майбутньої оборонної ролі ЄС і, можливо, навіть поступово підвищать здатність ЄС втручатися як військовий гравець у симбіозі з НАТО, давня амбіція, яка поки що значною мірою залишається простим прагненням. Це може посилити тенденцію в Європі приділяти більшу увагу до застосування жорсткої сили, чого деякі європейські лідери, включаючи Верховного представника ЄС із закордонних справ і політики безпеки Жозепа Борреля та президента Франції Еммануеля Макрона, прагнули певний час.

ЄС все ще може активно сприяти формуванню двадцять першого століття та забезпечити те, щоб найважливіший внесок у людство – демократія, основні свободи та права людини – залишався в центрі майбутнього міжнародного порядку. Бачимо, що війна в Україні сприяла концентрації та підвищенню рівня оборонних амбіцій Європейського Союзу. Вперше за всю історію Союз був таким однотайним та рішучим у своїх заявах та рішеннях. Надалі потрібно працювати над тим, щоб підтримувати таку згуртованість. Звісно, що політика безпеки і оборони не є досконалою, до того ж постійно доводиться пристосовуватися до сучасних умов та еволюціонувати разом з історією.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мельник О. Нова модель безпеки в Європі: чим допоможе Україні стратегія "компас". 2022. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/nova-model-bezpeky-v-yevropi-chym-dopomozhe-ukraini-strategiia-kompas>.
2. Ярмоленко О. 29 років тому Росія змусила Молдову заморозити війну у Придністров'ї. 2021. URL: <https://babel.ua/texts/67542-29-rokiv-tomu-rosiya-zmusila-moldovu-zamoroziti-viynu-u-pridnistrov-ji-vidtodi-kishiniv-zhive-z-okupovanoyu-teritoriyeyu-pidtrimuye-z-neyu-ekonomichni-ta-socialni-zv-yazki-a-pochalosya-vse-cherez-movu>.
3. A Strategic Compass for Security and Defence. 2022. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7371-2022-INIT/en/pdf>.
4. Co dalej z unijną polityką bezpieczeństwa i obrony?. 2019. URL: https://europapnews-pap-pl.translate.google.co-dalej-z-unijna-polityka-bezpieczenstwa-i-obrony?_x_tr_sl=pl&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=op,sc.
5. Common European Security and Defence Policy (CSDP). 2020. URL: <https://www.bmeia.gv.at/en/european-foreign-policy/security-policy/common-european-security-and-defence-policy-csdp/>.

6. Czaja J. Wspólna Polityka Bezpieczeństwa i Obrony UE. Zmiana szyldu czy nowa odsłona?. 2020. URL: <http://www.nato.int/acad/fellow/97-99/sanjose.pdf>.

7. Liszkowska D. Unia Europejska. Geneza. Funkcjonowanie. Wyzwania. Wrocław: Exante, 2017. – 124 s.

8. Pichowicz M. Analiza obecnego stanu Integracji Europejskiej a możliwe kierunki rozwoju wspólnoty. Włocławek: Wydawnictwo państwowej wyższej szkoły zawodowej we Włocławku, 2008. – С. 404–419.

9. Rosamond B. Theories of European Integration. New York: Palgrave Macmillan, 2000. 226 с.

10. Słomczyńska I., Europejska Polityka Bezpieczeństwa i Obrony. Uwarunkowania – struktury – funkcjonowanie, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej. Lublin: UMCS, 2007. с. 403.

11. Stankiewicz W. Proces integracji Ukrainy z Unią Europejską. 2013. №2. С. 29–53.

12. Waltz K. Intimations of Multipolarity / Kenneth Waltz // The New World Order. Contrasting Theories / Kenneth Waltz. New York: Palgrave Macmillan, 2000. С. 1–18.

13. Wojna w Ukrainie: Posłowie przedstawiają swoją wizję przyszłego bezpieczeństwa Europy. 2022. URL: https://www.europarl.europa.eu/pdfs/news/expert/2022/3/press_release/20220304IPR24788/20220304IPR24788_pl.pdf.

14. Zaborowski M. Co nowego w Kompasie Strategicznym. 2022. URL: <https://publica.pl/teksty/co-nowego-w-kompasie-strategicznym-69640.html>.

15. Zbigniew M. Integracja Europejska (po Amsterdamie i Nicei). Białystok: Temida 2, 2001. 617 с.

16. Zygiel A. Kolejne wybuchy w nieuznawanym Naddniestrzu, nieopodal granicy z Ukrainą. 2022. URL: https://www.rmf24.pl/raporty/raport-wojna-z-rosja/news-kolejne-wybuchy-w-nieuznawanym-naddniestrzu-nieopodal-granic,nld,6009169#crp_state=1

REFERENCES:

1. Melnyk O. (2022) Nova model bezpeky v Yevropi: chym dopomozhe Ukraini stratehiya „kompas” [New model of defence in Europe: how will the compass strategy help Ukraine]. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/nova-model-bezpeky-v-yevropi-chym-dopomozhe-ukraini-strategiia-kompas>. [in Ukrainian]
2. Yarmolenko (2021) O. 29 rokiv tomu Rosiia zmusyla Moldovu zamorozty viynu u Prydnistrov'i [29 years ago, Russia forced Moldova to freeze the war in Transnistria]. URL: <https://babel.ua/texts/67542-29-rokiv-tomu-rosiya-zmusila-moldovu-zamoroziti-viynu-u-pridnistrov-ji-vidtodi-kishiniv-zhive-z-okupovanoyu-teritoriyeyu-pidtrimuye-z-neyu-ekonomichni-ta-socialni-zv-yazki-a-pochalosya-vse-cherez-movu>. [in Ukrainian]
3. A Strategic Compass for Security and Defence. 2022. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7371-2022-INIT/en/pdf>. [in English]
4. Co dalej z unijną polityką bezpieczeństwa i obrony?. 2019. URL: https://europapnews-pap-pl.translate.google.co-dalej-z-unijna-polityka-bezpieczenstwa-i-obrony?_x_tr_sl=pl&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=op,sc. [in English]
5. Common European Security and Defence Policy (CSDP). 2020. URL: <https://www.bmeia.gv.at/en/european-foreign-policy/security-policy/common-european-security-and-defence-policy-csdp/>. [in English]

6. Czaja J. (2020) Wspólna Polityka Bezpieczeństwa i Obrony UE. Zmiana szyldu czy nowa odsłona?. URL: <http://www.nato.int/acad/fellow/97-99/sanjose.pdf>. [in Polish]
7. Liszkowska D. (2017) Unia Europejska. Geneza. Funkcjonowanie. Wyzwania. Wrocław: Exante. [in Polish]
8. Pichowicz M. (2008) Analiza obecnego stanu Integracji Europejskiej a możliwe kierunki rozwoju wspólnoty. Włocławek: Wydawnictwo państwowej wyższej szkoły zawodowej we Włocławku. [in Polish]
9. Rosamond B. (2000) Theories of European Integration. New York: Palgrave Macmillan. [in English]
10. Słomczyńska I. (2007) Europejska Polityka Bezpieczeństwa i Obrony. Uwarunkowania – struktury – funkcjonowanie, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej. Lublin: UMCS. [in Polish]
11. Stankiewicz W. (2013) Proces integracji Ukrainy z Unią Europejską, no. 2. pp. 29–53. [in Polish]
12. Waltz K. (2000) Intimations of Multipolarity. The New World Order. Contrasting Theories. New York: Palgrave Macmillan. [in English]
13. Wojna w Ukrainie: Posłowie przedstawiają swoją wizję przyszłego bezpieczeństwa Europy. 2022. URL: https://www.europarl.europa.eu/pdfs/news/expert/2022/3/press_release/20220304IPR24788/20220304IPR24788_pl.pdf. [in Polish]
14. Zaborowski M. (2022) Co nowego w Kompasie Strategicznym. URL: <https://publica.pl/teksty/co-nowego-w-kompasie-strategicznym-69640.html>. [in Polish]
15. Zbigniew M. (2001) Integracja Europejska (po Amsterdamie i Nicei). Białystok: Temida 2, 617 c. [in Polish]
16. Zygiel A. (2022) Kolejne wybuchy w nieuznawanym Naddniestrzu, nieopodal granicy z Ukrainą. URL: https://www.rmf24.pl/raporty/raport-wojna-z-rosja/news-kolejne-wybuchy-w-nieuznawanym-naddniestrzu-nieopodal-granic,nId,6009169#crp_state=1 [in Polish]

Common security and defense policy of the EU at the present stage: main prospects and threats

Zavada Yaryna Ihorivna

PhD in Political Science,
Assistant at the Department of Political
Science and International Relations
Lviv Polytechnic National University
Stepan Bandera str., 12, Lviv, Ukraine

Sino I. A.

4th year Student
Lviv Polytechnic National University
Stepan Bandera str., 12, Lviv, Ukraine

Considering the challenges faced by the EU in 2022 and the prospects for overcoming these threats, it becomes increasingly important to study the activities of the EU to overcome such peace and security challenges as the COVID-19 pandemic, hybrid threats from Russia, the war in Ukraine and the thawing of the conflict in Transnistria. Despite the fact that the EU has powerful mechanisms to deal with certain problems, it should be understood that some of them are quite complex and often unpredictable. Therefore, the EU, like any other international actor, is forced to look for a solution and a decent response to such threats as soon as they occur. The purpose of the article is to analyze the main prospects and dangers of the Common Security and Defense Policy of the EU in the 21st century. The following research methods were used: historical; comparative; systemic; structural and functional, analysis, and synthesis.

The main challenges and threats of the CSDP were analyzed, based on which it can be said that Covid-19 was a completely new phenomenon for all of humanity as a whole, and completely changed the way of life of both ordinary citizens and state governments. The pandemic caused massive economic crises, instability in the regions, ecological disaster due to high mortality, and many other negative phenomena. But it pointed out all the shortcomings in the work of the CSDP structures and what needs to be done more to be ready for various crises. It was determined that war in one of the countries of Europe, in particular in Ukraine, poses a threat to the peace and security of the entire region, and it is precise as a result of such a negative phenomenon that the EU member states have become unanimous and decisive in their decisions and statements.

It has been established that there are two ways regarding the prospects and scenarios for the development of the CSDP: the first, according to which the policy evolves, new tools for countering hybrid challenges are developed, funding increases, and cooperation on the part of member states increases; and the second, less optimistic, according to which all the quarrels and misunderstandings between the participating countries will create a split within the EU itself, and will entail a number of negative consequences, the continuation of which will cause that the idea of the CSDP will become unfit for functioning.

Key words: international security, threats, CSDP, European Union, Ukraine, pandemic.

Завада Ярина Ігорівна
Шлапак Р. С.

Терористична діяльність Хамас та Хезболли в регіоні Близького Сходу в XXI столітті

УДК 328.28

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-3.12>

Завада Ярина Ігорівна
доктор філософії,
асистент кафедри політології
та міжнародних відносин
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. Степана Бандери, 12,
Львів, Україна

Шлапак Р. С.
студентка IV курсу
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. Степана Бандери, 12,
Львів, Україна

Регіон Близького Сходу завжди характеризувався підвищеною активністю терористичних угруповань. Територіальні та етноконфесійні конфлікти є постійним явищем даного регіону, що має негативний вплив на політичне, економічне та соціальне життя населення. ХАМАС – політичний рух, який був визнаний терористичною організацією багатьма державами світу, вважає, що його головна мета – знищити суверенну та незалежну державу Ізраїль, практикуючи теракти, тортури та піднесення війни. Ситуацію ускладнюють і дії підтримуваного Іраном ліванського угруповання Хезболла, що також визнане у світі терористичним угрупованням та має за мету встановити тотальну владу у Лівані та протидіяти Ізраїлю. Саме тому актуальним є дослідження та аналіз діяльності терористичних груп ХАМАС та Хезболли на території Близького Сходу для застосування превентивних дій та збереження міжнародної безпеки для світу. Використано такі методи дослідження: індукції, дедукції, аналізу, логічний, історичний та системний методи. У роботі було проаналізовано поняття, основні ознаки та форми прояву тероризму, а також ознаки та основні загрози терористичної діяльності. Попередження та протидія тероризму на міжнародному рівні стане запорукою демократичного розвитку та мирного життя у світі. Проаналізовано діяльність терористичних угруповань на території Близького Сходу в XXI столітті. Основною проблемою ХАМАС і Хезболли залишається боротьба проти Ізраїлю, а також поширення деструктивного впливу на інші країни регіону – Сирію, Ліван, Ємен, Іран, Ірак та інші. В результаті проведених досліджень було з'ясовано проблеми, а також перспективи міжнародної протидії терористичної діяльності ХАМАС та Хезболли – подальше поширення санкцій, послаблення воєнізованого крила організації, визнання незалежності Ізраїлю.

Ключові слова: ХАМАС, Хезболла, тероризм, Близький Схід, регіональна безпека.

Вступ. За останні декілька десятиліть, Близькосхідний регіон характеризувався найбільшими збройними конфліктами. Можна навести приклади, серед яких є арабо-ізраїльський конфлікт, курдська проблема, ізраїльсько-палестинський конфлікт, війна між Іраком та Кувейтом, сирійське питання, війна в Афганістані тощо. З початку XXI століття і ХАМАС, і Хезболла проводять активну діяльність у близькосхідному регіону. Дані організації чинять неабиякий вплив на мирне існування регіону – було проведено десятки терактів за участі ХАМАСу та Хезболли. Активісти ХАМАС, особливо в бригадах Із ад-Діна аль-Касама, здійснили багато нападів, включаючи масштабні криваві вибухи, проти цивільних і військових об'єктів Ізраїлю. ХАМАС збільшив свою оперативну діяльність протягом останніх років, заявляючи про численні напади на Ізраїль.

Мета та завдання полягає у дослідженні діяльності терористичних організацій ХАМАС і Хезболла в регіоні Близького Сходу в XXI столітті, що є яскравим прикладом деструктивного впливу не лише в цьому регіоні, а й на міжнародній арені.

Методи дослідження. Серед загальнонаукових методів можна виділити: структурно-функціональний (при дослідженні окремих частин режиму протидії міжнародному тероризму на території Близького Сходу); системний метод (використовувався для аналізу розвитку терористичних організацій на Близькому Сході як цілісної і складної

системи елементів); метод прогнозування (для виявлення перспектив протидії терористичним організаціям ХАМАСу та Хезболли). Серед логічних методів були використані методи аналізу та синтезу (вдалося на прикладі аналізу менш поширених явищ, зробити загальні висновки про досліджуваний об'єкт) індукції та дедукції (дав змогу зробити висновки). До емпіричних методів, які були використані в роботі, можна віднести метод аналізу документів.

Результати. Багато арабських країн підтримують ті чи інші відносини з ХАМАС та Хезболлою, пропонуючи їм фінансову, моральну підтримку, беручи до уваги захист і просування арабських національних інтересів. Їхня підтримка стала важливою зовнішньою допомогою, до якої могли вдасться ці організації. Серед усіх арабських країн, Сирія та Іран привертають особливу увагу зовнішнього світу своїми особливо інтимними стосунками з ХАМАС та Хезболлою. Проте багато арабських країн не мають жодного відношення як ХАМАСу так і до Хезболли, оскільки вважають, що ці організації можуть чинити деструктивний вплив. Є три причини, які можуть пояснити такий парадокс: 1) Вони бояться, що ХАМАС і Хезболла можуть розпалити ісламський екстремізм у їхніх країнах; 2) Екстремістські настрої організацій стали величезним бар'єром, що заважає остаточному розв'язанню ізраїльсько-арабської проблеми; 3) Вони занепокоєні щодо посилення Ірану [3, с. 100].

З моменту свого заснування, Хезболла завжди була в тісному союзі з Іраном. Іран відіграв ключову практичну роль у його формуванні, прихильність Хезболли Ірану є основною причиною притаманного конфлікту між його конкуруючими цілями в Лівані та на Близькому Сході [14]. Розміщення ключових командирів у зонах пріоритетних конфліктів сприяло здатності угруповання принести значну додаткову цінність своїм союзникам та союзникам Ірану в цих конфліктах. Внесок Хезболли варіюється від розгортання великих і малих військ, навчання місцевих ополчень, зусиль з нарощування потенціалу, зосереджених на передачі зброї або технологій, пропаганди та дезінформації, кібер-навчання та кампаній, незаконної фінансової діяльності, зусиль зі збору розвідувальних даних і навіть терористичних змов та передоперативного спостереження в регіон. Іран є головним зовнішнім спонсором Хезболли. У червні 2016 року генеральний секретар організації Хасан Насралла вперше підтвердив цей давно відомий факт. «Ми не приховуємо бюджет та доходи Хезболли, все, що вона їсть і п'є, її зброя і ракети надходять з Ісламської Республіки Іран», - сказав він у промові [1, с. 8]. За словами заступника міністра фінансів США з питань тероризму і фінансової розвідки Сігала Манделкера в червні 2018 року, Іран надає Хезболлі до 700 мільйонів доларів на рік, що втричі перевищує попередні оцінки. За словами аналітика Ануширавана Ехтешамі, Іран допоміг створити організацію, щоб посилити її власну «здатність розгортати озброєних революціонерів серед шиїтських опорних пунктів» у Лівані. Під час ірано-іракської війни, Іран розглядав Хезболлу як можливість отримати доступ до більш широкого арабського світу [5, с. 9]. Хезболла є яскравим прикладом передової оборонної стратегії Ірану, а політичне домінування та військова сила угруповання ілюструється тим, що Хезболла розганяє війська поза межами ліванського військового командування, а її можливості значно перевищують ліванські збройні сили – де-факто означають присутність Ірану (і значний ракетний арсенал) на кордоні з Ізраїлем. Хезболла допомагає Ірану розширювати владу в регіоні.

Спочатку Хезболла спробувала приховати своє розгортання сил для захисту режиму Асада. Але в серпні 2012 року міністерство фінансів США відзначило, що «широка підтримка Хезболли насильницького придушення сирійського народу з боку сирійського уряду» підкреслила причетність угруповання до конфлікту за межами Лівану і «викриває справжню природу цієї терористичної організації та її дестабілізуючу присутність у регіоні». За вказівкою Ірану, бойовики Хезболли зіграли вирішальну роль, переломивши хід громадянської війни на користь режиму Асада. Вищі командири Хезболли контролюють військову діяльність угру-

повання в Сирії [15]. Хезболла збільшила значні інвестиції Ірану в Сирію, надаючи можливості, яких бракує його партнерам. Інструктори та радники Хезболли добре підходять для допомоги прорезимним силам, оскільки вони говорять арабською (на відміну від своїх іранських колег) і мають бойовий досвід у боротьбі з Ізраїлем на півдні Лівану. Сирійська армія складається в основному з важких механізованих підрозділів, яким важко діяти в міських умовах проти легкоозброєних партизанських сил. Тому бойовики «Хезболли» пропонують можливості, які доповнюють режим Асада, включаючи легку піхоту, розвідку та снайперський вогонь. З 2006 року бійці Хезболли тренувалися в Лівані та Ірані з тактики як наступальної, так і оборонної міської війни. Підтримка Хезболлою Асада прагне досягти трьох широких цілей. По-перше, Хезболла прагне зберегти Вісь Опору, зміцнюючи військовий потенціал режиму Асада. По-друге, Хезболла також прагне зберегти доступ до іранської та сирійської матеріальної підтримки, убезпечивши від будь-якого втручання повстанців лінії зв'язку, що йдуть від Дамаска до Лівану. По-третє, угруповання також прагне запобігти появі в Сирії режиму, де домінують суніти, у разі падіння Асада. Багато шиїтів з Лівану стурбовані зростанням груп «такфірі» (термін, що вказує на крайні сунітські організації) в Сирії та можливістю поширення на Ліван [13, с. 10].

У той час як Сирія залишається для Хезболли найбільшим воєнним театром за межами звичного театру війни з Ізраїлем, організація також надсилає бійців для участі в двох інших конфліктах, що спричинили безлад у регіоні – в Іраці та в Ємені. Хезболла відправила біля 250 своїх спеціалістів до Іраку в червні 2014 у зв'язку з захопленням Мосула силами ІДІЛу та їх дальшим просуванням до Багдада. Початкова команда складалась із досвідчених ветеранів і відповідала за консультування, тренування й координацію Хашд Шаабі – коаліції 130 000 дозволених владою та підтримуваних Іраном шиїтських ополченців. Хезболла продовжує зберігати обмежену присутність в Іраці – чисельність особового складу не перевищує 500, а бойова активність після 2014 суттєво не змінилася й зосереджена на кампанії боротьби з ІДІЛом [1, с. 16]. Серед найпомітніших інтервенцій Хезболли в регіоні є допомога та політична підтримка, яку партія надала хуситам (Ансар Аллах) в Ємені. Тактичні радники та тренери допомагали групі боротися з арабською коаліцією на чолі з Саудівською Аравією, яка була сформована в 2015 році для відновлення уряду Ємену в Сані. Оперативники Хезболли краще вміли поєднуватися з єменським суспільством і тому були конвеєрами технологій, допомагаючи складати ракети, виготовляти зброю та надавати поради щодо військової стратегії. Для Хезболли підтримка хуситів стала частиною

її основної стратегії та переконань [6]. Отже, На Близькому Сході Хезболла: надавала військову підтримку режиму Асада в Сирії; здійснювала підготовку угруповань бойовиків у таких країнах, як Ірак та Ємен; допомагала Ірану ухилитися від санкцій, зокрема постачати нафту Асаду та досі створює загрозу для Ізраїлю [9, с. 9].

З початку заснування ХАМАС Іран надав організації сотні мільйонів доларів. Після перемоги ХАМАС на виборах до парламенту в Палестині 2006 року Іран надавав ХАМАС приблизно 13-15 мільйонів фунтів стерлінгів на місяць на державні витрати. Однак іранська допомога ХАМАС зменшилася після початку громадянської війни в Сирії. У той час як Іран став на бік режиму Асада, який боровся, ХАМАС підтримував сирійських повстанців, які прагнуть скинути Асада. В результаті Іран скоротив ХАМАСу цілих 15 мільйонів фунтів стерлінгів на місяць. ХАМАС та Іран відновили свої фінансові зв'язки у 2017 році. Як повідомляється, станом на серпень 2018 року Іран переказував ХАМАС 70 мільйонів доларів на рік. У серпні 2019 року влада Ізраїлю повідомила, що Іран збільшує фінансування ХАМАС до 30 мільйонів доларів на місяць, щоб отримати більше розвідувальних даних про ракетні запаси Ізраїлю. Катар вклав значні кошти в економіку Гази. У жовтні 2012 року країна запустила план модернізації Гази вартістю 254 мільйони доларів. Пізніше країна збільшила свої інвестиції до 400 мільйонів доларів. У листопаді 2018 року Катар перерахував 15 мільйонів доларів уряду ХАМАС для оплати держслужбовців. Крім того, Катар надає надійний притулок політичному керівництву ХАМАС. Організація використовує катарські готелі та бізнес-центри для зустрічей і прес-конференцій. Під час Другої інтифади Саудівська Аравія передала мільйони доларів терористам ХАМАС під виглядом благодійності. Саудівська Аравія також інвестувала в сектор Газа, пообіцявши 1 мільярд доларів на відновлення інфраструктури після війни ХАМАС з Ізраїлем у 2008 році. Туреччина планувала пожертвувати 300 мільйонів доларів уряду Гази у 2011 році, тоді як інші посилалися на те, що це стане щорічним пожертвуванням ХАМАСу. Як повідомляється, Туреччина обмежила свої фінансові інвестиції в Газу неурядовими організаціями, щоб уникнути безпосереднього надання допомоги ХАМАС. Після того, як Ізраїль і Туреччина відновили нормалізовані відносини в 2016 році, Туреччина оголосила про інвестиції в Газу на суму близько 3,5 мільярдів доларів. У жовтні 2018 року Палестинська автономія (ПА) досягла угоди з Туреччиною, щоб країна збільшила інвестиції як у Західний берег, що керується ПА, так і в сектор Газа, який керується ХАМАС [4, с. 9].

За 11 днів бойових дій під час війни у секторі Газа в травні 2021 року ХАМАС випустив понад

4000 ракет малої дальності місцевого виробництва, маючи на меті розгромити ізраїльську систему протиповітряної оборони «Залізний купол». Спроби ХАМАС відновити канали з Саудівською Аравією є частиною ширшого контексту стримування хвилі арабо-ізраїльських угод про нормалізацію, яка почалася під час президентства Дональда Трампа. Підхід ХАМАС у вирішенні цього питання змінився після вступу Байдена на посаду. Мешаал, колишній лідер ХАМАСу, публічно розкритикував нове суданське військове керівництво, яке позбавило лідера ХАМАС суданського громадянства у грудні 2020 року після того, як Хартум нормалізував відносини з Ізраїлем. У травні того ж року він дорікав голові Перехідної ради суверенітету генералу Абдель-Фаттаху аль-Бурхану за нормалізацію відносин з Ізраїлем. Критика Мешаалем суданського керівництва була м'якою мішенню; зрештою, Судан зараз не є важливою для ХАМАС країною. Виокремлення Судану дозволило ХАМАС тиснути на інші арабські режими, які почали нормалізацію або розглядали можливість вступу в цей процес [11]. Деякі повідомлення стверджують, що представники ХАМАС використовують Туреччину як базу для операцій. Президент Туреччини Реджеп Тайїп Ердоган періодично приймає високосадовців ХАМАС і висловлює підтримку політичним цілям угруповання [16, с. 39].

Регіон Близького Сходу завжди характеризувався як ареал релігійних та збройних конфліктів. Діяльність терористичних організацій, таких як ХАМАС та Хезболла викликає серйозне занепокоєння серед цивілізаційного світу, що породжує собою швидку та якісну боротьбу проти них [2].

ХАМАС, як терористичну організацію, позиціонують США, ЄС, Велика Британія, Нова Зеландія, Ізраїль, Австралія, Канада, Японія. Однією з провідних країн боротьби з терористичними групами є США. Головною метою США щодо ХАМАС є стримувати, трансформувати, маргіналізувати або нейтралізувати його так, щоб він більше не становив загрозу безпеці Ізраїлю, мирному та довгостроковому врегулюванню ізраїльсько-палестинського конфлікту [2]. Основні політичні пріоритети США щодо палестинців включають сприяння або пошук життєздатного ізраїльсько-палестинського мирного процесу, допомогу Палестинській Автономії, що базується на Західному березі у боротьбі з ХАМАС та іншими терористичними групами, а також використання допомоги для заохочення реформи палестинського управління та економічного розвитку [16, с. 6].

Хезболлу, як терористичну організацію визнають країни різних континентів: від Євразії до Південної Америки. У 2010 році президент США Барак Обама переконав Конгрес надати 100 мільйонів доларів на зброю та іншу допомогу збройним силам Лівану в надії послабити позицію Хезболли

як переважаючого військового потенціалу країни. Однак з тих пір співпраця Хезболли та ліванських військових у захисті Лівану від базованих в Сирії бойовиків Аль-Каїди та ІДІЛ призвела до того, що Конгрес вагався щодо фінансування подальшої допомоги, побоюючись, що вона може потрапити в руки Хезболли [10].

У 2015 році Конгрес США прийняв Закон про запобігання міжнародному фінансуванню Хезболли, який передбачає санкції на іноземні установи, які використовують банківські рахунки США для фінансування організації. У 2018 році законодавці внесли в нього додаткові види діяльності. Крім того, адміністрація Дональда Трампа наклала санкції на деяких членів Хезболли в парламенті в рамках кампанії «максимального тиску» проти Ірану. Адміністрація президента Джо Байдена продовжує накладати санкції на осіб, пов'язаних з фінансовою мережею Хезболли, включно з Ібрагімом Алі Дахером, керівником Центрального фінансового підрозділу групи. У вересні 2021 року Міністерство фінансів оголосило про санкції проти міжнародної фінансової мережі, яку звинувачують у відмиванні десятків мільйонів доларів через регіональні фінансові системи на користь Хезболли та Ірану [2].

Європейський Союз зайняв менш агресивний підхід до Хезболли. У 2013 році блок визнав цю військову групу терористичною організацією через її причетність до вибуху в Болгарії та підтримку режиму Асада. У 2014 році поліцейське агентство ЄС, Європол і США створили спільну групу для протидії терористичній діяльності Хезболли в Європі. В останні роки кілька європейських країн зайняли більш жорстку позицію. У 2020 році уряд Німеччини визнав всю Хезболлу терористичною групою. Хезболла зневажливо ставиться до переважно сунітських арабських країн Перської затоки через їхні союзи зі Сполученими Штатами та європейськими державами. Рада співпраці країн Перської затоки, до складу якої входять сім арабських держав Перської затоки, за винятком Іраку, вважає Хезболлу терористичною організацією. Крім того, Саудівська Аравія та Сполучені Штати спільно очолюють Центр боротьби з фінансуванням тероризму, створений у 2017 році, щоб порушити потоки ресурсів до підтримуваних Іраном груп, таких як Хезболла [2]. У 2019 році Велика Британія повністю визнала Хезболлу терористичним угрупованням. 16 січня 2020 року Сполучене Королівство повністю додало Хезболлу до свого Зведеного списку фінансових санкцій. Військове крило Хезболли залишається окремо під санкціями відповідно до окремого списку Європейського Союзу. Також Хезболлу, як терористичну організацію, визнають Канада, Австралія, Ізраїль, Аргентина, Колумбія та інші [5].

Серед проблем, які можуть виникнути внаслідок боротьби з терористичною діяльністю цих органі-

зацій, до прикладу ХАМАС, то будь-який крок до послаблення санкцій та примирення можуть ще більше закріпити його позиції в Газі; вона могла б використати режим припинення вогню для зміцнення своїх сил [2]. Підрив Хезболли вже давно є головним пріоритетом Сполучених Штатів у Лівані. Проте заклики американців до реформ, необхідних для розблокування широкомасштабної міжнародної допомоги та порятунку економіки Лівану можуть справити негативний наслідок на ліванський народ та посилити вплив Хезболли в регіоні, оскільки може скластись спільне ліванське враження, що насправді США піклуються лише про одне: Хезболлу [2]. Вашингтон може відмовитись від Спільного всеосяжного плану дій і заново накласти жорсткі санкції, аби примусити Іран розірвати відносини з Хезболлою та кардинальним чином змінити свій вплив у регіоні. Проте інші підписанти цього плану виявляли готовність і далі його дотримуватись, що зробить США одинокими у своїй антиіранській позиції з-поміж провідних світових держав. Ба більше, це може підштовхнути Іран до сильного удару у відповідь по американським інтересам у регіоні Перської затоки й не лише [1, с. 22]. Хоча глобальна терористична мережа Хезболли продовжує розширюватися, більшість експертів у міжнародних справах припускають, що угруповання не має як військових можливостей, так і бажання вести звичайну війну зі Сполученими Штатами чи Ізраїлем. Очікується, що в майбутньому більша загроза Хезболлі буде виходити з самого Лівану. У середині 2019 року Ліван став ареною антиурядових протестів проти спільної коаліції Хезболла-Амаль, яка керувала десятиліттями. Протестувальники звинуватили сектантський уряд у тому, що він стає корумпованим і не робить нічого, щоб подолати застійну економіку Лівану та зростаюче безробіття. Хоча експерти не очікують, що протестний рух переконає Хезболлу роззброїтися і створити новий політично незалежний уряд, це в кінцевому підсумку може підірвати вплив Хезболли на Ліван [10].

Спільними зусиллями країни світу і далі протидіятимуть діяльності терористичних організацій ХАМАС та Хезболлі як в регіоні Близького Сходу, так і за його межами в майбутньому. США, як країна що перша визнала ці групи терористичними, є провідним лідером у боротьбі з ними. Разом з іншими країнами, до прикладу ЄС, ЛАД, Австралія, Канада та інші, здійснюватимуть ще більший економічний та політичний тиск на лідерів та учасників терористичної діяльності цих організацій.

Отже, можна відслідкувати, що є як і позитивні зрушення у боротьбі з терористичними організаціями ХАМАС і Хезболла, так і певні проблеми. Будь-яке послаблення санкцій може призвести до ще більшого посилення впливу угруповань у близькосхідному регіоні. Державам, що протидіють

існуванню цих організацій, варто постійно підтримувати зв'язок та запроваджувати нові обмеження. Серед перспектив своєї діяльності, ХАМАСу необхідно визнати Ізраїль, як незалежну державу, а Хезболлі відмовитись від воєнізованого крила та стати простою політичною партією, що буде дбати про життєдіяльність власного народу. Тому контрзаходи міжнародного співтовариства проти терористичної діяльності ХАМАС та Хезболли завжди будуть гострою потребою для великих держав світу. Під егідою Сполучених Штатів, як лідера у боротьбі проти ХАМАС і Хезболли, багато країн цивілізованого світу, незважаючи на певні виклики, продовжуватимуть протидіяти їхній терористичній діяльності різними економічними, політичними та військовими засобами.

Висновки. Отже, проаналізувавши діяльність терористичних організацій ХАМАС і Хезболла на Близькому Сході, ми дійшли до висновку, що близькосхідний регіон є ареалом започаткування збройних конфліктів. Існування таких організацій, як ХАМАС та Хезболла, загрожує мирному життю та розвитку населення. Здійснюючи деструктивний вплив не лише на Ліван та Ізраїль, а й на інші близькосхідні країни, залучаючи все більше прихильників у лави своїх угруповань, це може призвести до регіональної конфесійної війни, яке згодом зможе перерости не лише у континентальний, а у й міжнародний конфлікт. Організації проводять провокації не лише військовими, а й інформаційними методами, що залучає прихильників з усього світу. Тому боротьба впливових країн проти ХАМАС та Хезболли економічними та політичними методами повинна продовжуватись, щоб запобігти розвитку подальшим конфліктам на Близькому Сході та вирішення нинішніх суперечок суто мирним шляхом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Блендфорд Н. Розвиток Хезболли: від ліванського ополчення до регіонального гравця. Washington : D. C.: The Middle East Institute, 2017. 32 с.
2. Шлапак Р. С. Міжнародна протидія терористичній діяльності ХАМАС та Хезболли: проблеми та перспективи. Актуальні проблеми міжнародних відносин та зовнішньої політики. Львів: НУ ЛП, 2022. (Матеріали ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції).
3. Chen T. Support or Hostility: the Relationship between Arab Countries and Hamas. Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia), 2010. №4 (2). S.100-120.
4. HAMAS. 2021. URL: <https://www.counterextremism.com/threat/hamas>.
5. Hezbollah. 2021. URL: <https://www.counterextremism.com/threat/hezbollah>.
6. Khoury N. Hezbollah Mirrors a Weak State and a Turbulent Region. Arab Center Washington DC. 2022. URL: <https://arabcenterdc.org/resource/hezbollah-mirrors-a-weak-state-and-a-turbulent-region/>.

7. Levitt, M. Hezbollah's regional activities in support of Iran's proxy networks. The Middle East Institute, 2021. 35 s.

8. Loft Ph. Iran's influence in the Middle East. House of Commons Library, 2022. № 9504. 25 s.

9. Longley R. Hezbollah: History, Organization, and Ideology. 2020. URL: <https://www.thoughtco.com/hezbollah-history-organization-and-ideology-4846003>.

10. Macaron J. Hamas and Its Regional Role Post-Gaza War. Arab Center Washington DC. 2021. URL: <https://arabcenterdc.org/resource/hamas-and-its-regional-role-post-gaza-war/>.

11. Nakhoul S. Explainer: How Hezbollah widens Iran's Middle East reach. Reuters. 2021. URL: <https://www.reuters.com/world/middle-east/how-hezbollah-widens-irans-middle-east-reach-2021-10-15/>.

12. Sullivan M. Hezbollah in Syria. Middle East Security Report, 2014. №19. 41 s.

13. White J. Iran and Hizballah: Significance of the Francop Interception Washington Institute Near East Policy. 2009. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/iran-and-hizballahsignificance-of-the-francop-interception>.

14. Wege C. A. Hizballah-Syrian Intelligence Affairs: Marriage of Convenience. Journal of Strategic Security, 2011. № 3. S. 1–14.

15. Zanotti J. The Palestinians: Background and U.S. Relations. Congressional Research Service, 2021. 51 s.

REFERENCES:

1. Blenford N. (2017) Rozvytok Hezbolly: vid livanskoho opolchennya do rehionalnoho hravtsya [The Evolution of Hezbollah: from lebanese militia to regional player]. Washington : D. C.: The Middle East Institute. [in Ukrainian].
2. Shlapak R. S. (2022) Mizhnarodna protydia terorystychnii diialnosti KhAMAS ta Khezbolly: problemy ta perspektyvy [International opposition to the terrorist activities of Hamas and Hezbollah: problems and prospects]. Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn ta zovnishnoi polityky. Lviv: NU LP, (Materialy IKh Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii).
3. Chen T. (2010) Support or Hostility: the Relationship between Arab Countries and Hamas. Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia), no. 4 (2), pp.100-120.
4. HAMAS (2021) URL: <https://www.counterextremism.com/threat/hamas>.
5. Hezbollah. (2021) URL: <https://www.counterextremism.com/threat/hezbollah>.
6. Khoury N. (2022) Hezbollah Mirrors a Weak State and a Turbulent Region. Arab Center Washington DC. URL: <https://arabcenterdc.org/resource/hezbollah-mirrors-a-weak-state-and-a-turbulent-region/>.
7. Levitt, M. (2021) Hezbollah's regional activities in support of Iran's proxy networks. The Middle East Institute.
8. Loft Ph. (2022) Iran's influence in the Middle East. House of Commons Library, no. 9504.
9. Longley R. (2020) Hezbollah: History, Organization, and Ideology. URL: <https://www.thoughtco.com/hezbollah-history-organization-and-ideology-4846003>.

10. Macaron J. (2021) Hamas and Its Regional Role Post-Gaza War. Arab Center Washington DC. URL: <https://arabcenterdc.org/resource/hamas-and-its-regional-role-post-gaza-war/>.

11. Nakhoul S. (2021) Explainer: How Hezbollah widens Iran's Middle East reach. Reuters. URL: <https://www.reuters.com/world/middle-east/how-hezbollah-widens-irans-middle-east-reach-2021-10-15/>.

12. Sullivan M. (2014) Hezbollah in Syria. Middle East Security Report, no. 19.

13. White J. (2009) Iran and Hizballah: Significance of the Francop Interception Washington Institute Near East Policy. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/iran-and-hizballahsignificance-of-the-francop-interception>.

14. Wege C. A. (2011) Hizbollah-Syrian Intelligence Affairs: Marriage of Convenience. Journal of Strategic Security, no. 3, pp. 1–14.

15. Zanotti J. (2021) The Palestinians: Background and U.S. Relations. Congressional Research Service.

Terrorist activities of Hamas and Hezbollah in the Middle East region in the XXI century

Zavada Yaryna Ihorivna

PhD in Political Science,
Assistant at the Department of Political
Science and International Relations
Lviv Polytechnic National University
Stepan Bandera str., 12, Lviv, Ukraine

Shlapak R. S.

4th year Student
Lviv Polytechnic National University
Stepan Bandera str., 12, Lviv, Ukraine

The Middle East region has always been characterized by increased activity of terrorist groups. Territorial and ethno-confessional conflicts are a constant phenomenon in the region, which has a negative impact on the political, economic and social life of the population. Hamas, a political movement recognized by many countries as a terrorist organization, believes that its main goal is to destroy the sovereign and independent state of Israel through terrorist attacks, torture and war. The situation is further complicated by the actions of the Iranian-backed Lebanese group Hezbollah, which is also recognized as a terrorist group in the world and aims to establish total power in Lebanon and oppose Israel. That is why it is important to study and analyze the activities of the terrorist groups Hamas and Hezbollah in the Middle East to take preventive action and preserve international security for the world. The following research methods were used: induction, deduction, analysis, logical, historical and systemic methods. It was analyzed the concept, main signs and forms of terrorism, as well as signs and main threats of terrorist activity in the work. Preventing and combating terrorism at the international level will be the key to democratic development and peaceful life in the world. It has been analyzed the activity of terrorist groups in the Middle East in the XXI century is analyzed. The main problem of Hamas and Hezbollah remains the fight against Israel, as well as the spread of destructive influence to other countries in the region - Syria, Lebanon, Yemen, Iran, Iraq and others. The study identified the challenges, as well as the prospects for international countering of terrorist activities by Hamas and Hezbollah – the further spread of sanctions, the weakening of the paramilitary wing of organizations and the recognition of Israeli independence.

Key words: Hamas, Hezbollah, terrorism, Middle East, regional security.

Майстренко Юлія Іванівна

Особливості становлення азербайджано-турецьких відносин: втрати та здобутки

УДК 327(479.24:560)«1991/2022»
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-3.13>

Майстренко Юлія Іванівна
кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
вул. Дворянська, 2, Одеса, Україна

Дана стаття присвячена розвитку досить цікавих відносин між Азербайджанською та Турецькою республіками. Азербайджан та Туреччина являються важливими гравцями на Кавказі, а взаємини між країнами багато в чому визначають хід подій в цьому складному регіоні. Особливе значення ці дві країни мають у сфері європейської енергетичної безпеки, перш за все, як країни-транзитери. Метою даної роботи є аналіз двосторонніх відносин та виявлення проблемних місць в процесі їхнього становлення. Основними методами дослідження є кейс-стаді, системний та порівняльно-історичний, саме таке поєднання дало можливість успішно виконати зазначену мету. Дослідження розпочинається з 1991 року, оскільки саме тоді Азербайджан став незалежним актором в міжнародних відносинах. Туреччина, в свою чергу, була змушена шукати нові інструменти та розробляти інші механізми для взаємодії з новою державою. В дослідженні робиться акцент на значенні історичної, культурної, мовної та релігійної близькості двох народів. Велике значення для розвитку двосторонньої співпраці мали постаті лідерів країн. Співробітництво між країнами охоплює різні сфери діяльності, але для того, щоб продемонструвати глибини взаємодії було взято лише два аспекти.

Найбільш бажаною та найбільш успішною є співпраця в енергетичному секторі. Азербайджан завжди прагнув використовувати своє вигідне географічне положення й позиціонував себе в якості держави-транзитера. Також країна мала свої джерела енергоносіїв й залучала іноземних інвесторів для їх видобутку. Слід також враховувати й бажання Туреччини стати транзитером нафти та газу для Європи. Таким чином держави змогли об'єднатись заради спільної мети й успішно імплементувати спільні проекти. Втілені в життя газопроводи Баку-Тбілісі-Джейхан та Баку-Тбілісі-Ерзурум відіграють важливу роль в енергетичній безпеці Європейського Союзу.

Ще однією важливою сферою співробітництва між країнами є процес урегулювання у Нагірному-Карабасі. Туреччина в даній ситуації допомагає Азербайджану не лише шляхом участі у мирних переговорах, а й через укріплення боєздатності азербайджанської армії. Азербайджанські офіцери проходили підготовку та перелітготовку в турецьких структурах, крім того Азербайджан отримав від Турецької республіки технічну підтримку.

Ключові слова: Азербайджан, Вірменія, Туреччина, Нагірний-Карабах, Росія, нафтопровід, газопровід.

Вступ. Після дезінтеграції Радянського Союзу, на його теренах виникло ряд тюркських держав, серед них і Азербайджан. В нових умовах Туреччина також повинна була формувати нові підходи до розвитку двосторонніх відносин. Оскільки Турецька республіка завжди прагнула бути лідером, а на початку 1990-х отримала шанс «очолити тюркський світ». В свою чергу Азербайджан вбачав в Туреччині надійного партнера, незважаючи на деякі непорозуміння. Найбільш успішним було співробітництво в сфері видобутку та постачання енергоносіїв. У питанні Нагірного-Карабаху Туреччина також не залишилась осторонь.

Мета та завдання. Основною метою цієї статті є аналіз процесу становлення азербайджано-турецьких відносин, виявлення основних досягнень та прорахунків. Для виконання даної мети було поставлено ряд задач: проаналізувати шлях країн до «тісного партнерства»; вивчити співробітництво в сфері транспортування та видобутку енергоносіїв; визначити місце Туреччини в Нагірно-Карабахському конфлікті.

Південний Кавказ являється важливим елементом сучасних міжнародних відносин та світо-

вої економіки. Значний вплив на процеси в регіоні мають Азербайджан та Туреччина, як окремі держави, так і як партнери. Оскільки регіон є вигідним для транспортування енергоносіїв, то зовнішні гравці, зацікавлені в установленні миру та стабільності Нагірному Карабасі.

Методи дослідження. Для дослідження даної теми було залучено метод кейс-стаді. Даний метод є досить популярним серед політологів-міжнародників, оскільки дає можливість вивчити окремий випадок й на його основі зробити прогнози для подібних ситуацій. В ході дослідження також було залучено системний аналіз для комплексного дослідження проблеми, для виявлення та дослідження взаємовпливу елементів системи. В якості додаткового методу було залучено порівняльно-історичний.

Результати. 30 серпня 1991 року Азербайджан проголосив незалежність. Парламент Азербайджану схвалили це рішення 18 жовтня 1991 року, а першою країною, що визнала незалежність молодій республіці стала Туреччина [12, р.33].

Гейдар Алієв, вважав, що його країна має перетворитись на країну транзитера, не зважаючи

на відсутність виходу до моря. Такого ж підходу дотримувався і Ільхам Алієв, який провадив достатньо проактивну зовнішню політику. Стратегія була спрямована на забезпечення економічного розвитку через зміцнення економічних відносин з потужними сусідами та відкриття нових можливостей для регіонального і глобального співробітництва [13, р. 30]. В Концепції національної безпеки від 23 травня 2007 року відзначалось, що багаті природні ресурси Азербайджанської Республіки відкривають перспективи для процвітання та національного добробуту країни та перетворюють країну на важливе джерело енергоносіїв та важливу невід'ємну частину міжнародної системи енергопостачання [10, р. 3].

Метою Туреччини було перетворення на країну-транзитера енергоносіїв, а також розвиток відносин з тюркськими країнами Кавказу та Центральної Азії на рівні стратегічного партнерства [11, р.2]. Тож слід відзначити, що країни мали досить схожі «плани на майбутнє».

Туреччина є важливою країною для Азербайджану, оскільки країни мають спільну мову, культуру та історію. Туреччина з самого початку намагалася налагодити тісні партнерські відносини з Азербайджаном [8, р. 4]. Відносини між двома країнами почали формуватись у складних умовах: розпад Радянського Союзу, становлення незалежної зовнішньої політики Азербайджану, пошуку Туреччиною свого місця в постбіполярному світі [9, р. 1].

Турецько-азербайджанські відносини засновані на фундаментальній взаємній повазі, суверенній рівності обох країн, продовжують розвиватися в таких сферах як політична, економічна, торговельна, наукова, транспортна, телекомунікаційна та ін. Підписано багато угод, які лягли в основу відносин між двома країнами [8, р. 4].

Перед обома країнами стояли складні зовнішньополітичні завдання. Туреччина прагнула стати лідером тюркського світу, який розширився за рахунок пострадянських країн, а Азербайджан відновити суверенітет над всією своєю територією. Турецька республіка розглядала Азербайджан на початку 1990-х як «міст», що зв'яже Туреччину з іншими тюркськими республіками в Центральній Азії. Натомість, Азербайджан розглядав як єдиного «друга» і потенційного союзника в «недружньому сусідстві», оскільки Вірменія демонструвала відкрити територіальну загрозу, Іран та Російська Федерація також потенційно були загрозою [9, р.2].

Мурад Ісмаїлов, азербайджанський дослідник, наголошує на важливості ролі Грузії у формуванні двосторонніх відносин. Оскільки відносини між Азербайджаном і Туреччиною включали сферу енергетики, європейські та євроатлантичні прагнення обох країн, а для розвитку даних напрямів необхідне було включення Грузії та формування тристоронніх відносин [9, р. 3].

Перебуваючи на посаді голови Нахичеванської Автономної Республіки (єдиної області Азербайджану, яка межує з Туреччиною), між 1991 і 1993 роками Г.Алієв встановив теплі стосунки з турецьким керівництвом. У травні 1992 року це призвело до відкриття мосту Умід (Надія) між Туреччиною та Нахичеванем, що стало вирішальним кроком на шляху до подолання блокади Нахичевані Вірменією. Це збільшило двосторонню торгівлю і відкрило шлях для надання Туреччиною гуманітарної та економічної допомоги азербайджанцям.

Ставши президентом Азербайджану, Г. Алієв різко змінив свій зовнішньополітичний курс. Він розумів, що Азербайджан не міг не провадити дружніх відносин з усіма своїми сусідами. Адже збалансована зовнішня політика між Сходом і Заходом була єдиним способом для Азербайджану вижити в нестабільному регіоні.

Відхід Г. Алієва від протурецького курсу серед деяких турецьких політиків розцінювався як геополітична поразка Туреччини. Не випадково деякі турецькі політичні кола і опозиційні партії продовжували підтримувати партію «Народний фронт», а колишній турецький посол у Баку відіграв активну роль у невдалому державному перевороті проти Г. Алієва в 1995 році на чолі з Ровшаном Джавадовим.

Часті зміни влади в Туреччині в середині 1990-х ускладнили азербайджанському керівництву розвиток теплих зв'язків з офіційною Анкарою. Тим не менш, до 1996 року Г. Алієв і турецьке політичне та військове керівництво відновили дружні відносини. І для Г.Алієва, і для С. Деміреля азербайджано-турецькі відносини були важливішими за відносини між двома звичайними державами й були більше схоже на стосунки між двома братами [8, р. 4].

Незважаючи на високий рівень співпраці, відносини між Баку та Анкарою зазнали певного похолодання протягом кількох років. Ці невдачі не завдали великої шкоди азербайджано-турецьким відносинам; проте продемонструвати, що відносини між цими двома братськими народами змінюються і що обидва уряди мають наполегливо працювати, щоб підтримувати високий рівень взаємної довіри [8, р. 6].

У 1998 році Г. Алієв і С. Демірель досягли домовленості щодо стратегічної співпраці між Азербайджаном та Туреччиною у зовнішній політиці, зокрема, у формуванні й здійсненні геоекономічних проектів, військовому плануванні та виробництві. Особливе значення для розвитку відносин між країнами мали дружні, особисті стосунки Г. Алієва і С. Деміреля. Глави двох держав використовували навіть незвичну протокольну форму, називаючи один одного «дорогий друг і брат». За розвиток дружніх і братерських взаємовідносин між двома народами і державами у 1999 р. Г. Алієв був наго-

роджений «Міжнародною Ататюркською Премією Миру», а С. Демірель орденем «Істіггал» – вищою нагородою Азербайджану [2, с. 265].

Перш за все, зміни у двосторонніх відносинах відбулися після того, як президентом Туреччини став Ахмет Недждет Сезер. Хоча Туреччина не є президентською республікою, ця позиція мала вирішальне значення для побудови двостороннього партнерства. Азербайджано-турецькі відносини характеризувались високим рівнем довіри протягом 1990-х років завдячуючи головним чином особистій дружбі між президентом Туреччини С. Демірелем і президентом Азербайджану Г. Алієвим. На відміну від С. Деміреля, який був далекоглядним професійним політиком, який міг поставити довгострокову перспективу над короткостроковими проблемами, які існували між двома націями. А. Сезер був професійний юристом, для нього двосторонні відносини повинні були будуватися на основі верховенства права і демократії. Вважаючи Азербайджан авторитарним і корумпованим, А. Сезер відчував труднощі з розбудовою теплих стосунків з азербайджанською владою [8, р. 6].

У 2002 році Реджеп Ердоган став новим прем'єр-міністром Туреччини. Він був тісно пов'язаний з неоісламістськими групами.

В економічній сфері азербайджано-турецькі відносини мали значні проблеми. Турецькі бізнесмени скаржилися на високий рівень корупції, митні переслідування та бюрократію в Азербайджані. Це, як вони стверджували, робило їхні бізнес-операції в Баку майже неможливими, і багато з них були змушені закритися. Здається, найбільше проблем створювали сумнозвісні корумповані митники для турецьких імпортерів і водіїв вантажівок. Крім того, економіка Азербайджану, яка ставала все більше прив'язана до правлячого режиму, не давала можливості вільно працювати закордонним інвесторам. Р. Ердоган закликав владу Азербайджану зменшити бар'єри для вільної торгівлі та економічного партнерства. Таким чином, можна зробити висновок, що період ідеологічного братерства та пантюркської солідарності закінчився і настав час почати раціональні, прораховані відносини, засновані на економічних інтересах. «Медовий місяць» у турецько-азербайджанських відносинах завершився.

Другим питанням, яке викликало роздратування обох урядів, було питання вірмено-турецького кордону. У рамках зусиль Туреччини щодо вступу в ЄС Р. Ердоган почав пом'якшувати турецьку позицію щодо цього питання, і, здавалося, був готовий скасувати торговельне ембарго. Очевидно, він зазнав тиску з боку урядів США та ЄС, але його готовність відновити торгівлю з Вірменією до звільнення окупованих територій Азербайджану була сприйнята у Баку, як зрада.

Азербайджанці стверджували, що зняття блокаде з Вірменії ще більше підбурить вірмен на

додаткові територіальні претензії до Азербайджану. Крім того, азербайджанці вважали, що відкриття кордону покаже, що Вірменії може зійти з рук окупація двадцяти відсотків території Азербайджану [8, р. 7].

Хоча Р. Ердоган і його уряд ніколи не заявляли, що відкриють кордон, але вони здавалися відкритими для обговорення цього питання. Новий турецький уряд повірив, що відкриття кордону допоможе зруйнованій економіці регіону. Але відчувши спротив азербайджанської сторони, Р. Ердоган відступив у цьому питанні. Тим не менш, стало зрозумілим, що турецько-азербайджанську солідарність уже не слід сприймати як належне.

Нарешті, гострим питанням в азербайджано-турецьких відносинах став статус Північного Кіпру. Азербайджан не визнав Республіку Північного Кіпру, оскільки побоювався, що таким чином буде створено небезпечний прецедент для визнання Нагірного Карабаху як незалежної республіки. Турецька сторона вважала ці два конфлікти різного характеру і що азербайджанське політичне керівництво робило недостатньо, щоб допомогти Північному Кіпру. Проблема Північного Кіпру ще більше посилила напруженість в азербайджансько-турецьких відносинах.

В травні 2004 року, коли на сесії Ради Європи розгорівся скандал. Під час голосування за законопроект, який дозволив би невизнаній республіці Північного Кіпру створити своє представництво в Раді Європи, за винятком одного усі азербайджанські делегати були відсутні. Хоча голосування азербайджанських делегатів не мало б вирішального значення. Законопроект був відхилений, а турецька делегація звинуватила своїх азербайджанських «братів» у зраді. Незважаючи на це, І. Алієв, дотримався своєї обіцянки і Азербайджан став першою країною, крім Туреччини, що відкрила повітряне сполучення з республікою Північного Кіпру [8, р. 8].

Розвиток турецько-азербайджанських відносин зазнав незначного регресу під час становлення відносин між Туреччиною та Вірменією. Відносини Туреччини з Вірменією були проблематичними з моменту здобуття Вірменією незалежності, незважаючи на швидке визнання Туреччиною незалежності Вірменії. Перешкодою у становленні відносин між двома країнами було звинувачення Туреччини у геноциді вірмен [11, р. 9]. Нагірно-Карабахський конфлікт змусив Туреччину закрити свій кордон з Вірменією. США та ЄС спонукали Турецьку Республіку до нормалізації відносин і стверджували, що це зменшить залежність Вірменії від Росії [11, р. 10].

Важливе значення у двосторонніх відносинах має Угода про стратегічне партнерство і взаємну підтримку 2010 року, яка діяла до 2020 року з можливістю пролонгації до 2030 року. За умовами

договору, якщо на одну сторону напали, то інша має надати допомогу [3, с. 7].

В 2021 році була підписана Шушинська декларація, що зафіксувала поглиблення відносин між країнами у основних сферах, включаючи військову. В декларації було підтверджено намір сторін, за необхідності, підтримати одна одну, у випадку агресії третьої сторони [7].

Нещодавно відбулась зустріч двох президентів, главу Азербайджану запросили на церемонію відкриття аеропорту Ризе-Артвин. Лідери країн обговорювали поглиблення співробітництва у різних сферах, але акцент робили на енергетиці. Слід також відмітити тональність зустрічі: обидва президенти називали один одного братами [6].

Особливо активно обидві країни співпрацювали у сфері торгівлі енергоносіями. 9 березня 1993 року в Анкарі, Туреччина і Азербайджан підписали рамковий документ про будівництво нафтопроводу Баку-Тбілісі-Джейхан. 29 жовтня 1998 року президенти Азербайджану, Туреччини, Грузії, Казахстану і Узбекистану підписали Анкарську декларацію, підтверджуючи важливість цього трубопроводу. Нарешті остаточне рішення про будівництво нафтопроводу було прийнято 18 листопада 1999 року під час саміту ОБСЄ в Стамбулі, коли президенти США, Азербайджану, Туреччини, Грузії і Казахстану підписали документ, що підтверджує підтримку цими державами будівництва трубопроводу Баку-Тбілісі-Джейхан [12, р. 34].

Основною метою цього трубопроводу було з'єднання Азербайджану з Туреччиною. Будівництво трубопроводу з Баку до турецького порту Джейхан на Середземному морі через територія Грузії було великим геополітичним проектом [6, р. 5].

Поряд з трубопроводом Баку-Тбілісі-Джейхан, Південно-Кавказький газопровід з Баку до турецького міста Ерзурум через територію Грузії також вже завершувався і азербайджанський газ незабаром мав досягнути турецького та європейського ринків.

Ці два проекти підняли азербайджано-турецькі відносини на вищий рівень. Дві нації об'єднуються не лише політично та геостратегічно, а й економічно. Відтепер незалежність Азербайджану міцніша, ніж коли не будь раніше, адже тепер пов'язана з безпекою Туреччини [8, р.5].

Подальше співробітництво між Азербайджаном і Туреччиною в енергетичному секторі також створює переваги для обох країн. Завдячуючи даним проектам Туреччина стала енергетичним центром, змогла отримати політичні та економічні дивіденди на регіональному рівні. У той же час Азербайджан, диверсифікувавши поставки газу, отримав вихід на європейський ринок газу. Національна компанія SOCAR вийшла на регіональний рівень [12, р. 34].

Туреччина та Азербайджан запропонували проект Трансанатолійського трубопроводу TANAP

за яким азербайджанський газ у великих обсягах транспортуватиметься на міжнародні ринки, угода була підписана 26 грудня 2011 року. Планувалось, що у 2026 році через TANAP буде транспортуватися 31 млрд кубометрів газу на рік [11, р. 17]. Цей трубопровід транспортуватиме природний газ із Азербайджану в Європу через Туреччину. Проект TANAP дуже важливий для безпеки енергопостачання як для Туреччини, так і для Європи [12, р. 35].

Ще однією сферою успішного співробітництва між країнами був Нагірний-Карабах. В концепції національної безпеки Азербайджану серед національних інтересів зазначається й забезпечення незалежності й територіальної цілісності держави в рамках визнаних кордонів [10, р.5].

Туреччина брала активну участь у роботі Мінської групи, яка направлена на мирне вирішення нагірно-карабахського конфлікту в рамках ОБСЄ. Туреччина підтримувала ідею про те, що прямі та непрямі переговори, які велися між Вірменією та Азербайджаном, допоможуть знайти мирний шлях вирішення проблеми. Туреччина готова підтримати рішення проблеми Нагірного Карабаху, яке було б прийнятним для обох сторін конфлікту.

Протягом 1990-х років Туреччина послідовно надавала військову допомогу Азербайджану. За відсутності єдності, професійної підготовки та сучасного озброєння азербайджанська армія опинилася в невідповідному становищі перед своїм головним суперником вірменською армією. Турецькі військові фахівці готували азербайджанських офіцерів як у Баку, так і в Туреччині та забезпечували військовими експертами для проектування та розвитку сучасних армійських структур. Сотні азербайджанських офіцерів закінчували турецькі військові школи і починаючи з 1999 року азербайджанські військові брали участь у миротворчих місіях у Косово та Афганістані під турецьким командуванням [8, р. 5].

Окрім військової допомоги, Туреччина надавала Азербайджану також політичну підтримку. Мабуть, короткий конфлікт між Азербайджаном та Іраном є найкращим прикладом для ілюстрації політичної підтримки.

Нарешті, Туреччина відіграла важливу роль у вирішенні проблем біженців та внутрішньо переміщених осіб в Азербайджані. Починаючи з початку 1990-х років Туреччина надавала гуманітарну допомогу азербайджанським біженцям та створювала турецькі табори у центральному Азербайджані для допомоги постраждалим від війни. Крім того, турецький уряд надавав тисячі стипендій азербайджанським студентам для навчання в турецьких університетах [8, р. 6].

Туреччина відіграла важливу роль у події х 2020 року. Так, 27 вересня Азербайджанська армія розпочала наступальні дії зі звільнення зайнятих Вірменією територій [4, с. 63]. Слід відзначити,

що початку воєнних дій передували масштабні навчання Азербайджану та Туреччини, після яких на території Азербайджану залишилася турецька ескадрилья літаків F-16 і певна група військових. А уряд Туреччини для того, щоб не допустити відкритого втручання третіх сторін, скоріш за все Москви, попередив, що в разі втручання третьої сторони, вона стане четвертою [5, с. 10]. Перемозі також сприяла техніка та досвід Туреччини, якими вона щиро ділилась з братньою республікою. Але, незважаючи, на таку допомогу, стабільності в регіоні досягти не вдалось, й нещодавно знову було чутно постріли на спірних територіях [15].

Висновки. Відносини між країнами почали розвиватись у досить складний для обох країн час. Але об'єднуючі чинники, такі як мова, культура, релігія стали визначальними для співпраці між країнами. Ідеалізувати відносини між двома країнами також не варто, адже були певні «падіння» у взаєминах. Досить успішно розвивалось співробітництво у сфері видобутку та транзиту енергоносіїв, слід відзначити, що обидві країни прагнули стати постачальниками нафти та газу на європейські ринки, тому й змогли втілити ряд спільних проєктів.

Ще однією важливою сферою було співробітництво в урегулюванні конфлікту в Нагірному-Карабасі. Туреччина намагалась відстояти позицію Азербайджану і на дипломатичному, і на політичному, і на військовому полі, оскільки працювала у складі мінської групи, відстоювала територіальну цілісність країни та надавала зброю й проводила навчання для азербайджанських військових. Скоріш за все без підтримки Туреччини не було б такої блискучої перемоги.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абдуллаева, Х. (2014). Азербайджан и Турция – торгово-экономические отношения: достижения и перспективы. *Культура народов Причерноморья*, 267, 67-71
2. Дудник, О. (2009) Азербайджансько-турецькі відносини у контексті тюркської єдності та геополітичної ситуації на південному Кавказі. *Український історичний збірник*. 12, 262-275. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://history.org.ua/JournALL/green/12/green_2009_12.pdf
3. Эр, Т. (2017). Анализ позиций политических партий в Турции по Нагорно-Карабахскому конфликту и армяно-турецким отношениям. *Журнал по трансформации Конфликтов*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://caucasusedition.net/ru/the-positions-of-political-parties-in-turkey-on-the-resolution-of-the-nagorno-karabakh-conflict-and-turkey-armenia-relations/>
4. Кучик, О. (2000) Конфлікт у Нагірному Карабасі: «силове врегулювання» як урок для України. *Сучасні міжнародні конфлікти: від регіонального протистояння до глобального суперництва*. 62 – 66.
5. Мусабеков, Р. (2021). Війна за Нагірний Карабах: на що перетворився старий етнотериторіальний

конфлікт. *Чорноморська безпека. Аналітичний часопис*, 1 (39), 4-12.

6. Рабочий визит Президента Азербайджана Ильхама Алиева в Турцию Президенты Азербайджана и Турции приняли участие в церемонии открытия аэропорта Ризе-Артвин. Азербайджанское государственное информационное агенство. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://azertag.az/ru/xeber/Rab*bochii_vizit_Prezidenta_Azerbaidzhana_Ilhama_Alieva_v_Turciyu_Prezidenty_Azerbaidzhana_i_Turcii_prinyali_uchastie_v_ceremonii_otkrytiya_aeroporta_Rize_Artvin__OBNOVLENO_5_VIDEO-2134586

7. Шушинська декларація о союзнических отношениях между Азербайджанской Республикой и Турецкой Республикой. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://president.az/ru/articles/view/52122/6>

8. Ismailzade, F. (2006). Turkey-Azerbaijan: the honeymoon is over. *Turkish Policy Quaterly*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://turkishpolicy.com/article/165/turkey-azerbaijan-the-honeymoon-is-over-winter-2005>

9. Ismayilov, M. (2016). Together but apart for twenty years: Azerbaijan and Turkey in pursuit of identity and survival. *Turkish-Azerbaijani Relations. One nations – two states?* Ismayilov M., Graham N.A. (ed). 1-20. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.academia.edu/28431354/Together_but_apart_for_twenty_years_Azerbaijan_and_Turkey_in_pursuit_of_identity_and_survival

10. National Security Concept of the Republic of Azerbaijan. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.files.ethz.ch/isn/154917/Azerbaijan2007.pdf

11. Kasim, K. (2015). Azerbaijan-Turkey-Turkmenistan triangle: an ideal model of cooperation. *Trilateral Dimension of Azerbaijan's Foreign Policy*. F. Mammadov, F. Chiragov (ed), 60-82, Baku: Aston Print.

12. Suleymanov, E., Bulut, C., Rahmanov, F. (2012). Economic and political analysis of Azerbaijan-Turkey energy relations. *Journal of Management, Economics, and Industrial Organization*, 1 (2), 24-44.

13. Valiyev, J. (2017). Foreign Policy of Azerbaijan in 25 Years of Independence: Priorities and Achievements. *Caucasus International Journal*, 7 (1), 29-45 [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.academia.edu/35936410/Javid_Valiyev_Foreign_Policy_of_Azerbaijan_in_25_Years_of_Independence

14. Wilson, A. (2022). Violence Flares in Nagornj-Karabakh. *Foreign Policy*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://foreignpolicy.com/2022/08/04/nagorno-karabakh-armenia-azerbaijan-clash-russia-turkey/>

REFERENCES:

1. Abdullaeva, K. (2014). Azerbaidzhan y Turtsyia – torhovo-ekonomycheskye otnosheniya: dostyazheniya y perspektivy. [Trade and economic relations between Azerbaijan and Turkey: achievements and prospects] *Kultura narodov Prychernomoria* [The Culture of Black Sea Region Nations], no. 267, pp. 67-71 [in Russian].
2. Dudnyk, O. (2009). Azerbaidzhansko-turetski vidnosyny u konteksti tiurkskoi yednosti ta heopolitychnoi sytuatsii na pivdenному Kavkaz [Azerbaijani-Turkish relations in the context of Turkic unity and geopolitical

situation in the Caucasus.]. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk* [Ukrainian historical compendium], Vol. 12, pp. 262-275. (electronic resource). Retrieved from: //history.org.ua/JournALL/green/12/green_2009_12.pdf [in Ukrainian] (accessed 10 August 2022).

3. Эр, Т. (2017). Analiz pozytsyi politycheskykh partyi v Turtsyy po Nahorno-Karabakhskomu konflyktu y armiano-turetskym otnosheniyam. [Analysis of the positions of political parties in Turkey on the Nagorno-Karabakh conflict and Armenian-Turkish relations] *Zhurnal po transformatsyy Konflyktov* [Journal on conflict transformation]. (electronic resource). Retrieved from: <https://caucasusedition.net/ru/the-positions-of-political-parties-in-turkey-on-the-resolution-of-the-nagorno-karabakh-conflict-and-turkey-armenia-relations/> [in Russian], (accessed 12 August 2022).

4. Kuchyk, O. (2000). Konflikt u Nahirnomu Karabasi: «sylove vrehuliuvannia» yak urok dlia Ukrainy. [The conflict in Nagorno-Karabakh: “power regulation” as a lesson for Ukraine.] *Suchasni mizhnarodni konfliktky: vid rehionalnoho protystoiannia do hlobalnoho supernytstva*, [Modern international conflict: from regional standoff to global supernice] pp. 62 – 66. [in Ukrainian].

5. Musabekov, R. (2021). Viina za Nahirnyi Karabakh: na shcho peretvorysia staryi etnoterytorialnyi konflikt. [War for Nagirniy Karabakh: what has the old ethno-territorial conflict turned into] *Chornomorska bezpeka. Analitichnyi chasopys*. [Black Sea security. Analytical Heraldiss]. Vol. 1, no. 39, pp. 4-12. [in Ukrainian].

6. Rabochyi vyzyt Prezydenta Azerbaidzhana Ylkhama Alyeva v Turtsyiu Prezydenty Azerbaidzhana y Turtsyy prynialy uchastye v tseremonyyi otkrytiya aeroporta Ryze-Artvyn. [Working visit of the President of Azerbaijan Ilham Aliyev to Turkey. The Presidents of Azerbaijan and Turkey took part in the opening ceremony of the Rize-Artvin airport.] *Azerbaidzhanskoe hosudarstvennoe ynformatsyonnoe ahenstvo*. [Azerbaijani state informative agency] (electronic resource). Retrieved from: https://azertag.az/ru/xeber/Rabochii_vizit_Prezidenta_Azerbaidzhana_Ilhama_Alieva_v_Turciyu__Prezidenty_Azerbaidzhana_i_Turcii_prinyali_uchastie_v_ceremonii_otkrytiya_aeroporta_Rize_Artvin__OBNOVLENO_5_VIDEO134586 [in Russian] (accessed 15 August 2022).

7. Shushynska deklaratsyia o soiuznycheskykh otnosheniakh mezhdou Azerbaidzhanskoi Respublykoi y Turetskoi Respublykoi. [Shusha declaration on allied relations between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Turkey] (electronic resource) Retrieved from: <https://president.az/ru/articles/view/52122/6> [in Russian] (accessed 11 August 2022).

8. Ismailzade, F. (2006). Turkey-Azerbaijan: the honeymoon is over. *Turkish Policy Quaterly*. (electronic resource). Retrieved from: <http://turkishpolicy.com/article/165/turkey-azerbaijan-the-honeymoon-is-over-winter-2005>

9. Ismayilov, M. (2016). Together but apart for twenty years: Azerbaijan and Turkey in pursuit of identity and survival. *Turkish-Azerbaijani Relations. One nations – two states?* Ismayilov M., Graham N.A. (ed), pp. 1-20. (electronic resource). Retrieved from: https://www.academia.edu/28431354/Together_but_apart_for_twenty_years_Azerbaijan_and_Turkey_in_pursuit_of_identity_and_survival

10. National Security Concept of the Republic of Azerbaijan. (electronic resource) Retrieved from: www.files.ethz.ch/isn/154917/Azerbaijan2007.pdf

11. Kasim, K. (2015). Azerbaijan-Turkey-Turkmenistan triangle: an ideal model of cooperation. *Trilateral Dimension of Azerbaijan's Foreign Policy*, F. Mammadov, F. Chiragov (ed), pp. 60-82 Baku: Aston Print.

12. Suleymanov, E., Bulut, C., Rahmanov, F. (2012). Economic and political analysis of Azerbaijan-Turkey energy relations. *Journal of Management, Economics, and Industrial Organization*, Vol. 1, no. 2, pp. 24-44

13. Valiyev, J. (2017). Foreign Policy of Azerbaijan in 25 Years of Independence: Priorities and Achievements. *Caucasus International Journal*, vol. 7, no. 1, pp. 29-45 (electronic resource). Retrieved from: https://www.academia.edu/35936410/Javid_Valiyev_Foreign_Policy_of_Azerbaijan_in_25_Years_of_Independence

14. Wilson, A. (2022). Violence Flares in Nagornj-Karabakh. *Foreign Policy*. (electronic resource). Retrieved from: <https://foreignpolicy.com/2022/08/04/nagorno-karabakh-armenia-azerbaijan-clash-russia-turkey/>

Peculiarities of the formation of Azerbaijani-Turkish relations: losses and gains

Maistrenko Yulia Ivanivna

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor at the Department
of International Relations
Odesa I. I. Mechnikova
National University
Dvoryanska str., 2, Odesa, Ukraine

This article is devoted to the development of very interesting relations between Azerbaijan and Turkey Republics. Azerbaijan and Turkey are important players in the Caucasus, and the relations between the countries largely determine the course of events in this complex region. These two countries are of particular importance in the field of European energy security, primarily as transit countries. The purpose of this work is to analyze bilateral relations and identify problem areas in the process of their formation. The main research methods are case study, systemic and comparative-historical, the combination these methods made it possible to successfully fulfill the stated goal.

The study begins in 1991, when Azerbaijan became an independent actor in international relations. Turkey, in turn, was forced to look for new tools and develop other mechanisms for interaction with the new state. The study emphasizes the significance of the historical, cultural, linguistic and religious closeness of the two nations. The leaders of the countries were of great importance for the development of bilateral cooperation. Cooperation between countries covers various fields of activity, but in order to demonstrate the depth of cooperation, only two aspects were taken.

The most desirable and most successful is cooperation in the energy sector. Azerbaijan has always sought to use its favorable geographical position and positioned itself as a transit state. Also, the country had its own sources of energy and attracted foreign investors for their extraction. Turkey's desire to become a transitor of oil and gas for Europe should also be taken into account. In this way, the states were able to unite for a common goal and successfully implement joint projects. The implemented Baku-Tbilisi-Ceyhan and Baku-Tbilisi-Erzurum gas pipelines play an important role in the energy security of the European Union.

Another important area of the cooperation between the countries is the settlement process in Nagorno-Karabakh. In this situation, Turkey is helping Azerbaijan not only by participating in peace negotiations, but also by strengthening the combat capability of the Azerbaijani army. Azerbaijani officers underwent training and retraining in Turkish structures, in addition, Azerbaijan received technical support from the Republic of Turkey.

Key words: Azerbaijan, Armenia, Turkey, Nagorno-Karabakh, Russia, oil pipeline, gas pipeline.

Остапець Юрій Олександрович
Копинець Юрій Юрійович
Остапець Ірина Юліївна

Протистояння «мейнстримних» партій та «партій нової політики» у країнах Європейського Союзу за результатами парламентських виборів 2020 року

УДК 329.1/1.9(4-6ЄС):324 «2020»
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-3.14>

Остапець Юрій Олександрович
доктор політичних наук, професор,
декан факультету суспільних наук
ДВНЗ «Ужгородський національний
університет»
вул. Університетська 14, Ужгород,
Україна

Копинець Юрій Юрійович
кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри
міжнародних студій та суспільних
комунікацій
ДВНЗ «Ужгородський національний
університет»
вул. Університетська 14, Ужгород,
Україна

Остапець Ірина Юліївна
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії
ДВНЗ «Ужгородський національний
університет»
вул. Університетська 14, Ужгород,
Україна

Проаналізовано парламентські вибори у п'яти країнах Європейського Союзу: Ірландії (8 лютого), Словаччині (29 лютого), Хорватії (5 липня), Литві (11 та 25 жовтня), Румунії (7 грудня). Підкреслено, що парламентські виборчі кампанії 2020 р. мають яскраво виражений національний профіль, відтак їх потрібно досліджувати враховуючи країнову специфіку. Зазначено, що разом з тим, за своєю логікою вони багато в чому вписуються у більш широкий європейський і світовий тренди розвитку партійних систем.

Вказано, що головною характеристикою виборчих кампаній було протистояння «мейнстримних» партій і партій «нової політики», а на конфігурацію партійних систем мав суттєвий вплив загальносвітовий тренд трансформації політичних партій: від масових партій з чіткою ідеологічною спрямованістю і розгалуженою ідеологічною структурою до картельних / мережевих / кіберпартій з розмитотою ідейною орієнтацією та відсутністю традиційної апаратно-організаційної структури.

Охарактеризовано електоральні результати партій «нової політики»: у Ірландії («Шин Фейн», «Зелена партія», «Ентус»), Словаччині («Звичайні люди і незалежні особистості», «Ми – сім'я», «Котлебівці – Народна партія Наша Словаччина»), Хорватії («Вітчизняний рух», «Зелено-ліва коаліція»), Литві (Партія праці, Партія свободи), Румунія («Союз порятунку Румунії – Партія свободи, єдності та солідарності», «Альянс за єдність румун»).

Участь в урядових коаліціях взяли «Зелена партія» (Ірландія), «Звичайні люди і незалежні особистості», «Ми – сім'я» (Словаччина), Партія свободи (Литва), «Союз порятунку Румунії – Партія свободи, єдності та солідарності» (Румунія).

Досліджено причини успіху партій «нової політики». До них можна віднести: розчарування громадян у «старих, корумпованих» політиках і «мейнстримних» політичних партіях та зростання недовіри до них; персоналізацію та медіатизацію політики; ціннісну трансформацію, яка пов'язана з укоріненням «постматеріальних» цінностей; антиглобалістські, антимігрантські та євроскептичні суспільні настрої; освоєння мережевого простору.

Ключові слова: парламентські вибори, Європейський Союз, Ірландія, Словаччина, Хорватія, Литва, Румунія, «мейнстримні партії», партії «нової політики».

Вступ. Останніми десятиліттями політичні системи країн Європейського Союзу зіштовхнулися з низкою серйозних викликів, які мали суттєвий вплив і на формування партійних систем. Ці виклики пов'язані з фінансовою кризою 2008–2009 рр., міграційною кризою 2015–2016 рр., антиглобалістськими рухами та євроскептицизмом. Перенесення їх у сферу політики виявилось у протистоянні «мейнстримних» і антисистемних партій / партій «нової політики», особливості якого можна простежити на основі аналізу результатів парламентських виборів [Див. детал.: 5, с. 21].

Рівень протистояння партій «мейнстриму» і «нової політики» в деяких країнах є настільки напруженим, а результати парламентських виборів настільки несподіваними, що їх досить часто експерти та науковці називають «електоральними революціями»: «Словенія» (2018 р.), Україна (2019 р.), Словаччина (2020 р.), Румунія (2020 р.), Болгарія (2021 р.).

Результати парламентських виборів – це той емпіричний матеріал, який дозволяє нам зробити

відповідні висновки щодо тенденцій розвитку партійних систем у країнах Європейського Союзу, головних причин успіху «антисистемних» політиків та їх популістських політичних сил.

Упродовж 2020 р. парламентські вибори відбулися у таких країнах Європейського Союзу: Ірландії (8 лютого), Словаччині (29 лютого), Хорватії (5 липня), Литві (11 та 25 жовтня), Румунії (7 грудня) [17; 18].

Отже, предметним полем нашої наукової розвідки є парламентські вибори в країнах Європейського Союзу та їхній вплив на розвиток партійних систем.

Мета статті – показати вплив парламентських виборів 2020 р. у країнах Європейського Союзу на конфігурацію партійних систем та урядових коаліцій. Для досягнення мети необхідно вирішення наступних дослідницьких завдань: а) зробити аналіз результатів парламентських виборів 2020 р. в країнах Європейського Союзу та показати їх вплив на акторний склад та конфігурацію партійних систем; б) охарактеризувати результати вибо-

рів та дослідити причини електорального успіху на парламентських виборах «партій нової політики».

Методи дослідження. Теоретична модель нашого дослідження побудована на підставі робіт політологів в яких аналізується вплив електоральних процесів на партійні системи і їх конфігурацію (Дж. Сарторі, Р.Таагепера, М. Валлерстайн, А. Романюк, Г. Зеленько, М. Кармазіна та інші). Електоральна стратегія політичних партій, з нашої точки зору, обумовлюється соціокультурним та інституціональним середовищем, в якому вони знаходяться. Для кожної політичної системи / країни такий вплив має свої особливості, які продиктовані своєрідністю історичного розвитку, соціально-демографічною структурою, неповторністю демократичного транзиту тощо.

Нинішня стаття це продовження циклу наукових публікацій, які присвячені парламентським виборам у Європейському Союзі: «Електоральний фактор в еволюції партійного ландшафту країн Вишеградської четвірки (2015–2018 рр.)» (2018 р.) [10], «Парламентські вибори у країнах Європейського Союзу у 2018 році: характеристика електоральних результатів та конфігурацій партійного ландшафту» (2020 р.) [4], «Тенденції розвитку партійних систем країн Європейського Союзу в контексті парламентських електоральних циклів 2017 року» (2020 р.) [3], «Порівняльний аналіз еволюції партійних систем України та Румунії» [9].

Результати. У 2020 р. парламентські вибори відбулися у 5 країнах Європейського Союзу: Ірландії (8 лютого), Словаччині (29 лютого), Хорватії (5 липня), Литві (11 та 25 жовтня), Румунії (7 грудня).

Ірландія. Парламент Ірландії (Ерхтас) складається з двох палат – нижньої (Палата представників – Дойл Ерен) і верхньої – (Сенад Ерен). Вибори до Палати представників відбулися 8 лютого 2020 р. Обирався 159 з 160 депутатів, оскільки спікер палати повертається автоматично, якщо не подає у відставку. Вибори проводилися в багатомандатних округах по виборчій системі єдиного переданого голосу.

Головними суб'єктами виборчого процесу були партії «Фін Гел» («Клан гелів»), «Фіана Файл» («Солдати долі») та «Шин Фейн» («Ми самі»), які і утворюють основу партійної системи Ірландії. Зазначимо, що починаючи з 1932 р. партії «Фіне Гел» і «Фіана Файл» змінювали одна іншу при владі, або утворювали спільну владну коаліцію. «Фіне Гел» – це ліберально-консервативна партія Ірландії, утворена у 1933 р., а «Фіана Файл» ліберальна партія, утворена 1926 р. після розколу у русі «Шин Фейн». «Шин Фейн» – націоналістична партія, яка виступає за об'єднання Ірландії, яка останнім часом перебудовує свою ідеологію у бік лівоцентризму та соціального консерватизму.

Серед інших суб'єктів виборчого процесу можна виокремити наступні рейтингові партії: Лейборист-

ську партію, яка утворена у 1912 р. як політичне крило ірландського профспілкового руху; «Зелену партію» (1981); «Соціал-демократів» – соціал-демократичну партію, яка пропагує скандинавську модель суспільного устрою та проєвропейські цінності (2015 р.), партія «Енту (Об'єднаймося)» (2019 р., виступає за об'єднання Ірландії).

Це були перші вибори, коли в кожному виборчому окрузі була кандидат-жінка. Таким чином було висунуто рекордну кількість жінок – 162 з 531 кандидата (партія «Фіне Гел» – 31 % жінок, у партії «Фіана Файл» – 31 %, у Лейбористської партії – 32 %, партії «Шин Фейн» – 33 % і т. д.) [17; 18].

У парламентських виборах взяли участь 15 політичних партій, з них 4 вперше: партія «Енту», Ірландська партія свободи (радикальна націоналістична організація, яка виступає за об'єднання Ірландії і вихід з Євросоюзу), Національна партія та партія «Об'єднані люди». Депутатські мандати здобули 7 партій і одна виборча коаліція. При чому три партії набрали приблизно однакову кількість голосів виборців: «Фіне Гел», «Фіана Файл» та «Шин Фейн» [1]. Експерти назвали результати виборів історичними, оскільки відбувся злам домінуючої у країні двопартійності «Фіне Гел» та «Фіани Файл», яка триває з 30-х рр. ХХ ст. Загальна частка голосів обох партій упала до історичного мінімуму. Явка виборців становила 62,9 %. Результати виборів подано у Таблиці 1.

Таким чином, для формування більшості уряду необхідна підтримка як мінімум 80 депутатів. Таким чином, будь-якому уряду потрібна підтримка хоча б двох партій або великої групи незалежних депутатів, або домовленість з іншою партією про те, щоб та підтримувала при голосуванні про довіру і бюджет (йдеться про особливість функціонування уряду меншості). Партії «Фіне Гел» і «Фіана Файл» виключають формування коаліції з націоналістичною партією «Шин Фейн», зокрема через її зв'язки з Ірландською республіканською армією, яка є воєнізованою організацією, котра бореться за приєднання Північної Ірландії (частина Великобританії) до Ірландії. «Шин Фейн» у свою чергу виключає перемовини про урядовий альянс з «Фіне Гел» і «Фіана Файл» без зобов'язань останніх щодо проведення референдуму про об'єднання Ірландії [17; 18]. Після коаліційних перемовин урядова коаліція була утворена у складі «Фін Гел», «Фіана Файл» та «Зеленої партії».

Словаччина. Національна рада Словацької республіки (парламент) складається зі 150 народних депутатів. Які обирався за пропорційною системою загальнонаціональних відкритих партійних списків з виборчим бар'єром 5 % для політичних партій і 7 % для виборчих коаліцій [7, с. 107; 11, с. 306–308].

У виборах 29 лютого взяли участь 24 політичні партії і одна виборча коаліція «Прогресивна партія – Разом» при чому 13 політичних партій участь

Результати виборів до Палати представників ірландського парламенту 8 лютого 2020 року

Назва партії / виборчої коаліції (рік утворення)	Відсоток голосів виборців, зданих партією (%)	Кількість депутатських місць	Ідеологія партії
Фіана Файл» (1926)	22,2	38 (-6)*	лібералізм, ліберальний консерватизм
«Шин Фейн» (1905)	24,5	37 (+14)	націоналізм, лівоцентризм, соціальний консерватизм
«Фіне Гел» (1933)	20,9	35 (-15)	консерватизм, християнська демократія
«Зелена партія» (1981)	7,1	12 (+10)	зелена політика
Лейбористська партія (1912)	4,4	6 (-1)	соціал-демократія
«Соціал-демократи» (2015)	2,9	6 (+3)	соціал-демократія
Виборча коаліція «Солідарність – Люди важливіші за прибуток»	2,1	5 (-1)	
«Енту» (2019)	1,9	1 (нова партія)	лівоцентризм, соціальний консерватизм
Незалежні	12,2	19	

*менше / більше депутатських місць у порівнянні з результатами попередніх парламентських виборів.

Джерело: побудована авторами на підставі [17;18]

у виборах брали вперше, тобто були утворені у міжвиборчий період (2016–2020 рр.). Явка виборців становила 65,8 % [17; 18].

Головне протистояння на виборах відбувалося між партіями попередньої урядової коаліції («Напря́м – Соціал-демократія», Словацька національна партія, угорська партія «Міст») і новою правою популістською партією «Звичайні люди і незалежні особистості». Лідер партії І. Матович анонсував напередодні виборів про те, що він дійшов згоди про утворення урядової коаліції з партіями «Ми сім'я», «Свобода і солідарність», «За людей».

Як зазначають у статті «Партійна система Словаччини: проблеми функціонування та тенденції розвитку на сучасному етапі» Ю. Остапець і А. Ключкович «лідер партії «Звичайні люди і незалежні особистості» І. Матович, яка перемогла на парламентських виборах 2020 р. у Словаччині, назвав вибори «третьою революцією»: перша покінчила з епохою комунізму, друга з мечіаризмом (час стагнації і відродження авторитаризму за прем'єрства В. Мечіара), а третя – з ерою «фіцизму» (перебування при владі партії Р. Фіцо «Напря́м – СД» з 2006 р.)» [8]. Результати виборів подано у Таблиці 2.

Отже, перемогу на виборах здобула права політична партія «Звичайні люди і незалежні особистості», набравши 25,02 % голосів виборців та отримавши 53 депутатські мандати. «Ми сприймаємо цей результат як вимогу людей, які хочуть, щоб ми навели порядок у Словаччині, зробили її справедливою країною, де закон діє для всіх, багатих чи бідних», – сказав лідер партії І. Матович під час оголошення результатів, а потім додав «ми розбу-

дили сплячого дракона, понад 2 мільйони людей, які зазвичай не ходять голосувати. Але смерть Я. Куціака та М. Кушнірової розбудила Словаччину» [17; 18].

Провладна партія «Напря́м – Соціальна демократія» («Напря́м – СД») яка керувала державою з 2006 р. (з нетривалою перервою з 2010 по 2012 р.), зазнала нищівної поразки, хоч і отримала друге місце з результатом 18,29 %. Третій результат показала партія, заснована бізнесменом Б. Колларом «Ми сім'я» (8, 24 %). «Політична сила не має чіткого ідеологічного ядра (суміш лівої риторики, євроскептицизму, соціального і національного консерватизму), орієнтується на популярні тренди громадської думки і нестандартні підходи до розв'язання актуальних проблем» [8, с. 65–67].

Ультраправа партія «Котлебівці – Народна партія Наша Словаччина» з 7,97 % (17 мандатів) посіла четверте місце. П'яту позицію з результатом 6, 22 % зайняла ліберальна партія «Свобода і солідарність». Шосте місце дісталось новій політичній партії «За людей» (лідер екс-президент А. Кіска), яка позиціонує себе як проєвропейська, правоцентристська політична сила [14; 17; 18].

Не змогла подолати 7 % виборчий бар'єр виборча коаліція «Прогресивна Словаччина – Разом», хоча передвиборчі опитування прогнозували для неї 10 % результат. Вперше в електоральній історії не пройшли до парламенту угорські партії («Міст», «Угорська спільнота»). Не змогли подолати виборчий бар'єр Християнсько-демократичний рух і Словацька національна партія, хоч і показали порівняно непоганий результат [14; 17; 18].

Таблиця 2

Результати виборів до Національної Ради Словачької Республіки 29 лютого 2020 року

Назва партії / виборчої коаліції (рік утворення)	Відсоток голосів виборців, здобутих партією (%)	Кількість депутатських місць	Ідеологія партії
«Звичайні люди і незалежні особистості» (2011)	25,02	53 (+34)*	правоцентризм, консерватизм, популізм
«Напряг – Соціал-демократія» (1999)	18,29	38 (-11)	лівоцентризм, соціал-демократія
«Ми – сім'я» (2015)	8,24	17 (+6)	соціальний консерватизм, правий популізм
«Котлебівці – Народна партія Наша Словаччина» (2010)	7,97	17 (+3)	націоналізм, правий популізм, націонал-консерватизм
«Свобода і солідарність» (2009)	6,22	18 (-8)	лібералізм
«За людей»	5,77	12 (нова партія)	ліберальний консерватизм

*менше / більше депутатських місць у порівнянні з результатами попередніх парламентських виборів.

Джерело: побудована авторами на підставі [17; 18]

Як і передбачалося урядова коаліція була утворена у складі політичних партій «Звичайні люди і незалежні особистості», «Ми – сім'я», «Свобода і солідарність», «За людей». «Така коаліція, на думку Ю. Остапця та А. Ключковича, є багатоскладовою та несе в собі потенційні ризики для тривалості і результативності функціонування уряду: по-перше, коаліційні партнери не мають досвіду співпраці; по-друге, партіям не вистачає досвіду управління державою; по-третє, узгодження позицій діяльності буде непростим, оскільки «Звичайні люди і незалежні особистості» та «Ми – сім'я» – партії популістські, а «Свобода і солідарність», «За людей» – ідеологічно профільовані» [8, с. 65–67]. Зміна прем'єр-міністра І. Матовича та загроза її розпаду уже з новим очільником уряду Е. Гегером яскраве тому свідчення [15].

Таким чином, за результатами виборі можна констатувати, що партійна система Словаччини у континуумі між мейнстримом і популізмом (анти-системністю в політиці) ближче наблизилась до популізму. Можна також говорити і про низку тенденцій розвитку партійної системи: посилення фрагментації, високий рівень індексу волатильності, посилення впливу популістських партій, представництво в парламенті правоекстремістської партії.

Хорватія. Хорватський однопалатний парламент Сабор (151 депутат) обирається за пропорційною виборчою системою з п'ятивідсотковим виборчим бар'єром і закритими виборчими списками. Розподіл місць між списками здійснюється пропорційно отриманим голосам на основі методу д'Ондта. Територія країни розділяється на 10 виборчих округів [2]. Крім цього, окремо місця виділяється для хорватів, які проживають за кордоном і 8 місць для представників національних меншин [11, с. 310–314]. Зазначимо, що виборчий

бар'єр у 5 % є дійсним як для окремих партій, так і виборчих коаліцій. Вказана норма закону про вибори спонукає до участі у виборах виборчі коаліції. Не стали виключенням й вибори до парламенту 6 липня 2020 р. (див. табл. 3).

У 2015 р. до виборчої системи були внесені суттєві зміни відповідно до яких виборець отримав право голосувати не тільки за регіональний партійний список, а й за одного кандидата у списку. Якщо частка голосів за кандидата в окрузі перевищує 10 %, то він вважається обраним [11, с. 314].

Партійну систему Хорватії можна класифікувати як багатопартійну систему поміркованого плюралізму з біполярною конкуренцією між двома основними блоками політичних партій. Такі блоки утворюються навколо двох домінуючих партій – «Хорватського демократичного союзу» (ХДС) і Соціал-демократичної партії Хорватії (СДПХ). Наприклад, починаючи з 2003 р. двопартійна концентрація депутатських місць за результатами парламентських виборів становить понад 70 %: 2003 р. – 71 %, 2007 р. – 80 %, 2011 р. – 85 %. Йдеться про те, що у Хорватії неможливо сформулювати уряд без участі однієї із вказаних партій.

На ціннісній шкалі «ліві – праві» вказані партії позиціонують себе як лівоцентристська (СДПХ) та правоцентристська (ХДС). В той же час позиції партій з соціально-економічних питань різняться не суттєво. Усі основні політичні актори Хорватії без жодних винятків прийняли ринкову основу економічної політики. Можливі варіанти протиріч виникають лише з питань регулювання економічних процесів: державне управління чи неоліберальна модель. У таких консенсусних умовах щодо самої основи функціонування економіки об'єктивно залишається простір для переважання культурно-ціннісного виміру в партійній системі. Етнічний і зовнішньополітичний чинники також

не є релевантними для функціонування партійної системи в цілому [11, с. 509].

В той же час спостерігається посилення постмодерністського тренду в політичному житті, який є характерним для Європейського Союзу в цілому, і котрий простежується в посиленні значимості партій «нової політики» / постматеріальних цінностей.

Ще однією особливістю партійної системи Хорватії є те, що жодна з великих партій, як правило, не може забезпечити формування уряду одноосібно. Для цього існують треті партії, які самостійно не можуть брати участь у створенні уряду, але і без них уряд також не може бути створений. Ці партії регулярно використовуються однією з двох провідних політичних сил країни (ХДС або СДПХ) для створення або передвиборних коаліцій, або для подальшого включення їх до уряду з метою отримання можливості його сформувати (якщо у самих лідерів партійної системи не вистачає голосів для створення однопартійного уряду), або з метою створення так званого уряду «національної єдності» (коли іміджеві придбання, а також ресурси – інтелектуальні та інші – які будуть доступні в результаті кооптації додаткових партнерів, переважають можливі мінуси поділу владних повноважень з учасниками урядової коаліції).

Наприклад, за результатами парламентських виборів до Сабору у 2015 р. урядова коаліція залежала від того до якої з двох основних партій приєднається третя партія («Міст незалежних списків» («МОСТ»)).

А це дає подібним партіям другого ешелону непропорційні їхній відносній силі можливості для впливу на політичний процес. Саме тому подібні партії не можуть не бути враховані при характеристиці партійної системи держави, а отже, двопартійне домінування є лише однією з динамічних рис партійної системи Хорватії, тоді як її загальна основа залишається безперечно багатопартійною.

Головними конкурентами на парламентських виборах 2020 р. були коаліції, які очолювали ХДС та СДПХ. Високий рейтинг напередодні виборів мала популістська партія «Вітчизняний рух» навколо якої також була утворена виборча коаліція та «Зелено-ліва коаліція». Результати виборів подано у таблиці 3.

Перемогу на виборах здобула коаліція на чолі з партією «Хорватський демократичний союз» (37,2 %). «Хорватський демократичний союз» – це правоцентристська партія консервативного спрямування, член Європейської народної партії [6]. Другий результат здобула коаліція «Рестарт» (24,87 %) до якої увійшли Соціал-демократична партія Хорватії (очолила коаліцію), Партія фермерів, Партія пенсіонерів, партія «Громадянська активність», Народна партія, Ліберальний громадянський альянс, Істрийська демократична асамблея.

Третє місце виборола коаліція на чолі з партією «Вітчизняний рух» (10,89 %). «Вітчизняний рух» – це

правоцентристська популістська партія, створена в лютому 2019 р. співаком і музикантом М. Шкоро. Четвертий результат дістався партії «Міст незалежних списків» (7,39 %), яку засновано у 2012 р. як регіоналістську політичну платформу для можливості приймати участь у політичному житті місцевим, непрофесійним політиком. П'ятий результат показала «Зелено-ліва коаліція», яка здобула 6,99 % голосів виборців. Явка виборців становила 46,85 %. Урядова коаліція була утворена партією «Хорватський демократичний союз» разом з представниками національних меншин та партіями, які репрезентують їхні інтереси [17; 18].

Отже, партії ХДС та СДПХ здобули на парламентських виборах 70,8 % депутатських місць. Високий результат на виборах показали і партії «нової політики». Коаліція на чолі з правопопулістською партією «Вітчизняний рух» та «Зелено-ліва коаліція» отримали 15,2 % депутатських місць. Таким чином, незважаючи на зміну акторного складу парламенту, конфігурація партійної системи Хорватії за результатами виборів залишилася незмінною.

Литва. Парламентські вибори в Литві відбулися 11 і 25 жовтня 2020 р. На них був обраний Сейм Литовської Республіки (141 депутат): 71 депутат за мажоритарною системою відносної більшості та 70 депутатів за пропорційною системою загальнонаціональних відкритих списків з 5 % виборчим бар'єром для політичних партій і 7 % для виборчих блоків. Другий тур за мажоритарною системою за необхідності проводиться упродовж 15 днів. Відповідно до закону про вибори всі партії та блоки, які подолали виборчий бар'єр, повинні бути наділені підтримкою не менше 60 % голосів виборців. Якщо такої підтримки не має, то до розподілу депутатських мандатів долучаються й інші суб'єкти виборчого процесу, які не подолали виборчий бар'єр: доти, поки не буде досягнуто рівень підтримки у загальнонаціональному окрузі на рівні 60 % [11, с. 315–318].

У розвитку партійної системи Литви можна виокремити 2 етапи. Перший пов'язаний з її створенням передумов для формування та інституціалізації партійної системи (1988–1996), а на другому відбувається інституціалізація і консолідація партійної системи (починаючи з 1997 р.). Впливові сучасні політичні партії виникають у період боротьби за незалежність Литви (1988–1993 рр.). «Союз Батьківщини – Християнські демократи Литви» – це одна із старих партій, яка була утворена в 1993 р. на основі руху «Саюдіс». Соціал-демократична партія Литви вважається історичною партією, яка була утворена у 1896 р. Але остаточно вона сформувалася після об'єднання з Демократичною партією праці Литви (утворена в 1990 р. з ліберально налаштованих членів Комуністичної партії Литви). Таким, чином початковий етап становлення пар-

тійної системи Литви відображав традиційний для перехідних суспільств конфлікт між «комуністами і демократами» [7, с. 5–22; 11, с. 368–380].

Після вступу Литви до Європейського Союзу відбувається консолідація партійної системи в результаті якої пострадянські ліві (Демократична партія праці Литви) і праві («Саюдіс») партії стають загальноєвропейськими лівими (Соціал-демократична партія Литви) і правими («Союз Батьківщини – Християнські демократи Литви»).

Свої кандидатури по мажоритарним округам висунили 758 кандидатів, а за пропорційною системою за депутатські місця боролися 17 політичних партій. Результати виборів подано у таблиці 4.

Як бачимо за результатами виборів виборчий бар'єр подолали п'ять політичних партій. Окрім цього депутатські мандати у мажоритарних округах здобули представники таких партій: «Виборча коаліція

поляків Литви – Союз християнських сімей» (3 депутатські мандати), Соціал-демократична робітничая партія Литви (3), «Свобода і справедливість» (1), Литовська партія зелених (1). Чотири мандати дісталися незалежним кандидатам [17; 18].

Отже, перемогу на виборах здобула опозиційна партія «Союз Батьківщини – Християнські демократи» з результатом 24,8 % голосів виборців. Зазначимо, що переможниця виборів 2016 р., урядова партія «Союз селян і зелених Литви» програла вибори, отримавши загалом на 22 мандати менше у порівнянні з 2016 р. Два її партнери в уряді – Соціал-демократична робітничая партія Литви та «Виборча акція поляків Литви – Союз християнських сімей» не подолали виборчий бар'єр, здобувши по три депутатські мандати у мажоритарних округах. Соціал-демократична партія Литви набрала 9,47 % голосів і 9 місць випе-

Таблиця 3

Результати виборів до парламенту Хорватії 6 липня 2020 р.

Назва партії / виборчої коаліції (рік утворення)	Відсоток голосів виборців, здобутих партією (%)	Кількість депутатських місць	Ідеологія партії
Коаліція на чолі з партією «Хорватський демократичний союз» (1989)	37,2	66 (+5)*	правоцентризм, консерватизм, християнська демократія
Коаліція «Рестарт» на чолі з Соціал-демократичною партією (1990)	24,87	41 (-4)	соціал-демократія
Коаліція на чолі з партією «Вітчизняний рух» М. Шкоро	10,89	16 (нова)	націоналізм, правий популізм
Партія «Міст незалежних списків»	7,39	8 (-5)	правоцентризм, економічний лібералізм
«Зелено-ліва коаліція»	6,99	7 (нова)	зелена політика
Інші (національні меншини, закордонні хорвати)		13	

*менше / більше депутатських місць у порівнянні з результатами попередніх парламентських виборів

Джерело: побудована авторами на підставі [17; 18]

Таблиця 4

Результати виборів до Сейму Литовської Республіки 11 і 25 жовтня 2020 року

Назва партії/виборчої коаліції (рік утворення)	Результат за пропорційною системою, %	Результат за мажоритарною системою	Разом	Ідеологія
«Союз Батьківщини – Християнські демократи Литви» (1993)	24,86 (23 депутати)	27 депутатів	50 (+19)*	ліберальний консерватизм, християнська демократія
«Союз селян і зелених Литви» (2001)	17,43 (16)	16	32 (-22)	аграризм, зелений консерватизм
Соціал-демократична партія Литви (1896)	9,47 (9)	4	13 (-4)	соціал-демократія, соціальний лібералізм
Партія праці (2003)	9,26 (8)	2	10 (+8)	соціальний лібералізм, центризм, популізм
Партія свободи (2019)	9,02 (8)	3	11 (нова партія)	лібералізм, соціальний лібералізм
Рух лібералів (2006)	6,79 (6)	7	13 (-1)	консервативний лібералізм

*менше / більше депутатських місць у порівнянні з результатами попередніх парламентських виборів.

Джерело: побудована авторами на підставі [17; 18]

редивши Партію праці, яка отримала 9,26 % голосів і 8 місць. Партія свободи і справедливості, соціал-ліберальна партія, створена в 2019 р. пройшла до Сейму з 9,02% голосів і 8 місцями. Нарешті, Ліберальний рух отримав 6,79 % голосів і 6 місць. Явка виборців становила 47,52 % [17; 18]. Урядова коаліція була утворена партіями «Союз Батьківщини – Християнські демократи», «Рух лібералів» та Партією свободи.

Румунія. Парламент Румунії складається із двох палат: Палати представників та Сенату. У нашому дослідженні ми проаналізуємо результати виборів до нижньої палати. До складу палати представників входять 329 депутатів, з них 302 обираються у 42 багатомандатних округах за пропорційною системою закритих партійних списків, 4 депутати обираються у єдиному закордонному виборчому окрузі румунською діаспорою, а 17 депутатських місць належить партіям, які представляють інтереси етнічних меншин. Виборчий бар'єр для політичних партій становить 5 % [11, с. 304–306]. Результати виборів до Палати представників румунського парламенту подано у таблиці 5.

Вітчизняні науковці у розвитку партійної системи Румунії виокремлюють такі етапи: «1 етап (1989 – 1992 рр.) – етап удаваної багатопартійності. Насправді ж в політичному житті домінує єдина партія – Фронт національного порятунку; 2 етап (1992 – 1996 рр.) – етап утворення реальної багатопартійної системи з електоральною конкуренцією і протиборством різних політичних партій і партійних програм; створення умов для інституціалізації партійної системи; 3 етап (починаючи з 1997 р.) – утворюється двоблокова багатопартійна система з домінуванням правоцен-

тристських або лівоцентристських сил» [9, с. 34].

На попередніх парламентських виборах 2016 р. перемогу здобула Соціал-демократична партія. Але після декількох років корупційних скандалів, пов'язаних з її лідерами, урядова коаліція, очолювана нею розпалася. Нову урядову коаліцію 4 листопада 2019 р. очолив лідер Націонал-ліберальної партії Л. Орбан. Зазначимо, що внаслідок політичного туризму, який притаманний румунському парламенту, фракція СДП скоротилася з 154 до 116 депутатів [17; 18].

Але незважаючи на втрати соціал-демократів саме їх конкуренція з Націонал-ліберальною партією була головною характеристикою виборчої кампанії, оскільки вказані партії тривалий час домінують у румунському політикумі.

Вагомий електоральний потенціал мала нова політична сила «Союз порятунку Румунії – Партія, свободи, єдності та солідарності», яка утворена двома партіями напередодні виборів у 2019 р., і яка репрезентує себе протестною альтернативою існуючому істеблішменту, утвореному старими партіями.

У виборах взяли участь 41 партія, включаючи 17 партій національних меншин, яким гарантовано по одному депутатському мандату. Крім партій національних меншин, депутатські мандати отримали п'ять партій. Перемогла на виборах Соціал-демократична партія, набравши 29,69 % голосів виборців. Вона випередила Національну ліберальну партію, яка здобула 25,18 % голосів. Але її перемога була умовною, оскільки вона втратила у порівнянні з попередніми виборами 44 депутатські місця і здатність формувати урядову коаліцію (за рахунок втрати іміджу та корупційних справ поти її лідерів). Партія «Союз порятунку Румунії –

Таблиця 5

Результати виборів до Палати представників Румунії 6 грудня 2020 року

Назва партії / виборчої коаліції (рік утворення)	Відсоток голосів виборців, здобутих партією (%)	Кількість депутатських місць**	Ідеологія партії
Соціал-демократична партія (2001)	29,69	110 (-44)*	соціал-демократія, лівий популізм, соціальний консерватизм
Націонал-ліберальна партія (1875 р., відроджена у 1989 р.)	25,18	93 (+24)	націонал-лібералізм, ліберальний консерватизм
«Союз порятунку Румунії – Партія свободи, єдності та солідарності» (2016)	14,75	55 (+25)	лібералізм, популізм, центризм
Альянс за єдність румун (2019)	8,69	33 (нова партія)	правий популізм, націоналізм, антиглобалізм
Демократичний союз угорців Румунії (1989)	5,98	21 (0)	захист інтересів етнічних угорців, християнська демократія
Партії національних меншин	–	17 (0)	захист інтересів національних меншин

*менше / більше депутатських місць у порівнянні з результатами попередніх парламентських виборів.

**в результатах враховані депутатські місця (4) для депутатів, обраних румунською діаспорою

Джерело: побудована авторами на підставі [17; 18]

Партія свободи, солідарності та єдності» посіла третє місце з 14,75 % голосів. «Альянс за єдність румун» набрав 8,69 % голосів, а Демократичний союз угорців Румунії 5,98 % голосів.

Показовими є результати нової партії «Альянсу за єдність румун». Це популістська праворадикальна партія утворена у 2019 р., ідеологічною основою якої є етнічний націоналізм та антиглобалізм. Партія виступає за вихід Румунії з Європейського Союзу та НАТО, реалізацію ідеї «Великої Румунії». Вона описує власну «доктрину» як «чотири стовпи: віра, воля, сім'я та Батьківщина». Її успіх на виборах – це результат невдоволення громадян внутрішнім станом справ у Румунії та їх розчарування у «старих» мейнстримних партіях (ліберального та консервативного спрямування), які не вирішують нагальних проблем (економічна стабільність, добробут тощо).

Розчарування виборців було однією із причин найнижчої явки за всю історію парламентських виборів 31,84 %. «Багато румунів втратили інтерес, тому що вони вірять, що всі партії однакові. Така думка базується на кількості людей, які перебувають під слідством серед кандидатів, висунутих двома основними політичними силами (Соціал-демократичною партією та Національною ліберальною партією), – сказала Л. Попеску, професор політології Національного університету Бухареста [17; 18].

За результатами перемовин коаліційну угоду підписали Національна ліберальна партія, «Союз порятунку Румунії – Партія свободи, єдності та солідарності», та Демократичний союз угорців Румунії.

Отже, основним результатом виборчої кампанії стала тенденція скорочення підтримки однієї з двох великих партій Румунії – Соціал-демократичної, яка є результатом невдоволення населення щодо соціально-економічної політики СДП, яка протягом двох термінів поспіль не змогла вирішити нагальні соціально-економічні проблеми. Водночас, низька явка виборців свідчить про втрату довіри громадян державним інститутам, а також політичним партіям.

Водночас на тлі кризи в СДП набирають популярності праворадикальні рухи, що займають місце правоцентристів та консерваторів. Використання популістської риторики та критика чинного уряду сприяли отриманню досить високого рівня підтримки громадян, на що вказує результат праворадикальної партії «Альянс за єдність румунів».

Не змогли подолати виборчий бар'єр партії экс-прем'єр-міністра В. Понти «ПРО Румунію» (напередодні виборів до неї приєдналася партія «Альянс лібералів і демократів») та экс-президента Т. Басеску «Партія народного руху». А це вже свідчить про зміну акторного складу Палати представників відповідно до загальноєвропейських трендів партійного будівництва та ротацію політичної еліти.

Таблиця 6

Електоральні показники «партій нової політики» (ПНП) в країнах Європейського Союзу за результатами парламентських виборів 2020 року

	Країна, к-ть депутатських місць, (явка виборців)	Переможець виборів, % (д.м.)	К-ть голосів- %, (д. м.*) ПНП	Участь ПНП в урядовій коаліції	Частка голосів ПНП, % (д.м.)
1	Ірландія (09.02.2020), 160 (62,9 %)	–	«Шин Фейн»-24,5 % (37), «Зелена партія»-7,1 % (12), «Енту»-1,9 (1)	+ «Зелена партія»	33,5 (50)
2	Словачія, (29.02.2020) 150 (65,8 %)	«Звичайні люди і незалежні особистості», 25,0 % (53)	«Ми – сім'я»-8,2 % (17), «Котлебівці – Народна партія Наша Словаччина»-7,9 % (17)	«Звичайні люди і незалежні особистості», «Ми – сім'я»	41,2 % (87)
3	Хорватія, 06.07.2020 151 (46,8 %)	–	«Вітчизняний рух»-10,8 (16), «Зелено-ліва коаліція»-6,9 (7)	–	17,7 % (23)
4	Литва 11.10.2020; 25.10.2020 141, (47,5 %)	–	Партія праці-9,2 (10), Партія свободи-9,0 (11)	+ Партія свободи	18,2 % (21)
5	Румунія 06.12.2020 329 (31,8 %)	–	«Союз порятунку Румунії – Партія свободи, єдності та солідарності» -14,7 % (55), «Альянс за єдність румун»-8,6 % (33),	+ «Союз порятунку Румунії – Партія свободи, єдності та солідарності»	23,3 % (88)

*– депутатські місця

Джерело: побудовано авторами на підставі [17; 18]

Ще однією помітною тенденцією було об'єднання малих партій, що в майбутньому може привести до утворення нових потужних політичних сил, які стануть дієвими конкурентами основним політичним акторам.

Висновки. На основі аналізу результатів парламентських виборів у країнах Європейського Союзу у 2020 р., поданих нами в таблиці 6, можна зробити такі висновки щодо електорального успіху партій «нової політики».

Отже, за результатами парламентських виборів політичні сили, які представляють «нову політику» [16] мали такі електоральні результати: у Ірландії «Шин Фейн» отримала 24, 5 % голосів виборців, здобувши при цьому 37 депутатських мандатів, що на 14 більше у порівнянні з минулими виборами. «Зелена партія» посіла 4 місце (7,1 %), а нова партія «Енту» здобула лише 1 мандат.

Найбільшого успіху партії «нової політики» досягли у Словаччині. Партія «Звичайні люди і незалежні особистості» (25,0 %) здобула перемогу на виборах. Крім неї до парламенту також пройшли популістська «Ми – сім'я» (8,2 %) та ультраправа «Котлебівці – Народна партія Наша Словаччина» (7,9 %).

У Хорватії депутатські мандати здобули такі партії «нової політики»: коаліція на чолі з партією «Вітчизняний рух» (10,8) та «Зелено-ліва коаліція» (6,9 %). У Литві голосування за «партії нової політики» мало найнижчий показник (Партія праці – 9,2 % та Партія свободи – (9,0), оскільки переважаючий вплив у партійній системі мають «мейнстримні партії».

Голосування за «партії нової політики» суттєво змінило акторний склад партійної системи Румунії. Антиелітарна партія «Союз порятунку Румунії – Партія свободи, єдності та солідарності» здобула 14,7 % голосів виборців (55 депутатських місць) та популістська права партія «Альянс за єдність румун» – 8,6 % (33). Натомість низка «мейнстримних» партій не змогли подолати виборчий бар'єр, і, на нашу думку, у майбутньому не зможуть повернутися у велику політику.

Слід зазначити, що «партії нової політики» здобули вагомий електоральні результати: В Ірландії 33,5 % голосів виборців (50 депутатських місць), у Словаччині – 41,2 % (87), Хорватії – 17,7 % (23), Литві – 18,2 % (21), Румунії – 23,3 % (88).

Успіх партій «нової політики» обумовлений низкою чинників, серед яких можна виокремити: розчарування громадян у «старих, корумпованих» політиках і «мейнстримних» політичних партіях та зростання недовіри до них; персоналізацію та медіатизацію політики; ціннісну трансформацію, яка пов'язана з укоріненням «постматеріальних» цінностей; антиглобалістські, антимігрантські та євроскептичні суспільні настрої; освоєння мережевого простору.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вибори в Ірландії.: три партії набрали майже однакову кількість голосів. Європейська правда. 2020. 9 лютого. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/02/9/7106147/> (дата звернення 15.07.2022).
2. Каравайцева О. Трансформація виборчої системи Хорватії. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2015/2015-2-2/29.pdf> (дата звернення 15.07.2022).
3. Копинець Ю. Тенденції розвитку партійних систем країн Європейського Союзу в контексті парламентських електоральних циклів 2017 року. *Політикус: наук. журнал.* 2020. № 4. С. 110–117.
4. Копинець Ю. Парламентські вибори у країнах Європейського Союзу у 2018 році: характеристика електоральних результатів та конфігурацій партійного ландшафту. *Політикус: наук. журнал.* 2020. № 3. С. 44–51.
5. Копинець Ю. Вплив сучасних тенденцій розвитку країн Європейського Союзу на еволюцію і функціонування партійної системи України: дис..... к. політ. наук 23.00.02 / Ужгородський національний університет. 2021. 269 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/11/dis_kopynets.pdf (дата звернення 17.06.2022).
6. На парламентських виборах у Хорватії перемагає правляча партія. Європейська правда. 2020. 6 липня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/07/6/7111849/> (дата звернення 15.07.2022).
7. Остапець Ю., Гайданка Є., Ключкович А., Марадик Н. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України: монографія. Серія «Studia Regionalistica». № 8; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». Ужгород: ПП Данило С. І., 2014. 256 с.
8. Остапець Ю., Ключкович А. Партійна система Словаччини: проблеми функціонування та тенденції розвитку на сучасному етапі. *Регіональні студії.* 2021. № 24. С. 59–67.
9. Остапець Ю., Шелемба М. Порівняльний аналіз еволюції партійних систем України та Румунії. *Регіональні студії.* 2017. Випуск 11. С. 29–36.
10. Остапець Ю. Електоральний фактор в еволюції партійного ландшафту країн Вишеградської четвірки (2015–2018 рр.). *Регіональні студії.* 2018. № 12. С. 122–132.
11. Романюк А., Литвин В. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 548 с.
12. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи: Монографія. Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. 391 с.
13. Румунія після виборів: «золотий» похід на вибори правої партії вказує на відчай виборців. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/romania-aur-right-wing-party-simion-voter-despair-nationalism/30993779.html> (дата звернення 15.07.2022).
14. Словаччина: підраховали 100 % бюлетенів, ключові «друзі Путіна» поза парламентом. Європейська правда. 2020. 1 березня. URL:

<https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/03/1/7106969/> (дата звернення 15.07.2022).

15. Тужанський Д., Панченко Ю. Словаччина на порозі реваншу: чому це небезпечно для України. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/07/21/7143584/> (дата звернення 15.07.2022).

16. Шипунов Г. Партії «нової політики» як феномен постіндустріального суспільства: ідейно-інституційні особливості. *Панорама політологічних студій. Науковий вісник РДГУ*. 2016. Випуск 14. С. 211–218.

17. The European Elections Monitor. URL: <https://www.robert-schuman.eu/en/the-european-elections-monitor/2021/> (дата звернення 15.07.2022).

18. Parties and Elections in Europe. URL: <http://www.parties-and-elections.eu/> (дата звернення 15.07.2022).

REFERENCES:

1. Vybery v Irlandii.: try partii nabraly maizhe odnakovu kilkist holosiv [Elections in Ireland: Three parties won almost the same number of votes]. *Yevropeiska pravda*. 2020. 9 liutoho. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/02/9/7106147/> (Accessed: 15.07.2022) [In Ukrainian].

2. Karavaitseva O. Transformatsiia vyborchoi systemy Khorvatii [Transformation of the electoral system in Croatia]. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2015/2015-2-2/29.pdf> (Accessed: 15.07.2022) [In Ukrainian].

3. Kopynets Yu. Tendentsii rozvytku partiinykh system krain Yevropeiskoho Soiuzu v konteksti parlamentskykh elektoralnykh tsykliv 2017 roku [Trends in the development of party systems of the European Union countries in the context of the 2017 parliamentary electoral cycles]. *Politykus: nauk. zhurnal*. 2020. № 4. S. 110–117 [In Ukrainian].

4. Kopynets Yu. Parlamentski vybery u krainakh Yevropeiskoho Soiuzu u 2018 rotsi: kharakterystyka elektoralnykh rezultativ ta konfiguracyi partiynoho landshaftu [2018 Parliamentary elections in the European Union countries: Characteristics of the electoral results and configurations of the party landscape]. *Politykus: nauk. zhurnal*. 2020. № 3. S. 44–51 [In Ukrainian].

5. Kopynets Yu. Vplyv suchasnykh tendentsii rozvytku krain Yevropeiskoho Soiuzu na evoliutsiiu i funktsionuvannia partiinoi systemy Ukrainy [The impact of the modern development trends in the European Union countries on the evolution and functioning of the party system in Ukraine]: dys..... k. polit. nauk 23.00.02 / Uzhhorodskiy natsionalnyi universytet. 2021. 269 s. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/11/dis_kopynets.pdf (Accessed: 17.06.2022) [In Ukrainian].

6. Na parlamentskykh vyborakh u Khorvatii peremahaie pravliacha partiia [The ruling party wins the parliamentary elections in Croatia]. *Yevropeiska pravda*. 2020. 6 lypnia. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/07/6/7111849/> (Accessed: 15.07.2022) [In Ukrainian].

7. Ostapets Yu., Haidanka Ye., Kliuchkovych A., Maradyk N. Evoliutsiia partiinykh system krain Vyshehradskoi chetvirky: dosvid dlia Ukrainy: monohrafiia [Evolution of party systems of the Visegrad

Four countries: Experience for Ukraine: Monograph]. Uzhhorod: PP Danylo S. I., 2014. 256 s. [In Ukrainian].

8. Ostapets Yu., Kliuchkovych A. Partiina systema Slovachchyny: problemy funktsionuvannia ta tendentsii rozvytku na suchasnomu etapi [Party system of Slovakia: Functioning problems and development trends at the current stage]. *Rehionalni studii*. 2021. № 24. S. 59–67 [In Ukrainian].

9. Ostapets Yu., Shelemba M. Porivnialnyi analiz evoliutsii partiinykh system Ukrainy ta Rumunii [Comparative analysis of the party systems evolution in Ukraine and Romania]. *Rehionalni studii*. 2017. Vypusk 11. S. 29–36 [In Ukrainian].

10. Ostapets Yu. Elektoralnyi faktor v evoliutsii partiynoho landshaftu krain Vyshehradskoi chetvirky (2015–2018 rr.) [The electoral factor in the party landscape evolution of the Visegrad Four countries (2015–2018)]. *Rehionalni studii*. 2018. № 12. S. 122–132 [In Ukrainian].

11. Romaniuk A., Lytvyn V. Porivnialnyi analiz politychnykh instytutiv krain Vyshehradskoi hrupy ta inshykh krain Tsentralno-Skhidnoi Yevropy: monohrafiia [Comparative analysis of political institutions of the Visegrad Group countries and other countries of Central-Eastern Europe: Monograph]. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 2016. 548 s. [In Ukrainian].

12. Romaniuk A. Porivnialnyi analiz politychnykh instytutiv krain Zakhidnoi Yevropy: Monohrafiia [Comparative analysis of political institutes of Western European countries]. Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka, 2007. 391 s. [In Ukrainian].

13. Rumuniiia pislia vyboriv: «zoloty» pokhid na vybery pravoї partii vkazuie na vidchai vybortsiv [Romania after the elections: The «golden» election campaign of the right-wing party indicates the voters' despair]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/romania-aur-right-wing-party-simion-voter-despair-nationalism/30993779.html> (Accessed: 15.07.2022) [In Ukrainian].

14. Slovachyna: pidrakhuvany 100 % biuletenuv, kliuchovi «druzi Putina» poza parlamentom [Slovakia: 100% of ballots were counted, key "friends of Putin" outside the parliament]. *Yevropeiska pravda*. 2020. 1 bereznia. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/03/1/7106969/> (Accessed: 15.07.2022) [In Ukrainian].

15. Tuzhanskyi D., Panchenko Yu. Slovachchyna na porozii revanshu: chomu tse nebezpechno dlia Ukrainy [Slovakia is on the verge of revenge: Why it is dangerous for Ukraine]. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/07/21/7143584/> (Accessed: 15.07.2022) [In Ukrainian].

16. Shypunov H. Partii «novoi polityky» yak fenomen postindustrialnoho suspilstva: ideino-instytutsiini osoblyvosti [«New politics» parties as a phenomenon of post-industrial society: Ideological and institutional features]. *Panorama politolohichnykh studii*. Naukovyi visnyk RDHU. 2016. Vypusk 14. S. 211–218 [In Ukrainian].

17. The European Elections Monitor. URL: <https://www.robert-schuman.eu/en/the-european-elections-monitor/2021/> (дата звернення 15.07.2022).

18. Parties and Elections in Europe. URL: <http://www.parties-and-elections.eu/> (дата звернення 15.07.2022).

The Confrontation between «Mainstream» Parties and Parties of «New Politics» in the European Union Countries Given the Results of 2020 Parliamentary Elections

Ostapets Yurii Oleksandrovych

Doctor hab. (Political Science), Professor,
Dean of the Faculty of Social Sciences
State University «Uzhhorod National
University»
Universytetska str., 14, Uzhhorod, Ukraine

Kopynets Yurii Yuriiovych

Ph.D. (Political Science),
Senior Lecturer at the Department
of International Studies
and Public Communications
State University «Uzhhorod National
University»
Universytetska str., 14, Uzhhorod, Ukraine

Ostapets Iryna Yuliivna

Ph.D. (Philosophy),
Associate Professor
at the Department of Philosophy
State University «Uzhhorod National
University»
Universytetska str., 14, Uzhhorod, Ukraine

The paper analyses the 2020 parliamentary elections in five European Union countries: Ireland (February 8), Slovakia (February 29), Croatia (July 5), Lithuania (October 11 and 25), and Romania (December 7). It is emphasized that the 2020 parliamentary election campaigns have a pronounced national profile, so they should be studied taking into account the specific features of the country. It is noted that, at the same time, according to their logic, they fit into the broader European and world trends in party systems development.

It is indicated that the main characteristic of the election campaigns was the confrontation between «mainstream» parties and «new politics» parties, and the configuration of party systems was significantly influenced by the global trend of political parties transformation: from mass parties with a clear ideological orientation and a ramified ideological structure to cartel/network/cyber parties with a blurred ideological orientation and the absence of traditional administrative and organizational structure.

The paper gives characteristics to the electoral results of the «new politics» parties: in Ireland («Sinn Fein», «Green Party», «Aontú»), Slovakia («Ordinary people and independent individuals», «We are a family», «Kotliebivtsi – People's Party Our Slovakia»), Croatia («Fatherland Movement», «Green-Left Coalition»), Lithuania (Party of Labour, Party of Freedom), Romania («Union for the Rescue of Romania – Party of Liberty, Unity and Solidarity», «Alliance for the Unity of Romanians»).

The Green Party (Ireland), Ordinary People and Independent Individuals, We Are a Family (Slovakia), Party of Freedom (Lithuania), and the Union for the Rescue of Romania - Party of Liberty, Unity, and Solidarity (Romania) took part in the government coalitions.

There were studied the reasons for the success of the «new politics» parties. These include: citizens' disillusionment with «old, corrupt» politicians and «mainstream» political parties and growing distrust of them; personalization and mediatization of politics; value transformation, which is connected with the rooting of «post-material» values; anti-globalist, anti-migrant and Eurosceptic public sentiments; development of network space.

Key words: parliamentary elections, European Union, Ireland, Slovakia, Croatia, Lithuania, Romania, «mainstream parties», «new politics» parties.

Семко Вадим Леонідович
Баєва Юлія Євгенівна

Румунський націоналізм в історичному контексті: коріння, історія, перспективи

УДК 327(498:477)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-3.15>

Семко Вадим Леонідович
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук і права
Київського національного університету
будівництва і архітектури
просп. Повітрофлотський, 31,
Київ, Україна

Баєва Юлія Євгенівна
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук і права
Київського національного університету
будівництва і архітектури
просп. Повітрофлотський, 31,
Київ, Україна

Стаття присвячена історико-політичному аналізу феномену румунського націоналізму і його явному та опосередкованому впливу на сучасні міжнародні процеси і, зокрема, українсько-румунські відносини. Сформульовані фактори, що визначають актуальність румунського націоналізму у сучасних політичних реаліях. Досліджуються історичні коріння румунського націоналізму, особливості його розвитку на тлі історичних процесів XIX – XXI століть. Виявлені ключові риси румунського націоналізму, які зумовлюють його унікальність та значний політичний потенціал. На прикладі еволюції румунського націоналізму XIX-XX ст. проілюстровано процес трансформації релігійних, етнічних та ідеологічних гасел в утилітарний зовнішньо- та внутрішньополітичний курс під впливом об'єктивних геополітичних чинників. Предметом дослідження статті є ключова риса румунського націоналізму, що виокремлює його серед інших прикладів націоналізму в країнах Європи: надзвичайно короткий термін формування нації з розрізнених, хоча і етнокультурно близьких етнічних груп, які, до того ж значною мірою поживали на територіях інших держав у щільному поліетнічному оточенні. Форсований процес формування політичних та інтелектуальних еліт зумовив іншу характерну рису румунського радикального націоналізму – тісний союз інтелектуалів та радикальних політичних кіл. При цьому фактична відсутність будь-якої опозиції була зумовлена не тоталітарними заходами її придушення, а широкою підтримкою радикально-шовіністичного курсу у суспільстві. У історичній динаміці показана майже безперервна історична наступність великорумунської політичної традиції, за якої навіть комуністичний режим заснований на над етнічній, класовій ідеології неминуче повернувся до диктатури монархічно-диктаторського зразка. Проаналізовані ключові моменти впливу націоналістичної ідеології «Великої Румунії» на сучасні українсько-румунські етнополітичні відносини. Показані методи «м'якої сили» які використовуються румунською стороною задля політизації румунської меншини в Україні. Доведений цілеспрямований курс Румунії на: 1) ігнорування етнокультурних потреб української меншини в Румунії; 2) намагання адміністративними заходами штучно розпорошити українську меншину за субетнічними ознаками; 3) прагнення зарахувати до етнічних румун на території України представників інших етнічних груп (молдаван та гагаузів). Доведена життєздатність доктрини «Великої Румунії», її успішна адаптація до сучасних політичних реалій. Проаналізовані перспективи подальшого впливу румунського націоналізму на міжнародні процеси.

Ключові слова: Румунія, Україна, Європа, радикалізм, націоналізм, румуні, українці, ідеологія, доктрина, території, геополітика, політичні процеси.

Вступ. Актуальність досліджень румунського націоналізму на сучасному етапі зумовлена низкою факторів. Попри традиційний (природний) для Румунії статус держави-лімітрофа, ця країна протягом своєї історії прагнула – подекуди достатньо успішно – відігравати активну геополітичну роль не лише на Балканському півострові, а й у загальноєвропейських процесах. Цьому сприяли наступні фактори:

1. Вдале геополітичне розташування на перетині інтересів великих європейських держав.
2. Давня, а головне, безперервна традиція великодержавних амбіцій та прагнень.
3. Специфічна етнополітична картина балканського регіону в якій державні кордони не співпадають з ареалами розселення етносів серед яких, до того ж поширена подвійна та ситуативна етнічна ідентичність.
4. Достатньо високий рівень комплексної розробки концепції «Великої Румунії» з історичним, юридичним та культурним обґрунтуванням територіальних претензій, власного етнополітичного

бачення ареалу розселення румунського етносу та його особливого місця в історії.

4. Історичний досвід реалізації власного етногеополітичного проекту, який, хоча і потерпів поразку та був засуджений, проте став цілком власним і оригінальним з ідеологічної точки зору.

Мета та завдання. Очевидно, що така потужна і тривала історична спадщина не може не впливати на сучасні внутрішньополітичні процеси в Румунії та на її відносини з іншими державами. Мета статі полягає у дослідженні ступеню впливу ідеології румунського націоналізму на сучасні українсько-румунські відносини та аналізі перспектив радикально-націоналістичного вектора зовнішньої політики Румунії.

Методи дослідження. Дослідження здійснюється на основі поєднання описового методу з аналізом, поясненням, узагальненням та формулюванням висновків на означеній методологічній базі.

Виклад основного матеріалу. Проект об'єднання Дунайських князівств Молдавії і Валахії в єдину державу висувався ще

у XVIII ст., за підтримки Російської імперії та російського православ'я. При цьому Росія була зацікавлена в посиленні впливу російської православної церкви на противагу впливу Константинопольського патріархату і греко-католиків, які спиралися на католицьку Австрію. Втім, після утворення незалежної Румунії православний контекст відійшов у бік, і його замінив етнічний контекст, заснований на цілком утилітарному геополітичному базисі. Створенню незалежної румунської держави тривалий час перешкоджали інтереси провідних європейських держав та незрілість політичних еліт Дунайських князівств.

Підвалини майбутньої ідеології румунізму формувались у сусідній Валахії, яка, разом з Трансільванією, входила до складу Угорщини та Австро-Угорської імперії, і в якій корінне волоське населення – переважно селяни – перебувало під етнічним та соціальним гнітом. Під впливом трансільванських просвітників молода волоська буржуазія висунула гасло національного звільнення. Трансільванська буржуазія, усвідомлюючи переваги широкого внутрішнього ринку Австро-Угорщини не прагнула до політичної єдності з економічно відсталими Дунайськими князівствами, але румунізм, що вже проник у Валахію породив ідею об'єднання усіх східно-романських народів, як невід'ємну запоруку прогресу. Відправною точкою становлення румунської державності стала європейська революція 1848–1849 рр. Отримав незалежність Румунія відразу усвідомила вигоди свого геополітичного положення – вона заперечувала Балканський півострів для Росії відділяючи її від Болгарії – союзника Росії та головного конкурента Румунії. Саме фактор виключного геополітичного розташування, на нашу думку є визначаючим для усієї суперечливої та подекуди драматичної історії Румунії, і залишається таким і по сьогодні.

Російсько-турецька війна 1877–1878 рр. і Сан-Стефанській мирний договір за яким Росія повертала собі південну Бессарабію втрачену за результатами Кримської війни дали привід політичним колам Румунії зробити антиросійську складову разом з територіальними претензіями на усю Бессарабію вагомим компонентом румунської ідеології. На відміну від інших слов'янських країн, в Румунії ніколи не існувало проросійського політичного руху. Румунські політичні еліти традиційно орієнтувалися на західноєвропейські країни та Троїстий союз, вбачаючи Румунію форпостом західної цивілізації на південному сході Європи. Ідея створення «Великої Румунії» шляхом приєднання територій Південної Добруджи від Болгарії, Трансільванії і Буковини від Австро-Угорщини і Бессарабії від Росії стала головною метою зовнішньої політики Румунії на початку XX ст., і обґрунтовувала майбутню територіальну експансію.

Від набуття державності до закінчення Першої світової війни зовнішня політика Румунії поля-

гала у гнучкому маневруванні між державами Антанти та Троїстого союзу. За підсумками Другої балканської та Першої світової війни, в наслідок приєднань і анексії закріплених версальською системою мирних договорів, територія Румунії збільшилась більш ніж вдвічі: з 139 до 295 тис. кв. км, що становило абсолютний історичний максимум. У 1914 р. населення Румунії складало 7 млн. 770 тис. осіб, а у 1919 р. осягло 16 млн. 250 тис. осіб, третина з яких не були етнічними румунами. Серед інших територій до складу Румунії увійшла не лише Бессарабія, а й Північна Буковина населена переважно українцями. Сен-Жерменський, Трианоський та Севрський мирні договори містили в собі розділи, що передбачали захист національних меншин, але Румунія ці положення фактично ігнорувала. Численні етнічні меншини не мали можливості вести будь яке етнокультурне життя і були відверто позбавлені політичних, а подекуди і громадянських прав. Євреї були позбавлені громадянських прав, нерумунське населення Добруджи було позбавлено виборчих прав, а в Бессарабії протягом десятиліть діяв режим надзвичайного стану. Румунська делегація в Парижі заперечувала будь які питання щодо захисту національних меншин в Румунії, мотивуючи це тим, що національного питання в ній нібито не існує.

Концепція «Великої Румунії» реалізована у межах Версальської системи призвела до значного розширення території Румунії, не співвідносним з обсягом її участі у Першій світовій війні, стала великим успіхом румунської дипломатії. Але це стало можливим лише на широкому тлі кризових процесів у Європі наприкінці та після Першої світової війни: розпад старих імперій, більшовицька революція в Росії та спекуляції з боку румунського керівництва на більшовицькій загрозі, революційні та націоналістичні рухи у низці європейських країн на тлі загальної політичної нестабільності та кризових явищ в економіці повоєнної Європи. Разом з тим до складу «Великої Румунії» ввійшли території населені переважно русинами, українцями, угорцями, молдаванами, болгарями та сербами, що створило нові і поглибило старі проблеми, заклавши передумови конфліктів з сусідніми державами – Угорщиною, Болгарією, Радянською Росією, і забезпечивши Румунію ворожим оточенням на десятиліття вперед. Усім численним радикально-націоналістичним організаціям Румунії того часу була притаманна гранична ступень ксенофобії. Так у програмі «Румунської національної фасції», яка була утворена у березні 1922 р. усі національні меншини пропонувалося обкладати податком, і поділяти на дві категорії – ті, кому дозволено жити в Румунії і небажані національні меншини [3, С. 23]

Значне прирощення території Румунії на тлі тяжких або катастрофічних наслідків першої

світової війни для решти європейських країн створило образ «Румунії – стража європейської цивілізації», який міцно заскрипівся у свідомості румунських еліт – у тому числі творчої та наукової, та успішно поширився в суспільній думці. Величезні територіальні надбання отримані порівняно невеликими зусиллями розбухували уяву румунських політиків і суспільних діячів. У цій шовіністичній атмосфері фактично проголошувались державним курсом плани побудови «Великої Румунії» – територіальної експансії на схід, яка передбачала захоплення Бессарабії, Північної Буковини, Трансїстрії (Задністров'я) разом з Одесою, території радянської України до ріки Буг, а в перспективі, земель до Дніпра і Дона. Ці плани проголошувались «відновленням історичної справедливості» і були повністю відірвані від політичної реальності. Втім, вперше вимоги східної експансії Румунії у подібних масштабах були висунуті ще у ході Першої світової війни.

Ідеологічними передумовами великодержавного «румунізму» у міжвоєнний період та у ході Другої світової війни стали три тісно пов'язані між собою складові.

1. Реформована та послаблена румунське православна церква, яка була практично вбудована в румунську державу; патріарх був міністром, а іноді і прем'єр-міністром держави. Серед церковного керівництва почали превалювати зовнішньополітичні прагнення. Центр ваги церковного життя змістився з внутрішнього, духовного світу людей до зовнішніх політичних цілей.

2. В румунському інтелектуальному прошарку суспільства сформувались непримиренні анти-молдаванські і особливо антислов'янські настрої. Практикувалось жорстке асиміляційне ставлення до бессарабських молдаван, що опинились у складі Румунії після Першої світової війни, і відверто грубі форми ставлення румун до оточуючих слов'янських народів.

3. Основою широкої ідеології «румунізму» як політичного месіанізму став ідейний консенсус румунських інтелектуалів та політиків, які одноставно погоджувались у тому, що Румунія повинна стати великою регіональною державою – носієм європейських ідеалів серед ворожого оточення слов'янського світу.

Ідейний консенсус інтелектуалів та політиків став, на нашу думку, характерною рисою політичного життя Румунії у ХІХ-ХХ ст. (хоча подібний стан речей спостерігався у Польщі та кайзерівській Німеччині). Як доводить історична практика авторитарні та тоталітарні режими завжди мають ліберальну опозицію як раз у вигляді певної частини інтелектуальних, мистецьких та релігійних еліт. Така опозиція може бути прихованою або відносно відкритою. Іноді її представники вимушені емігрувати до демократичних країн та утво-

рювати там політичну еміграцію. Такий стан речей є природним, оскільки ідейне поле інтелектуальних та мистецьких еліт в якому вони зароджуються та існують, це європейський гуманізм як втілення спадщини епохи Відродження та Просвітництва. Ідейний базис релігійних еліт, це взагалі принципи, настанови та цінності, що апелюють до трансцендентного та позачасового. Натомість авторитарно-тоталітарні режими ХХ ст. були спробою втілення певних проектів – синтетичних та вельми короткочасних у історичній перспективі. До того ж ці режими у своїй політиці, передусім внутрішній, робили ставку на радикальні або ж екстремістські методи та були непримиренні до будь якої опозиції. Ідейний консенсус румунських політичних та інтелектуальних еліт пояснювався прагненням Румунії посісти гідне місце не лише на політичній мапі Європи а й у європейському духовному та інтелектуальному просторі. Проте в умовах, коли геополітична та духовно-інтелектуальна ієрархія в Європі вже сформувалися державам-лімітрофам відводилась роль виконавців політичних ініціатив провідних європейських держав та реципієнтів їх інтелектуально-духовного та науково-технологічного потенціалу. Таким чином, творчі та духовно-інтелектуальні еліти Румунії підтримували шовіністичне, радикально-непримиренне ставлення до нерумунського населення та експансіоністський зовнішньополітичний курс, оскільки вбачали у цьому шлях до свого самоствердження. Політичні ж кола Румунії отримували у цьому симбіозі культурно-ідеологічну підтримку та «наукове» обґрунтування своїх експансіоністських прагнень.

Інша характерна риса румунського націоналізму полягала у тому, що становлення фашистських режимів та авторитарних диктатур у європейських країнах міжвоєнної доби відбувалось на тлі реваншистських настроїв після поразки у війні та процесів будівництва націй на уламках колишніх імперій та монархій. Румунія ж після Першої світової війни була охоплена почуттям власної могутності в наслідок успішної територіальної експансії та реалізації «попередньої програми» возз'єднання нації. Завдяки цьому державна політика швидко переросла в радикальний націоналізм з класичними рисами фашистської ідеології.

Основою ідеології румунізму стало положення про спільне походження мови та історії східно-романських етносів: молдаван, валахів (мунтян), аромунів (куцо-влахів), мегленітів, історіотів, далматинців – їх усіх вважали румунами і прагнули привести до спільного знаменника. Румуни, у свою чергу проголошувались прямими нащадками римлян, найдревнішими мешканцями південно-східної Європи, оплотом європейської цивілізації, що перевершують оточуючих їх слов'ян (росіян, українців, болгар, поляків) і угорців. Утім, великодержавний вектор розвитку Румунії був закладений

вже на стадії створення румунської держави: сама назва держави «Румунія» (Romania) не має історичних або етнографічних корінь, проте підкреслює спадкоємність з Римською імперією, а румунська мова була проголошена похідною від латинської мови [5, С. 122.] Ідеологами румунізму і концепції «Великої Румунії» були: професор теології Н. Крайник, професор Н. Іонеску, професор бухарестського університету К. Радулеску-Мотору, історики М. Йорга, О. Ксенопол, І. Нестор, К. Джуреску та ін.

Наступна особливість міжвоєнного румунського націоналізму полягала у тому, що найбільш радикальні його представники і організації знаходились у позасистемній опозиції офіційній владі – як короля Кароля II так диктатурі маршала Антонеску. Вони були представлені такими організаціями, як «Легіон Архангела Михайла» та «Залізна гвардія» на чолі з К. Кодряну та їх ідеологами Є. Чораном та М. Еліада, які знаходились в ідеологічному річищі німецької націонал-соціалістичної ідеології. Вказані організації являли собою фактично воєнізовані релігійні секти. Їх радикальний румунізм являв собою еклектичну суміш поглядів героїв «Бісів» Достоєвського, соціального пафосу більшовиків, очікувань «нової людини» Ніцше, есхатологічних очікувань кінця світу, расового націоналізму нацистського толку, елементів язичництва, культу смерті, антисемітизму та ксенофобії, закликів до невимовної дії. Зібрання легіонерів та членів «Залізної гвардії» супроводжувались містичними ритуалами і колективним трансом, а сам К. Кодряну знаходився у тому стані, який мовою православної аскетичності визначається як «духовне потьмарення»; він чув голоси, розмовляв з Архангелом Михайлом, був глибоко містично налаштований і вірив у те, що стане спокутуючою жертвою заради відродження Румунії. «Політична практика» румунських ультра-радикальних націоналістів полягала у залякуванні, актах терору, вбивствах своїх політичних опонентів та тих, кого вони вважали зрадниками – зокрема державних чиновників, які намагались заборонити діяльність «Залізної гвардії». Ультрарадикальні румунські націоналісти були настільки не керованими, що особисто Гітлер визнав провальними спроби налагодити з ними відносини, і в решті решт нацистське керівництво зробило ставку на маршала Антонеску, як союзника Німеччини у Другій світовій війні. «Легіон Михайла Архангела» та «Залізна гвардія» звинувачували монархічний режим Кароля II у корупції, занадто поміркованій зовнішній політиці та зраді інтересів Румунії. Сам Кодряну, будучи депутатом парламенту вступив у відкритий конфлікт з королем Каролем II, що закінчилось засудженням та вбивством Кодряну ніби то «при спробі втечі». У вересні 1940 року маршал Антонеску здійснив державний переворот за підтримки «Залізної гвардії» а її нового лідера

Х. Сіму призначив головою уряду. Проте відразу після цього між Антонеску та Сімою виникли принципові розбіжності, що переросли у відкритий конфлікт, і «Залізна гвардія» остаточно вийшла з під контролю почав проводити політику терору проти усіх, кого вважала своїми противниками, а саму Румунію оголосили «націонал-легіонарською державою» [2, С. 85.] Антонеску заборонив «Залізну гвардію» і 23 лютого 1940 р. остаточно подавив заколот силами румунської армії та за допомогою німецьких військ. Члени «Залізної гвардії» втекли за кордон, або були ув'язнені. На початку Другої світової війни Румунія знов опинилася у стані хиткого балансування між державами «вісі» та західними союзниками – майбутньою антигітлерівською коаліцією. Після низки непопулярних рішень – передачі Бессарабії і Північної Буковини СРСР, територіальних поступок Болгарії та Угорщині в країні різко активізувались політичні сили, що виступали за союз з Третім рейхом. Таким чином, Румунія вступила у війну на боці германо-італійського блоку. Своєрідний підсумок усьому попередньому періоду історії Румунії підвів Октавіан Гога – ультраправий культурний та політичний діяч Румунії міжвоєнного часу. Вважаючи румунський політичний клас до мозку кісток корумпованою і некомпетентною напівфеодальною олігархією на чолі з королем-іноземцем, власне Румунію він характеризував як країна негідників, країна неповнолітніх, що ганебно провалились на іспиті на атестат зрілості перед Європою. На його думку, країна з керівниками – звичайними грабіжниками з великої дороги повинна була опинитись на краю прірви.

Румунія вийшла з орбіти фашистської Німеччини і приєдналася до антигітлерівської коаліції 23 серпня 1944 р., коли на аудієнції у короля Міхая було заарештовано військового диктатора Румунії Йона Антонеску внаслідок дій Національно-демократичного блоку Румунії, який складався з Націонал-ліберальної партії, Націонал-селянської партії, Соціал-демократичної партії і Комуністичної партії при активній участі королівського двору. Після цього акту комуністична партія з'явилася на політичній сцені повоєнної Румунії.

Румунська комуністична партія була створена радикальним крилом Румунської соціалістичної партії на її Генеральному конгресі в Бухаресті 8-12 травня 1921 р. Відтоді вона перебувала на периферії політичного життя Румунії в наслідок негативного ставлення до неї в румунському суспільстві. Несприйняття комуністичної партії в Румунії було зумовлено тим, що румунська компартія ототожнювалася з Комінтерном та срср, який не визнав входження в 1918 р. Бессарабії до складу Румунії та наклав арешт на румунську казну, яку було передано на зберігання до Москви, коли в грудні 1916 р. Бухарест був зайнятий

військами центральних держав. В наслідок цих факторів РКП сприймалась як антидержавна організація, «п'ята колона» срср і очікувано була заборонена румунським урядом 11 квітня 1924 р. Таке ставлення до РКП мало під собою об'єктивні підстави, оскільки три її з'їзди відбувались за кордоном (1924 р. у Відні, 1928 р. у Харкові і 1931 р. у Москві), а Генеральними секретарями румунської компартії з кінця літа 1924 р. аж до весни 1944 р. були неетнічні румуни [1, С. 88.] Заборона тривала двадцять років і повністю паралізувала діяльність партії, утім на перебіг політичних процесів у Румунії, це ні як не вплинуло, оскільки чисельність РКП коливалась у межах від 300 членів у 1927 р., до трохи більше 1600 осіб у 1925 та 1937 рр. [1, с. 87] Румунська компартія в ті роки являла собою скоріше невелику маргінальну групу, ніж політичну організацію парламентського типу, а її «героїчна діяльність» у 1920-1930-х рр., про яку багато писали в комуністичній Румунії, була не більш як міфом офіційної пропаганди. Проте, відразу після 23 серпня 1944 р. король Міхай був вимушений під тиском срср призначити на ключові пости в румунському уряді представників компартії. І хоча румунська комуністична партія мала найслабші позиції серед усіх країн Центральної Європи, однак завдяки присутності радянських військ, тиску сталінського керівництва, а також амбіцій керівників румунської компартії та сприйняття популістських гасел комуністів певною частиною румунського суспільства чисельність РКП досягнула у 1947 р. близько 800 000 осіб.

Період 23 серпня 1944 р. – 30 грудня 1947 р. румунські історики визначають як «перехідний період до комуністичного тоталітаризму» [1, С. 89.]

Після секретної місії заступника наркома закордонних справ срср Андрія Вишинського в лютому 1945 р. до Бухареста король Міхай був змушений 6 березня 1945 р. поставити на чолі уряду доктора Петру Гроза, який, хоча і був відомим політичним діячем міжвоєнного часу і не членом РКП, однак був повністю підконтрольний комуністичному керівництву.

Відтоді розпочалась відкрита радянська Румунії, яка супроводжувалась обмеженням свободи преси, «очищенням» державного апарату від «буржуазних елементів», організацією таборів і тюрем для політичних в'язнів і т. д. Почалися перші процеси «народного трибуналу» – передусім над Йоном Антонеску (розстріляний у Жілава 1 червня 1946 р.), а потім – над лідерами історичних партій, Вибори 19 листопада 1946 р., як виявилось після 1989 р., було сфальсифіковано комуністами на свою користь (ім приписали 70 % голосів і 349 місць з 414 у Зборах) [1, С. 90.] Поступово король Міхай («король-комсомолец») залишився останньою перешкодою на шляху повної радянської Румунії як символ давнього, хоча б відносно демократич-

ного порядку, тому його і змусили 30 грудня 1947 р. зректися престолу, погрожуючи в іншому випадку громадянською війною. У той же день Румунію було проголошено народною республікою, з грібими порушеннями навіть формальної законності.

Період 1948-1962 рр. у румунській літературі отримав назву «obsedantul deceniu» («темне десятиліття»), коли румунська комуністична влада повністю переймала класичний радянський сталінізм з усіма його похідними: індустріалізація будь-якою ціною; колективізація сільського господарства; марксизм-ленінізм у його сталінському тлумаченні як єдино визнана ідеологія; утвердження «керівної і спрямовуючої» ролі компартії; масові репресії, процеси над «ворогами народу»; суцільне обмеження діяльності православної церкви та повна заборона греко-католицької; заборона викладання релігії в школах і вишах; депортації населення (зокрема, румунів, сербів, німців – усього понад 40 тисяч осіб – на початку 1950-х рр. із західного Банату в кліматично несприятливий і слабо населений Береганський степ між Бухарестом і Чорним морем); створення концентраційних «трудох таборів» і в'язниць для політв'язнів.

У другій половині 1940-початку 1960-х рр. Румунія була піддана надзвичайно сильній ідеологічній радянській з боку СРСР. У 1948 р. СРСР анексував Зміїний острів. Російська мова стала обов'язковою у школах, як і марксизм-ленінізм у сталінській інтерпретації. Цілком природно, що у сфері етнополітики комуністична влада Румунії також наслідувала радянський підхід, намагаючись, наскільки це можливо, підмінити етнічну ідентичність класовою. Таким чином Румунія наслідувала радянський досвід побудови «нового суспільства» на базисі нової, надетнічної ідеології. При цьому намітився курс на відмежування від «великорумунської» історичної спадщини, яка була до того ж скомпрометована участю Румунії у війні на боці фашистської Німеччини. Зокрема, було видозмінено орфографію румунської мови з метою «приховати» її романське походження, саме слово *România* (від *Roma*) стали писати в 1953-1965 рр. як *Romînia*; в гуманітарній сфері набула широкого поширення концепція Михаїла Роллера, яка доводила «напівслов'янський характер румунської мови» і т. п. Румунське керівництво начолі з Г. Георгіу-Деж не сприйняло критику культу особи Сталіна М.С. Хрущовим на XX з'їзді КПРС в лютому 1956 р. і розпочало політику поступового дистанціювання від срср етапами якого були: виведення радянських військ з Румунії (червень 1958 р.); відмова від радянського плану щодо перетворення Румунії в сільськогосподарський придаток Ради Економічної Взаємодопомоги у серпні 1961 р. (відомий як «план Валева»); проголошення нейтралітету під час Карибської кризи і радянсько-китайського конфлікту; вилучення російської мови

з числа обов'язкових дисциплін у 1963 р.; і, найголовніше, рішучий крок на шляху відособлення Румунії від радянського впливу і здобуття «особливого» («югославського») статусу у соціалістичному таборі був зроблений 23 квітня 1964 р., коли у центральній газеті Румунської Робочої партії (назва комуністичної партії Румунії з лютого 1948 р. по липень 1965 р.) «Scînteia» («Іскра») була опублікована «Декларація щодо позиції Румунської робітничої партії з питань світового комуністичного і робітничого руху», відома як «Квітнева декларація», у якій наголошувалося на принципі самостійності компартій і принципі невтручання у внутрішні справи, що, по суті, зводило нанівець вплив срср і КПРС у Румунії. Г. Георгіу-Деж особисто посприяв публікації праці Карла Маркса «Нотатки про румунів», в якій жорстоко критикувалася царська росія за анексування Бессарабії у 1812 р. У грудні 1964 р. з Румунії було повністю виведено всіх радянських військових радників. Однак спершу політика автономізму і незалежності щодо срср поєднувалася з посиленням внутрішнього терору в країні, який почав слабнути лише з 1962 р., що ознаменував початок нового етапу в історії румунського комунізму: 1962-1974 – «відлига» («dezghețul»), етап «соціалізму з людським обличчям», незалежного від Москви.

Доки на чолі уряду перебував Йон Георге Маурер, а Чаушеску боровся за зміцнення своїх сил, комуністичний режим зазнав помітної лібералізації, під час якої відбулися: звільнення всіх політичних в'язнів; ліквідація цензури (пізніше вона знову з'явилася у видавництвах, пресі, радіо, телебаченні); створення спільних товариств з іноземним капіталом; широке ознайомлення із західною культурою при одночасному підсиленні значення національних і традиційних цінностей. У зовнішній політиці Румунія у 1968 р. не брала участі в окупації Чехословаччини військами Варшавського договору, а Н. Чаушеску 21 серпня 1968 р. на мітингу гостро засудив цей акт, що надало КНР справді широку народну підтримку, а чимало опозиційно налаштованих інтелектуалів навіть вступили в її ряди. Румунія першою з країн «соціалістичної співдружності» установа дипломатичні відносини з ФРН (1967), зберігши їх з Ізраїлем після «шестиденної війни» у червні 1967 р., у серпні 1969 р. до Бухареста здійснив офіційний візит Президент США Р. Ніксон (Румунія стала першою соціалістичною державою, яку відвідав американський президент), а румунський керівник відвідав США у жовтні 1970 р.; з 1972 р. Румунія стала тісно співробітничати з МВФ та Міжнародним банком реконструкції і розвитку, тому західні фінансові структури охоче надавали Румунії позики, створювали для неї режим найбільшого сприяння в торгівлі.

Однак 6 липня 1971 р., повернувшись після тривалого візиту до КНР і КНДР, де ознайомився

з «азійським варіантом перемигшого соціалізму», Н. Чаушеску виступив з 17 пропозиціями щодо «поліпшення політико-ідеологічної роботи, марксистсько-ленінської освіти членів партії, усіх трудящих», що отримали згодом назву «липневі тези», які й привели до т. зв. «культурної мініреволюції» з проголошенням «будівництва всебічно розвинутого соціалістичного суспільства своїм шляхом на основі принципів незалежності й суверенітету» і з поверненням до домінуючої ролі компартії й особисто «улюбленого керівника» та його першої леді – Єлени Чаушеску, культ особи яких поступово досяг небаченого розмаху, зрівнявшись з культом осіб Мао Цзедун та Кім Ір Сена. «Епоха Ніколає Чаушеску» остаточно викристалізується 28 березня 1974 р., коли Чаушеску «було обрано» на новостворену посаду Президента Румунії – інаугурація проходила зі скіпетром – символом королівської влади. Так постала «комуністична монархія Ніколає Чаушеску» й останній період панування комунізму в Румунії – 1974-1989 – як «національного комунізму», внаслідок чого країна поступово опинилася в повній руйнації.

Особливості правління «румунського комуністичного монарха» добре відомі: жорстока лінія на зміцнення особистої влади та влади свого клану, передусім впливу дружини і сина Ніку Чаушеску; відверте обдурювання народу; виплата фінансової заборгованості (близько 11 мільярдів доларів США) будь-якою ціною (її таки виплатили в квітні 1989 р.), що породило політику «затягування поясів» й зумовило економічний хаос; систематизація сіл; пригнічення національних меншин; заборона абортів, штучне продукування підвищення продуктивності; зведення телепрограм до двох годин на день і єдиного каналу (!), з яких година присвячувалася самому Н. Чаушеску, а друга – патріотичному фільму в дусі комуністичної ідеології; повний контроль і реєстрація друкарських машин; припинення діячів культури та ін. Безумовно, Н. Чаушеску не сприйняв політики «перебудови» й «гласності» М.С. Горбачова. Міжнародна ізоляція й консерватизм Н. Чаушеску привели до його несподіваного зближення у 1985-1989 рр. зі східнонімецьким лідером Еріхом Хонеккером, між якими в минулому були прохолодні відносини внаслідок політики Чаушеску на дистанціювання від Москви та вірності Хонеккера Радянському Союзу «брежнєвських часів». У румунській історіографії так схарактеризовано цей антиреформістський альянс двох лідерів: «Антирадянське Чаушеску не перетворив його в антисталініста. Навпаки, прорадянськість Хонеккера відразу зникла після появи Горбачова на міжнародній сцені. Два лідери, Чаушеску і Хонеккер, об'єдналися навколо абсолютної вірності марксистській догмі, яка для них стала не лише інструментом збереження особистої влади, але й щось на зразок релігії» [6, р. 354.]

Недарма на зустрічі керівників країн Варшавського договору в Бухаресті 7-8 липня 1989 р. Чаушеску реактивізував майже зовсім забутий концепт «класової боротьби», згадавши, що скільки існують антагоністичні класи, то стільки класова боротьба залишається фундаментальним законом розвитку суспільства. На тлі бурхливих змін, що відбувались в срср, інших країнах соціалістичного табору та у Китаю, з якого свого часу Н. Чаушеску вирішив брати приклад та глибокої економічної кризи в самій Румунії, це було агонією політично збанкрутілого режиму. У той же час, не дивлячись на комуністичну ідеологію, яка була єдино пануючою у Румунії другої половини ХХ ст. можна констатувати, що тоталітарний режим Н. Чаушеску був логічним продовженням монархічної влади та військової диктатури маршала Антонеску. Втім так саме, як радянська доба в історії Росії стала продовженням її імперської парадигми розвитку безвідносно до пануючої ідеології. І Румунія і СРСР мали історичний шанс піти шляхом ліберальної модернізації. Для Румунії таким шансом була «відлига» раннього Чаушеску, для срср – хрущовська «відлига» та невдала спроба економічних реформ Косігіна. І Румунія, і СРСР не змогли реалізувати ці історичні шанси по загальним, на наш погляд, причинам – неготовність суспільства та політичних і соціальних інститутів в наслідок форсованої, неорганічної модернізації яка втілювалась у реальність директивними методами обґрунтовувалась комуністичною ідеологією при ігноруванні об'єктивних умов і факторів суспільного розвитку.

Народне повстання в Румунії у грудні 1989 р. проти тоталітаризму добре відоме. Більш ніж тисяча загиблих у тих подіях потрібно додати до десятків тисяч жертв, що приніс комунізм у Румунію. «Цим жахливим фіналом комуністичної диктатури в Румунії країна була «оригінальною» і в її трагедії, як «оригінальним» був і комуністичний режим *à la roumaine*» [7, Р. 162.]

Падіння режиму Ніколає Чаушеску 22 грудня 1989 р. стало новим історичним етапом розвитку румунського народу на шляху розвитку демократії й соціально-економічного прогресу. Проте можна впевнено констатувати збереження потужної націоналістичної складової румунської політики та суспільної думки, яку не можна вважати проявом «історичної інерції» на шляху прогресу, що мала місце на початку 1990-х рр., як це недалекоглядно трактують деякі дослідники [2, С. 82]

Розуміючи неможливість реалізації, і, навіть відвертого проголошення ідеології панрумунізму офіційна влада Румунії на початку 2000-х років перетворила проблему захисту прав румунської національної меншини в національну ідею. Панрумунські ідеї знайшли своє відображення навіть в Стратегії національної безпеки Румунії. Зокрема в ній зазначалося, що Румунія «підтримувати

румунські громади за кордоном з метою збереження їхньої національної, культурної та духовної ідентичності, визначатиме потенціал їхньої підтримки для досягнення цілей румунської дипломатії», а також «постійно піклуватиметься покращенням юридичного статусу та умов існування румунських меншин в інших країнах згідно з вимогами міжнародних норм, щодо прав осіб, які належать до національних меншин, та взятих на себе зобов'язань по двосторонніх домовленостях і договорах» [4, с. 124–125] Румунська сторона почала широко практикувати надання румунського громадянства громадянам України за спрощеною процедурою, яка поширювалась на колишніх громадян Румунії та їх нащадків, які не зі своєї вини втратили румунське громадянство. Під таке визначення підпадають громадяни України, чії батьки проживали в Чернівецькій та Одеській областях в 1918–1940-х рр., коли вказані території перебували у складі Румунії. Подібна політика Бухареста відносно надання громадянства жителям згаданих областей України може мати непередбачувані наслідки. Окрім того подібна політика йде у розріз з українським законодавством, яке забороняє громадянам України мати подвійне громадянство.

Формально прагнучи до збереження специфіки і традицій румунів, що проживають за кордоном, румунська сторона прагнула до їх консолідації та отримання румунською національною меншиною культурної, адміністративної, а в перспективі і територіальної автономії. Реалізуючи ці завдання румунська сторона намагалася не поділяти румунську і молдавську національні меншини, що мешкають на території України і наполягала на визнанні єдності румунської і молдавської мов; наполягала на створенні автономної системи освіти румунською мовою, що передбачало надання навчальних та методичних матеріалів румунською мовою; фінансувала облаштування приміщень соціально-культурного призначення та функціонування румуномовних ЗМІ; здійснювала тиск з метою повернення нерухомості, що належала румунським громадським організаціям; забезпечувала кадрами з Румунії церкву в місцях компактного проживання румунів і молдаван в Україні [4, с. 125]

Водночас Румунія критикувала Україну в Парламентській Асамблеї Ради Європи за нібито порушення прав румунської меншини в Україні. Владні структури Румунії прагнули законодавчо оформити і закріпити представницький орган – «Вищу національну представницьку раду румунів», що поживають за кордоном. Румунська сторона намагалася досягти односторонніх переваг у забезпеченні прав румунської меншини в Україні. Офіційний Бухарест почав добиватися відкриття в Чернівцях румунського консульства, так званого багатокультурного, а, фактично румунського університету, збільшення чисельності румуномовних середніх

навчальних закладів тощо. При цьому румунська сторона відмовлялась дотримуватись принципу паритетності у забезпеченні культурно-освітніх прав української меншини в Румунії, мотивуючи це відсутністю бажання вивчати українську мову у самих українців – громадян Румунії, в законодавчому порядку намагалася «розмити» українську національну меншину в Румунії, штучно зменшити її чисельність, занизити рівень її потреб. Через внесення змін у закон про вибори українська національна меншина в Румунії була штучно поділена за субетнічними ознаками на гуцулів та русинів.

Висновки. Узагальнюючи дослідження можна впевнено констатувати – румунський націоналізм є довготривалим фактором, який значною мірою буде визначати зовнішньополітичний курс Румунії у майбутньому. Це зумовлено наступними причинами: 1) «панрумунізм», це ідеологія і доктрина з глибокими історичними коріннями і досвідом, яка супроводжувала Румунію практично від часів її виникнення, виступила одним з факторів виникнення румунської держави і впливала на покоління румун формуючи політичну культуру та історичну свідомість румунського суспільства; 2) «панрумунізм», як будь яка радикальна ідеологія, є зручним інструментом оперативного досягнення цілей консолідації суспільства, обґрунтування поточних проблем, формулювання завдань і напрямків їх реалізації; 3) фактори, що свого часу сприяли становленню ідеології «панрумунізму» залишаються актуальними і сьогодні – Румунія, як і раніше є форпостом стримування російської експансії, будучи одночасно членом ЄС і НАТО як і раніше посідає важливі геополітичні позиції у європейському вимірі; 4) частина територій суміжних держав і територія усєї держави Молдова румунське керівництво вважає своїми історичними територіями, що були незаконно відторгнуті від неї, і завдання їх повернення до складу Румунії проголошується фактично відкрито на офіційному рівні; 5) задля реалізації цього завдання румунське керівництво тривалий час, планомірно і цілеспрямовано реалізує юридичні, культурні та дипломатичні заходи «м'якої сили»; 6) Румунія як і раніше відчуває комплекс «бідного родича» відносно держав «старої Європи» і прагне до самоствердження; 7) внутрішні проблеми та суперечності Європейського союзу і далі будуть сприяти зростанню євроскептицизму в політичних колах Румунії та в румунському суспільстві, послаблювати зовнішній контроль загальноєвропейських структур над політичним курсом Румунії і посилювати радикалізацію румунських націоналістичних кіл; 8) військово-політичне посилення Росії і подальша ескалація напруги в Східноєвропейському та Чорноморському регіонах буде створювати формальні приводи для войовничих ініціатив як русинських радикалів, так і офіційного Будапешту; 9) румунські радикальні інтелектуали 1920-1940-х рр. стали помітним явищем європейської суспільно-

політичної дуки ХХ ст., і по сьогодні є впливовими і авторитетними авторами для європейських радикальних інтелектуалів.

Ідея «Великої Румунії», що була розроблена і взята на озброєння правлячими колами Румунії ще у позаминулому столітті, виявилась вельми життєздатною. Частково реалізована у перші десятиліття ХХ ст., вона пережила 40 років панування комуністичної ідеології, достатньо органічно доповнюючи її. Сьогодні вона залишається впливовим фактором політичної і суспільної свідомості Румунії, і неявно впливає на сучасні проекти європейського та євроатлантичного партнерства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лучканин С. Еволюція румунського комунізму: від сталінського тоталітаризму до націонал-комунізму Ніколеє Чаушеску. *Європейські історичні студії*. 2016. № 3. С. 86–100.
2. Лучканин С. Румунія в Другій світовій війні 1939-1945: «білі плями» і нові погляди на проблему. *Європейські історичні студії*. 2018. № 9. С. 79–95.
3. Пушкарьов В. Виникнення та становлення Ліги націонал-християнського захисту в Румунії у 1922-1927 рр. *Історична панорама*. 2015. Вип. 20. С. 19–34.
4. Шевченко М. Національне питання в українсько-румунських відносинах новітнього періоду. *Етнічна історія народів Європи*. 2009. Вип. 28. С. 120–126.
5. Шепелев М. А. С. «Великої Румунії» концепція. *Геополітика: енциклопедія*. Київ: Знання України. 2012. С. 121–125.
6. O istorie a românilor. Studii critice. Coordonatori: S. Fischer-Galați, D. C. Giurescu, I-A. Pop. Cluj-Napoca: Ed. Fundației Culturale Române, Centrul de Studii Transilvanene, 1998. 409 p.
7. Pop I.-A. Români si România. O scurtă istorie. I-A. Pop. București: Editura Fundației Culturale Române, 1998. 166 p.

REFERENCES:

1. Luchkanin S. Evolyuciya rumunskogo komunizmu: vid stalinskogo totalitarizmu do nacional-komunizmu Nikoleye CHaushesku. *YEvropeiski istorichni studiyi*. 2016. № 3. S. 86–100.
2. Luchkanyn S. Rumuniia v Druhii svitovii viini 1939-1945: «bili pliamy» i novi pohliady na problemu. *IEvropeiski istorychni studii*. 2018. № 9. S. 79–95.
3. Pushkarov V. Viniknennya ta stanovlennya Ligi nacional-hristiyanskogo zahistu v Rumuniyi u 1922-1927 rr. *Istorichna panorama*. 2015. Vip. 20. S. 19–34.
4. Shevchenko M. Nacionalne pitannya v ukrayinsko-rumunskih vidnosinah novitnogo periodu. *Etnichna istoriya narodiv YEvropi*. 2009. Vip. 28. S. 120–126.
5. Shepyelev M. A. «Velikoyi Rumuniyi» koncepciya. *Geopolitika: enciklopediya*. Znannya Ukraini. 2012. S. 121–125.
6. O istorie a românilor. Studii critice. Coordonatori: S. Fischer-Galați, D. C. Giurescu, I-A. Pop. Cluj-Napoca: Ed. Fundației Culturale Române, Centrul de Studii Transilvanene, 1998. 409 p.
7. Pop I.-A. Români si România. O scurtă istorie. I-A. Pop. București: Editura Fundației Culturale Române, 1998. 166 p.

Romanian nationalism in the historical context: roots, history, perspectives

Semko Vadym Leonidovych

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor at the Department
of Political Sciences and Law
Kyiv National University of Construction
and Architecture
Povitroflotskyi Ave., 31, Kyiv, Ukraine

Baieva Iuliia Ievgenivna

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor at the Department
of Political Sciences and Law
Kyiv National University of Construction
and Architecture
Povitroflotskyi Ave., 31, Kyiv, Ukraine

The article is devoted to the historical and political analysis of the phenomenon of Romanian nationalism and its clear and indirect influence on modern international processes and, in particular, Ukrainian-Romanian relations. Formulated factors that determine the relevance of Romanian nationalism in modern political realities. The historical roots of Romanian nationalism, the peculiarities of its development against the background of historical processes of the 19th - 21st centuries are studied. The key features of Romanian nationalism, which determine its uniqueness and significant political potential, are revealed. On the example of the evolution of Romanian nationalism in the 19th and 20th centuries. the process of transformation of religious, ethnic and ideological slogans into a utilitarian foreign and domestic political course under the influence of objective geopolitical factors is illustrated. The subject of the article is a key feature of Romanian nationalism, which distinguishes it from other examples of nationalisms in Europe: an extremely short period of formation of a nation from disparate, albeit ethno-culturally close ethnic groups, which, moreover, lived to a large extent on the territories of other states in a dense polyethnic environment. The forced process of formation of political and intellectual elites led to another characteristic feature of Romanian radical nationalism – a close union of intellectuals and radical political circles. At the same time, the actual absence of any opposition was determined not by totalitarian measures to suppress it, but by broad support for the radical-chauvinist course in society. The historical dynamics shows the almost continuous historical continuity of the Great Romanian political tradition, under which even the communist regime, based on a supra-ethnic, class ideology, inevitably returned to the monarchy-dictatorship model. The key points of influence of the nationalist ideology of "Greater Romania" on modern Ukrainian-Romanian ethno-political relations are analyzed. The methods of "soft power" used by the Romanian side to politicize the Romanian minority in Ukraine are shown. Romania's purposeful course has been proven to: 1) ignore the ethno-cultural needs of the Ukrainian minority in Romania; 2) attempts by administrative measures to artificially disperse the Ukrainian minority along sub-ethnic lines; 3) the desire to include representatives of other ethnic groups (Moldavians and Gagauz) among the ethnic Romanians on the territory of Ukraine. The viability of the "Greater Romania" doctrine has been proven, its successful adaptation to modern political realities. The prospects for further influence of Romanian nationalism on international processes are analyzed.

Key words: Romania, Ukraine, Europe, radicalism, nationalism, Romanians, Ukrainians, ideology, doctrine, territories, geopolitics, political processes.

Устименко Богдан Миколайович

Агресія Російської Федерації в морських просторах України: політико-правові заходи протидії

УДК 327.57

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-3.16>

Устименко Богдан Миколайович
аспірант кафедри політичних наук
Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна

В 2014 році Російська Федерація, нехтуючи нормами міжнародного права, окупувала Автономну Республіку Крим та місто Севастополь, українські морські простори навколо півострову, частину Донецької та Луганської областей, а в 2022 році розпочала повномасштабну війну проти України, зокрема активно використовуючи прилеглі морські райони Чорного та Азовського морів. На думку автора, зупинити неспровоковану, невинуватену агресивну політику РФ можливо тільки за допомогою широкої підтримки міжнародної спільноти, зокрема шляхом вжиття відповідних політико-правових контрзаходів. Основною метою статті є проведення аналізу ситуації в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці в контексті російської агресії на морі, руйнівного впливу морської блокади, яку здійснює Російська Федерація, на економіку України, а також формулювання важливих практичних рекомендацій для органів державної влади України. Досягнення поставленої мети та вирішення завдань здійснюється за допомогою основних методів наукового пізнання, а саме: аналіз, синтез, проблематизація, систематизація, конкретизація. В результаті проведеного дослідження автор сформулював комплекс рекомендацій для української влади, який складається з вісімнадцяти пунктів, серед яких є наступні: переглянути Стратегію морської безпеки України, розробити та прийняти спільну американсько-українську Стратегію забезпечення свободи судноплавства в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці, спільну британсько-українську Стратегію забезпечення свободи судноплавства в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці, вжити можливих заходів щодо розробки та прийняття НАТО Стратегії забезпечення свободи судноплавства в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці, ініціювати розробку та підписання спільної Стратегії морської безпеки держав Асоційованого тріо - Грузії, Республіки Молдова та України, прийняти закон про припинення дії стосовно України (денонсацію) Угоди про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва (BLACKSEAFOR), ініціювати утворення нового регіонального чорноморського військово-морського з'єднання з метою забезпечення свободи судноплавства в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці, розробити проект відповідного багатостороннього міжнародного договору (можливо, не тільки з чорноморськими країнами) тощо.

Ключові слова: Україна, Російська Федерація, Чорне море, Азовське море, Керченська протока, агресія в морських просторах.

Вступ. Вихід до моря та повноцінне функціонування морських портів мають ключове значення для морської безпеки України, зокрема її економіки. Водночас, багаторічна та послідовна політика Російської Федерації спрямована на завдання прогресуючої шкоди Україні як морській державі та перешкоджання її морегосподарській діяльності. Слід констатувати, що Азовське море, яке містить територіальне море та виключну (морську) економічну зону України, фактично перетворене Росією на власне «внутрішнє озеро», держава-агресорка узурпувала права та юрисдикцію України, як прибережної держави, у її морських районах в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці. Також, державна політика РФ спрямована на прогресуючу мілітаризацію районів Чорного та Азовського морів і Керченської протоки, систематичні випадки ускладнення або блокування міжнародного судноплавства, що підриває безпеку і стабільність в Чорноморському регіоні та далеко за його межами.

Мета та завдання. Метою статті є аналіз значення для України виходу до моря та повноцінного функціонування вітчизняних морських портів на узбережжі Чорного та Азовського портів, аналіз

деяких міжнародних договорів між Україною та Російською Федерацією, що прямо стосуються морської безпеки України, дослідження руйнівного впливу агресії Російської Федерації на морську безпеку України та світову безпеку архітектуру, а також пошук законних та адекватних політико-правових заходів протидії російській агресії в морських просторах України.

Методи дослідження. Досягнення поставленої мети та вирішення завдань здійснювалося за допомогою основних методів наукового пізнання, а саме: аналіз, синтез, проблематизація, систематизація, конкретизація.

Результати. Україна має найбільшу серед держав Азово-Чорноморського басейну довжину морського узбережжя – 2759,2 км. Значну частину національного валового внутрішнього продукту формують п'ять областей України, які мають вихід до моря і займають близько 27% її території. Більшість населення цих територій проживає на відстані не більш як 60 кілометрів від моря та тісно пов'язана з морською діяльністю [10].

На території України в Чорноморсько-Азовському басейні, а також дельті Дунаю розташовані 18 морських портів, серед яких 13 – на

континентальній частині: Рені, Ізмаїл, Усть-Дунайськ, Білгород-Дністровський, Чорноморськ, Одеса, Південний, Миколаїв, Ольвія, Херсон, Скадовськ, Бердянськ, Маріуполь та 5 – на тимчасово окупованій території Кримського півострова: Керч, Феодосія, Ялта, Севастополь та Євпаторія [21].

Відповідно до інформації Міністерства економіки України обсяг експорту товарів з України у 2021 році склав 68,24 млрд. дол. США [12]. Через власні морські порти Україна експортує понад 70% усіх вантажів на загальну суму близько 47 млрд дол. США. Лише один день морської блокади України завдає збитки вітчизняній економіці близько 170 млн дол. США [8].

Після припинення існування Радянського Союзу морський кордон між Україною та Російською Федерацією в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці, відповідно до норм міжнародного морського права, не був встановлений. Не було встановлено кордону в морі і після підписання Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією, статтею 2 якого визначено, що «Високі Договірні Сторони відповідно до положень Статуту ООН і зобов'язань по Заключеному акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі поважають територіальну цілісність одна одної і підтверджують непорушність існуючих між ними кордонів» [1]. Це створило одну з основних загроз національній безпеці України.

Натомість, всупереч Конвенції ООН з морського права [34], законним інтересам України та інших країн, між Російською Федерацією та Україною були укладені два міжнародні документи, що безпосередньо стосуються правового статусу морських просторів в Азовському морі та Керченській протоці та незаконно обмежують свободу судноплавства в регіоні:

Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28.01.2003 [2], ратифікований Законом України від 20.04.2004 № 1681-IV [14] (далі – Договір про кордон з РФ). Статтею 5 Договору визначено, що врегулювання питань, які відносяться до суміжних морських просторів, здійснюється за угодою між Договірними Сторонами відповідно до міжнародного права. У Договорі також зазначено, що «ніщо в цьому Договорі не завдає шкоди позиціям України і Російської Федерації щодо статусу Азовського моря і Керченської протоки, як внутрішніх вод двох держав»;

Договір між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки від 24.12.2003 [3], ратифікований Законом України від 23.04.2004 № 1682-IV [15] (далі – Азовський Договір). Цей Договір містить положення про те, що Азовське море та Керченська протока «історично

є внутрішніми водами України і Російської Федерації». Азовським Договором також встановлено, що військові кораблі або інші державні некомерційні судна третіх держав (наприклад, США або Великої Британії) не можуть заходити в Азовське море та проходити Керченською протокою без погодження з обома державами - РФ та України. Слід додати, що укладення Азовського Договору стало результатом погрози силою з боку Російської Федерації – відомого конфлікту навколо українського острова Тузла в Керченській протоці у 2003 році.

Необхідно зазначити, що Азовський Договір та стаття 5 Договору про кордон з РФ прямо порушують Конвенцію ООН з морського права та не відповідають інтересам України та інших країн, оскільки внутрішні води можуть належати лише одній державі (стаття 8 Конвенції ООН з морського права), а не двом, як зазначено в російсько-українських договорах від 2003 року, а Керченська протока має статус міжнародної (стаття 37 Конвенції ООН з морського права). Площа Азовського моря є достатньо великою (близько 40000 кв. км) для того, щоб містити не тільки територіальні моря двох держав, а й їх виключні економічні зони.

Після припинення існування Радянського Союзу Російська Федерація усіяко перешкождала встановленню морського кордону з Україною в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці відповідно до приписів міжнародного морського права, оскільки при справедливому розмежуванні морських просторів між двома державами, згідно із нормами Конвенції ООН з морського права, суверенітет або суверенні права та юрисдикція України поширювалася б на більшу частину Азовського моря - близько 2/3 його загальної площі, а також стратегічно важливий Керч-Єнікальський канал – торговельний шлях між Чорним та Азовським морями.

Карта-схема

Джерело: автор статті

Враховуючи межі міжнародно визнаних сухопутних кордонів України та приписи Конвенції ООН з морського права, площа територіального моря та виключних (морських) економічних зон в Чорному та Азовському морях, а також частини

територіального моря України, що знаходиться у Керченській протоці, складає близько 137000 кв. км.

Після окупації Автономної Республіки Крим та м. Севастополя Україна, як прибережна держава, фактично повністю втратила можливість реалізовувати права, передбачені Конвенцією ООН з морського права, у власних просторах навколо Кримського півострову, в Азовському морі та Керченській протоці. Загальна площа українських морських зон, окупованих РФ у 2014 році, орієнтовно дорівнювала 100000 кв. км [25, с. 31] (див. Карту-схему).

Окрім цього, внаслідок тимчасової окупації Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, згідно з наказом Міністерства інфраструктури України «Про закриття морських портів» від 16.06.2014 № 255, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 24.06.2014 за № 690/25467, було закрито порти Керч, Севастополь, Феодосія, Ялта та Євпаторія [16]. Постановою Кабінету Міністрів України «Про тимчасове закриття морських рибних портів» від 6.04.2016 № 263 було закрито Керченський та Севастопольський морські рибні порти [18]. Захоплена українська державна портова інфраструктура на території Кримського півострову незаконно експлуатується агресором у власних цілях з 2014 року.

Міжнародно-протиправні дії РФ спонукали Генеральну Асамблею ООН схвалити низку резолюцій, якими було засуджено тимчасову окупацію та мілітаризацію Криму, а також частин Чорного та Азовського морів [11].

Внаслідок тимчасової окупації Російською Федерацією Автономної Республіки Крим та м. Севастополя Військово-Морські Сили Збройних Сил опинилися у вкрай важкому стані. Національний флот практично втратив понад 80 відсотків своїх активів і спроможностей, зазнав значних кадрових та матеріальних втрат [10], що негативно відобразилося на здатності України приймати участь в операціях із забезпечення свободи судноплавства в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці.

На українському шельфі Чорного та Азовського морів розвідано значні запаси корисних копалин, зокрема до 1583,5 млрд. куб. метрів природного газу і до 409,8 млн. тонн сирової нафти, що становить понад 30 відсотків загальних запасів вуглеводнів України [10]. Після окупації Криму Україна також втратила доступ до власних родовищ вуглеводнів.

Після початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року кораблі Військово-Морського Флоту Росії неодноразово обстрілювали та топили морські торговельні судна під прапорами різних держав [7] [20] [19] [32]. У зв'язку з військовою агресією РФ проти України, відповідно до наказу Міністерства інфраструктури України «Про закриття морських портів» від 28.04.2022 № 256, зареєстро-

ваного у Міністерстві юстиції України 29.04.2022 за № 470/37806, Міністерство інфраструктури України закрило морські порти Бердянськ, Маріуполь, Скадовськ та Херсон [17].

Необхідно окремо відмітити, що стратегічно важливий для України Каховський шлюз на річці Дніпро також захоплений РФ [9]. Як наслідок, судноплавство на Дніпрі обмежене, вихід з Дніпра в Чорне море та захід суден з Чорного моря у Дніпро у зв'язку з цим є неможливим. Ця обставина додатково суттєво ускладнює транспортне сполучення в державі, в тому числі експорт української аграрної продукції та інших товарів.

Українські порти на Дунаї не були захоплені агресором та не зупинили свою роботу після повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Після 24.02.2022 вантажообіг через ці порти зріс у 2,5 – 5 разів [24].

Водночас, в контексті судноплавства на Дунаї слід додати, що у 1998 році держава – агресор, яка не є придунайською державою, без належних правових підстав отримала статус члена Дунайської Комісії, органу, який має ключові повноваження у забезпеченні судноплавства на річці згідно із Конвенцією про режим судноплавства на Дунаї. У міжнародному документі про надання РФ статусу члена Дунайської Комісії фактично зазначено, що Російська Федерація є правонаступницею СРСР [4]. Водночас, Російська Федерація не є та ніколи не була правонаступницею Радянського Союзу, колишнього члена Дунайської Комісії, що підтверджується Конституцією СРСР, Московським Договором, Біловезькою Угодою та іншими документальними доказами [22]. Перебування агресора в якості повноправного члена у складі Дунайської Комісії є не тільки протиправним, але й загрозою морській безпеці як України, так й всього регіону.

22.07.2022 у м. Стамбул була підписана Ініціатива щодо безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів, сторонами якої є Турецька Республіка, Російська Федерація та Україна за пропозицією Генерального секретаря ООН (далі - Ініціатива) [6]. Метою цієї Ініціативи є сприяння безпечній навігації для експорту зерна та пов'язаних з ним харчових продуктів і добрив, включаючи аміак, з портів Одеса, Чорноморськ та Південний.

Ця домовленість передбачає, що всі сторони нададуть максимальні гарантії щодо безпечного та надійного середовища для всіх суден, які беруть участь у цій Ініціативі. Зокрема, Сторони не здійснюватимуть жодних нападів на торгові судна та інші цивільні судна і портові споруди, які беруть участь у цій Ініціативі. Водночас, РФ порушила взяті на себе зобов'язання вже наступного дня, 23.07.2022, завдавши ракетного удару по порту Одеса. В об'єкти інфраструктури порту влучили дві ракети, ще дві збила ППО [23].

Але 1.08.2022 перше торговельне судно, навантажене кукурудзою, не дивлячись на потенційну небезпеку з боку РФ, вийшло з порту Одеса та 3.08.2022 пройшло інспекційну перевірку в Стамбулі згідно із умовами Ініціативи [5].

Необхідно додати, що цілком вірогідний наступний розвиток подій – через певний час РФ порушить умови Ініціативи та знов буде обстрілювати торговельні судна.

Ще однією загрозою є можливий напад Росії на Молдову та захоплення її портової інфраструктури та берегу по Дунаю, що може призвести до блокування транспортування українських товарів по річці.

Автор вважає, що якщо РФ не буде виконувати взяті на себе обов'язки відповідно до Ініціативи та продовжить перешкоджати свободі судноплавства в Чорному морі та на Дунаї, то залишиться лише один варіант деблокади українських портів та узбережжя – військовий, оскільки довготриваюча морська блокада Росією портової інфраструктури та порушення принципу свободи судноплавства в українських морських просторах призведе до критичного погіршення економіки України та голоду десятків мільйонів людей в державах Північної Африки та Близького Сходу, які залежать від українського зерна та продуктів харчування.

Окрім цього, якщо план повної окупації територіального моря, виключної морської зони України та острова Зміїний в Чорному морі буде успішним для РФ, агресор буде вимагати перегляду морського кордону між захопленими морськими просторами та Румунією, що призведе до збройного конфлікту між НАТО та Росією.

Водночас, США та НАТО не мають власних стратегій забезпечення безпеки в Чорному морі, що є критичною проблемою для безпекової архітектури всього регіону, зокрема держав – членів НАТО – Болгарії та Румунії.

На думку автора, КНР уважно спостерігає за реакціями НАТО та США по відношенню до агресії Росії в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці та робить відповідні висновки. Якщо Захід «пропустить удар» в Чорному морі, проявить нерішучість, то безсумнівно буде мати ще гірші для себе наслідки в Південно-Китайському морі та Північному Льодовитому океані.

Як наслідок, довготривалий військовий конфлікт в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці, неналежне реагування на агресивну поведінку РФ, буде мати вкрай негативні наслідки для держав, які знаходяться далеко за межами регіону, а також буде прямо загрожувати міжнародному миру та безпеці.

Висновки та рекомендації державній владі в Україні. Чорне море є «серцем» Чорноморського регіону. Держава, яка домінує в Чорному морі, домінує у всьому регіоні. Після незаконного силового захоплення більшої частини морських

просторів України та Грузії (морська зона навпроти Абхазької Автономної Республіки) в Чорному морі домінує Російська Федерація.

З 24.02.2022 по 1.08.2022 орієнтовні збитки України, завдані морською блокадою РФ, можуть скласти більше 27 млрд. дол. США.

Через блокаду морських портів, на які до повномасштабного вторгнення припадало орієнтовно 80% експорту аграрної продукції України, вивезення продовольства відбувалося виключно через дунайські порти, залізничні та автомобільні пункти пропуску на західних кордонах (до 01.08.2022). Але їх пропускної здатності не достатньо для повноцінної заміни морських портів. Зокрема, в червні 2022 року наявними логістичними маршрутами вдалося експортувати орієнтовно 2,5 млн тонн продукції, в той час як місячна потреба в експорті такої продукції становить 8 млн тонн [13].

З огляду на вищевикладене, вважаємо за необхідне сформулювати наступні рекомендації державній владі в Україні:

1. Переглянути Стратегію морської безпеки України, схвалену рішенням Ради національної безпеки і оборони України 11.02.2022, враховуючи факт повномасштабної війни Росії проти України. У новій редакції Стратегії передбачити створення механізму, на який буде покладене головне завдання – здійснення постійних координацій та контролю за діяльністю суб'єктів сектору безпеки і оборони, які забезпечують морську безпеку.

2. Утворити Консультативну раду з питань зміцнення морської безпеки України як консультативно-дорадчий орган при Президентові України, до складу якої включити провідних вітчизняних недержавних експертів з морської безпеки.

3. Розробити проект резолюції Конгресу США про зміцнення морської безпеки України та ініціювати його розгляд Конгресом США з метою отримання додаткової допомоги для сектору морської безпеки України.

4. Розробити та прийняти спільну американсько-українську Стратегію забезпечення свободи судноплавства в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці, а також План реалізації цієї Стратегії, враховуючи пункт 4 Розділу II чинної Хартії стратегічного партнерства США – Україна [33].

5. Розробити та прийняти спільну британсько-українську Стратегію забезпечення свободи судноплавства в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці, а також План реалізації цієї Стратегії.

6. Вжити можливих заходів щодо розробки та прийняття НАТО Стратегії забезпечення свободи судноплавства в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці.

7. Опрацювати по міжпарламентській лінії питання прийняття Резолюції Європейського Парламенту щодо зміцнення морської безпеки

Чорноморського регіону та забезпечення свободи судноплавства.

8. Ініціювати розробку та підписання спільної Стратегії морської безпеки держав Асоційованого тріо - Грузії, Республіки Молдова та України, а також Плану реалізації цієї Стратегії.

9. Прийняти закон про припинення дії стосовно України (денонсацію) Угоди про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва (BLACKSEAFOR), у якій стороною є Російська Федерація [26].

10. Ініціювати утворення нового регіонального чорноморського військово-морського з'єднання з метою забезпечення свободи судноплавства в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці, розробити проект відповідного багатостороннього міжнародного договору (можливо, не тільки з чорноморськими країнами).

11. Вжити заходів, спрямованих на створення спеціального допоміжного органу Ради Безпеки ООН для швидкого і ефективного вирішення питань, що стосуються підтримання міжнародного миру та безпеки в Чорноморському регіоні на підставі Статуту ООН, зокрема статті 29 цього документу [27, с. 71].

12. Передати спір стосовно делімітації морського кордону між Україною та Російською Федерацією у Чорному та Азовському морях і Керченській протоці на підставі статті 298 та Розділу 2 Додатку V Конвенції ООН з морського права на врегулювання за допомогою (примусової) погоджувальної процедури [28, с. 191].

13. Прийняти закон про денонсацію Договору між Україною та РФ про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки [27, с. 72].

14. З метою удосконалення правового забезпечення захисту національних інтересів України на морі, в тому числі, встановлення ширини територіального моря України (до 12 морських миль), своєчасного реагування українськими військовими формуваннями на загрози з моря, встановлення порядку реалізації Україною у власних морських просторах повноти своїх прав як прибережної держави відповідно до норм міжнародного права, слід прийняти Закон України «Про внутрішні води та територіальне море України» із визначенням координат серединної лінії [29, с. 77, 79].

15. Враховуючи окупацію українських морських просторів, з метою удосконалення правового забезпечення захисту національних інтересів України на морі, слід викласти Закон України «Про виключну (морську) економічну зону України» у новій редакції, у якій, серед іншого, встановити порядок надання Україною дозволів на проведення військової діяльності, зокрема навчань з використанням зброї, досліджень і гідрографічних зйомок іноземними військовими кораблями у межах виключної економічної зони України [30, с. 298].

16. Провести силами державного апарату, із залученням представників експертного середовища, перевірку (перегляд) усіх міжнародних договорів та наявних форматів співпраці, які використовувалися, використовуються або можуть у майбутньому використовуватися РФ для завдання шкоди національним інтересам України, зокрема на морі. Після проведення такої перевірки (перегляду) слід вжити усіх відповідних заходів, в тому числі правового, дипломатичного та політичного характеру [25, с. 39].

17. Розробити практичний механізм «масових» стягнень з Уряду Російської Федерації компенсацій за експропрійовані українські активи/інвестиції на території України та її морських просторах на підставі статті 5 Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про заохочення та взаємний захист інвестицій [31].

18. Провести під егідою Президента України міжнародний форум з питань зміцнення морської безпеки у Чорноморському регіоні (такий форум може стати щорічним).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31.05.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_006#Text.
2. Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28.01.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_157#Text.
3. Договір між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки від 24.12.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_205#Text.
4. Додатковий Протокол від 26 березня 1998 року до Конвенції про режим судноплавства на Дунаї від 18 серпня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_140#Text.
5. Економічна Правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/08/3/689958/#:~:text=Судно%20Razoni%20під%20прапором%20Сьєрра-Леоне%20вийшло%20з%20порту,борту%20перебуває%20близько%2026%20тис.%20тонн%20кукуруди.%20Нагадуємо%3A>.
6. Європейська Правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/07/22/689518/>.
7. Європейська Правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/02/24/7134601/>.
8. Журнал Forbes. URL: <https://forbes.ua/inside/morski-vorota-na-zamku-yak-pratsyuyut-zablokovani-cherez-viynu-porti-21042022-5552>.
9. Журнал Landlord. URL: <https://landlord.ua/news/try-porty-v-ukraini-zdiisniuiut-priiom-i-vidpravku-vantazhiv/>.
10. Морська доктрина України на період до 2035 року: постанова Кабінету Міністрів України від 07.10.2009 р. № 1307. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-п#Text>.
11. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/news/zayava->

mzs-ukrayini-z-nagodi-somoyi-richnici-rezolyuciyi-generalnoyi-asambleyi-oon-teritorialna-cilisnist-ukrayini.

12. Офіційний сайт Міністерства економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=0e7f1abd-a4a4-4cd3-99e4-90d0ac4427c5&title=Minekonomiki-EksportUkrainskikhTovarivZa2021-RikSiagnuvRekordnikh68-24-MlrdDolariv>.

13. Офіційний сайт Міністерства інфраструктури України. URL: <https://mtu.gov.ua/news/33602.html>.

14. Про ратифікацію Договору між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон: Закон України від 20.04.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1681-15#Text>.

15. Про ратифікацію Договору між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки: Закон України від 20.04.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-15#Text>.

16. Про закриття морських портів: наказ Міністерства інфраструктури України від 16.06.2014 р. № 255. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0690-14#Text>.

17. Про закриття морських портів: наказ Міністерства інфраструктури України від 28.04.2022 № 256. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0470-22#Text>.

18. Про тимчасове закриття морських рибних портів: постанову Кабінету Міністрів України від 6.04.2016 р. № 263. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-2016-%D0%BF#Text>.

19. Reuters. URL: <https://www.reuters.com/world/panama-says-three-ships-hit-black-sea-since-start-ukraine-war-2022-03-16/>.

20. Сайт УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/war/korabli-v-odesi-stalo-vidomo-yaki-sudna-bachili-odesiti-foto-i-video-novini-odesi-11803314.html>.

21. Стратегія розвитку морських портів України на період до 2038 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 11.07.2013 р. № 548-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-2013-p#Text>.

22. Сайт міжнародної волонтерської спільноти InformNapalm, <https://informnapalm.org/ua/radbez-oon-russia/>.

23. ТСН. URL: <https://tsn.ua/ato/rosiyani-atakuvali-raketami-odeskiy-morskiy-torgoviy-port-2117305.html>.

24. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/amp/rubric-economy/3534787-vantazoobig-cerez-ukrainski-porti-na-dunai-zris-za-pat-misaciv-u-255-raziv-smigal.html>.

25. Устименко Б.М. Загрози національній безпеці України у сфері морської діяльності, які впливають з деяких договорів та форматів співпраці за участю Російської Федерації. *Право.ua*. 2021. № 1. С. 31-41.

26. Угода про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва від 02.04.2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_151#Text.

27. Устименко Б.М. Деякі загрози національній безпеці України у сфері морської діяльності та визначення комплексу заходів правового захисту національних інтересів України на морі. *Європейські Перспективи*. 2021. № 3. С. 66-75.

28. Устименко Б.М., Устименко Т.П. Щодо делімітації морського кордону між Україною та Росій-

ською Федерацією. *Європейські Перспективи*. 2020. № 1. С. 186-192.

29. Устименко Б.М. Актуальні проблеми правового регулювання національної безпеки України у сфері морської діяльності і шляхи їх вирішення. *Право.ua*. 2021. № 2. С. 74-80.

30. Устименко Б.М. Правові аспекти проведення навчань з використанням зброї іноземними військовими кораблями у виключній економічній зоні України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 296-299.

31. Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про заохочення та взаємний захист інвестицій від 27.11.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_101#Text.

32. Фейсбук-сторінка Андрія Клименка. URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=4716130228516153&id=100003576664760.

33. Хартія стратегічного партнерства США – Україна від 10.11.2021 р. URL: <https://ua.usembassy.gov/uk/u-s-ukraine-charter-on-strategic-partnership/>.

34. United Nations Convention on the Law of the Sea of 10.12.1982. URL: https://www.un.org/Depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf.

REFERENCES:

1. Dohovir pro druzhbu, spivrobitnytstvo i partnerstvo mizh Ukrainoiu i Rosiiskoiu Federatsiieiu vid 31.05.1997 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_006#Text [in Ukrainian].

2. Dohovir mizh Ukrainoiu i Rosiiskoiu Federatsiieiu pro ukrainsko-rosiiskyi derzhavnyi kordon vid 28.01.2003 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_157#Text [in Ukrainian].

3. Dohovir mizh Ukrainoiu ta Rosiiskoiu Federatsiieiu pro spivrobitnytstvo u vykorystanni Azovskoho moria i Kerchenskoj protoky vid 24.12.2003 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_205#Text [in Ukrainian].

4. Dodatkovyi Protokol vid 26 bereznia 1998 roku do Konventsii pro rezhym sudnoplavstva na Dunai vid 18 serpnia 1948 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_140#Text [in Ukrainian].

5. Ekonomichna Pravda. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/08/3/689958/#:~:text=Sudno%20Razoni%20pid%20praporom%20Sierra-Leone%20vyishlo%20z%20portu,bortu%20perebuvaie%20blyzko%2026%2C5%20tys.%20tonn%20kukurudzy.%20Nahaduiemo%3A> [in Ukrainian].

6. Feisbuk-storinka Andriia Klymenka. URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=4716130228516153&id=100003576664760 [in Ukrainian].

7. Khartiia stratehichnoho partnerstva SSHa – Ukraina vid 10.11.2021. URL: <https://ua.usembassy.gov/uk/u-s-ukraine-charter-on-strategic-partnership/> [in Ukrainian].

8. Morska doktryna Ukrainy na period do 2035 roku [Maritime Doctrine of Ukraine until 2035]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 07.10.2009 r. № 1307. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-p#Text> [in Ukrainian].

9. Ofitsiyni sait Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainy. URL: <https://mfa.gov.ua/news/zayavamzs-ukrayini-z-nagodi-somoyi-richnici-rezolyuciyi-generalnoyi-asambleyi-oon-teritorialna-cilisnist-ukrayini> [in Ukrainian].

10. Ofitsiynyi sait Ministerstva ekonomiky Ukrainy. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=0e7f1abd-a4a4-4cd3-99e4-90d0ac4427c5&title=Minekonomiki-EksportUkrainskikhTovarivZa2021-RikSiagnuvRekordnikh68-24-MlrdDolariv> [in Ukrainian].
11. Ofitsiynyi sait Ministerstva infrastruktury Ukrainy. URL: <https://mtu.gov.ua/news/33602.html> [in Ukrainian].
12. Pro ratyfikatsiiu Dohovoru mizh Ukrainoiu i Rosiiskoiu Federatsiieiu pro ukrainsko-rosiiskyi derzhavnyi kordon: Zakon Ukrainy vid 20.04.2004 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1681-15#Text> [in Ukrainian].
13. Pro ratyfikatsiiu Dohovoru mizh Ukrainoiu ta Rosiiskoiu Federatsiieiu pro spivrobotnytstvo u vykorystanni Azovskoho moria i Kerchenskoï protoky: Zakon Ukrainy vid 20.04.2004 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-15#Text> [in Ukrainian].
14. Pro zakryttia morskykh portiv: nakaz Ministerstva infrastruktury Ukrainy vid 16.06.2014 r. № 255. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0690-14#Text> [in Ukrainian].
15. Pro tymchasove zakryttia morskykh rybnykh portiv: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 6.04.2016 r. № 263. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-2016-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
16. Pro zakryttia morskykh portiv: nakaz Ministerstva infrastruktury Ukrainy vid 28.04.2022 № 256. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0470-22#Text> [in Ukrainian].
17. Reuters. URL: <https://www.reuters.com/world/panama-says-three-ships-hit-black-sea-since-start-ukraine-war-2022-03-16/> [in English].
18. Sait mizhnarodnoi volonterskoï spilnoty InformNapalm, <https://informnapalm.org/ua/radbez-oon-russia/> [in Ukrainian].
19. Sait UNIAN. URL: <https://www.unian.ua/war/korabli-v-odesi-stalo-vidomo-yaki-sudna-bachili-odesiti-foto-i-video-novini-odesi-11803314.html> [in Ukrainian].
20. Stratehiia rozvytku morskykh portiv Ukrainy na period do 2038 roku: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11.07.2013 r. № 548-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-2013-r#Text> [in Ukrainian].
21. TSN. URL: <https://tsn.ua/ato/rosiyani-atakuvali-raketami-odeskiy-morskiy-torgoviy-port-2117305.html> [in Ukrainian].
22. Uhoda pro stvorennia Chornomorskoï Hrupy Viiskovo-Morskoho Spivrobotnytstva vid 02.04.2001 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_151#Text [in Ukrainian].
23. Uhoda mizh Kabinetom Ministriv Ukrainy i Uriadom Rosiiskoi Federatsii pro zaokhochennia ta vzaiemnyi zakhyst investytsii vid 27.11.1998 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_101#Text [in Ukrainian].
24. United Nations Convention on the Law of the Sea of 10.12.1982. URL: https://www.un.org/Depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf [in English].
25. Ukrinform. URL: <https://www.ukrinform.ua/amp/rubric-economy/3534787-vantazoobig-cerez-ukrainski-porti-na-dunai-zris-za-pat-misaciv-u-255-raziv-smigal.html> [in Ukrainian].
26. Ustyenko, B.M. (2021) Zahrozy natsionalnii bezpetsi Ukrainy u sferi morskoï diialnosti, yaki vyplyvaiut z deiakykh dohovoriv ta formativ spivpratsi za uchastiu Rosiiskoi Federatsii. Pravo.ua, no. 1. pp. 31-41 [in Ukrainian].
27. Ustyenko, B.M. (2021) Deiaki zahrozy natsionalnii bezpetsi Ukrainy u sferi morskoï diialnosti ta vyznachennia kompleksu zakhodiv pravovoho zakhystu natsionalnykh interesiv Ukrainy na mori. Yevropeiski Perspektyvy, no. 3. pp. 66-75.
28. Ustyenko, B.M., Ustyenko, T.P. (2020) Shchodo delimitatsii morskoho kordonu mizh Ukrainoiu ta Rosiiskoiu Federatsiieiu. Yevropeiski Perspektyvy, no. 1. pp. 186-192.
29. Ustyenko, B.M. (2021) Aktualni problemy pravovoho rehuliuвання natsionalnoi bezpeky Ukrainy u sferi morskoï diialnosti i shliakhy yikh vyrishennia. Pravo.ua, no. 2. pp. 74-80.
30. Ustyenko, B.M. (2020) Pravovi aspekty provedennia navchan z vykorystanniam zbroi inozemnykh viiskovykh korabliamy u vykliuchnii ekonomichnii zoni Ukrainy. Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal, no. 1. pp. 296-299.
31. Yevropeiska Pravda. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/07/22/689518/> [in Ukrainian].
32. Yevropeiska Pravda. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/02/24/7134601/> [in Ukrainian].
33. Zhurnal Forbes. URL: <https://forbes.ua/inside/morski-vorota-na-zamku-yak-pratsyuyut-zablokovani-cherez-viynu-porti-21042022-5552> [in Ukrainian].
34. Zhurnal Landlord. URL: <https://landlord.ua/news/try-porty-v-ukraini-zdiisniut-priiom-i-vidpravku-vantazhiv/> [in Ukrainian].

Russian Aggression in the Maritime Zones of Ukraine: Political and Legal Countermeasures

Ustymenko Bohdan Mykolaiovych

Postgraduate Student at the Department
of Political Science
National Pedagogical Dragomanov
University
Pyrogov str., 9, Kyiv, Ukraine

In 2014 the Russian Federation, disregarding the norms of international law, occupied the Autonomous Republic of Crimea and city of Sevastopol, Ukrainian maritime zones adjacent to the peninsula, part of the Donetsk and Luhansk regions. In 2022 RF launched a full-scale war against Ukraine, in particular, actively using the adjacent sea areas of the Black and Azov Seas. According to the author, it is possible to stop the unprovoked, unjustified aggressive policy of Russia only with the help of international community, in particular by taking appropriate political and legal countermeasures. The main purpose of the article is to analyze the situation in the Black and Azov Seas and the Kerch Strait in the context of Russian aggression at sea, the destructive impact of the Russian naval blockade against Ukraine, as well as the formulation of important practical recommendations for the state authorities of Ukraine. Achieving the goal of the article is carried out using the main scientific methods: analysis, synthesis, problematization, systematization, specification. As a result of the research, the author formulated a set of recommendations for the Ukrainian authorities, which consists of eighteen points, among which are the following: to revise the Maritime Security Strategy of Ukraine, to develop and adopt a US-Ukraine Strategy on Ensuring Freedom of Navigation in the Black and Azov Seas and the Kerch Strait, to develop and adopt a UK-Ukraine Strategy on Ensuring Freedom of Navigation in the Black and Azov Seas and the Kerch Strait, to take all possible measures for the development and adoption a NATO Strategy for Ensuring Freedom of Navigation in the Black and Azov Seas and the Kerch Strait, to initiate the development and signing of a joint Maritime Security Strategy of the states of the Associated Trio - Georgia, the Republic of Moldova and Ukraine, to denounce the Agreement on the establishment of the Black Sea Naval Co-Operation Task Group-BLACKSEAFOR, to initiate the establishment of a new regional Black Sea Naval Task Group with the aim to ensure freedom of navigation in the Black and Azov Seas and the Kerch Strait, etc.

Key words: Ukraine, the Russian Federation, the Black Sea, the Sea of Azov, the Kerch Strait, aggression in the maritime zones.

Зан Михайло Петрович

Теоретичний дискурс політичного представництва міноритарних етнічних груп

УДК 342.57–047.44:341–054.72
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-3.17>

Зан Михайло Петрович
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри політології
і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний
університет»
вул. Університетська, 14,
Ужгород, Україна

У статті розглянуто теоретичні концепції політичної репрезентації етнічних меншин. Автор аналізує чотири теоретичні моделі, де зокрема представлена проблематика політичного представництва міноритарних етнічних груп: концепція консоціативної демократії, інтеграційна модель, етнократична теорія та концепція мультикультуралізму. На основі вивчення праць Аренда Лейпхарта, Дональда Л. Горовіца, Жана Тоценка, Саммі Смухи, Вілла Кимлічки та Чандрана Кукатаса здійснено авторський аналіз, синтез і порівняння у ракурсі базових моделей політичної репрезентації етнічних меншин.

З'ясовано, що в працях Аренда Лейпхарта та Дональда Л. Горовіца закладено протилежні способи розв'язання як міжетнічних протиріч, так врегулювання проблеми політизації етнічності, представництва меншин у владі та їх участі в політиці. Концепція консоціативної демократії Аренда Лейпхарта надає більшого значення автономізації етнічних груп у полікультурному середовищі. З іншого боку, конфліктолог Дональд Л. Горовіц концентрує увагу на контролі партикуляристських тенденцій окремих етнічних груп із боку держави.

У контексті етнократичної концепції Жана Тоценка проблематика політичного представництва розглядається опосередковано в рамках таких етносоціальних феноменів як расизм, фашизм, нацизм і шовінізм (людиноненависницький тип етнократії); націоналізм, сепаратизм і фундаменталізм (перетворені типи етнократії); етнізм, етніцизм, «національний спазм» та етноізоляціонізм (латентні типи етнократії). Найбільший потенціал політична репрезентація міноритарних етнічних громад набуває в умовах сепаратизму.

Теорія мультикультуралізму пропонує меншинам найбільш оптимальний шлях до політичного представництва через захист їхньої етнокультурної ідентичності. На думку Вілла Кимлічки, національні (етнічні) меншини та корінні народи, на відміну від груп іммігрантів і «метеків», мають право на колективне самоврядування, включно зі здобуттям статусу територіальної автономії. Вирізняючи два варіанти мультикультуралізму («мяккий» та «жорсткий»), Чандран Кукатас пропонує на практиці застосовувати комплекс заходів щодо включення міноритарних етнічних груп у громадянське суспільство. Водночас в геополітичних умовах початку ХХІ ст. політика мультикультуралізму зазнала кризи й потребує коригування як у рамках теоретичної концепції, так і в політико-правовому дискурсі.

Ключові слова: політичне представництво, етнічна меншина, етнічна група, консоціативна демократія, інтеграційна модель, етнократія, мультикультуралізм.

Вступ. Політичне представництво передбачає дії акторів політики (лідерів, політичних партій, виборних інституцій влади) від імені соціальних груп, відстоюючи при цьому їх інтереси. Один із батьків-засновників США й другий її Президент Джон Адамс (1735–1826) у часи Американської революції (1775–1783) заявляв, що парламент держави «має бути точним портретом у мініатюрі народу загалом і повинен мислити, відчувати, міркувати і діяти так, як народ» [11, с. 551]. Очевидно, такий погляд претендує на ідилічну картину суспільної угоди, далекої від повноцінного втілення в реальність. Водночас саме з кінця ХVІІІ ст. принципи демократії та фракційної репрезентативності суспільства у владі поступово впроваджуються у політичну практику країн Західної Європи та США.

У «представницьких режимах» Бернар Манен вирізняє чотири базові принципи: 1) керівники назначаються шляхом регулярних виборів; 2) процес прийняття рішень владою зберігає певну

незалежність від прагнень електорату; 3) керовані можуть виражати свої думки та політичні уподобання незалежно від керівників; 4) публічні рішення проходять випробування дебатами [8, с. 15]. Таким чином, представницька демократія передбачає передачу повноважень обраним експертам, функціональним обов'язком яких є прийняття конструктивних рішень в інтересах усього суспільства.

Американська політологиня, лауреатка премії Йогана Скітте за новаторські дослідження з проблематики представництва (2003) Ханна Феніхель Піткін виділяла чотири концептуальні підходи до проблематики політичної репрезентації: 1) інституційний / формальна репрезентація (вибір і позбавлення повноважень репрезентантів визначається через ефективність інститутів влади); 2) дескриптивний / репрезентація схожості (надає перевагу зовнішнім ознакам представників, які узгоджуються з подібними атрибутами виборців, представників певних соціальних груп); 3) символічний /

репрезентація прихильності (зосереджує увагу на узгодженні цінностей електорату та представників у владі); 4) субстантивістський / репрезентація дії (аналізуються конкретні функції, які повинні оптимальним чином відповідати інтересам виборців) [20, с. 38–143]. Необхідно зауважити, що дескриптивна репрезентація передбачає ототожнення вікових, класових, професійних, статевих, расових, регіональних та етнічних відмінностей політичних представників і тих, кого в подібний спосіб репрезентують у владі [20, с. 60–91]. Цей підхід набуває поширення за умов реалізації політики мультикультуралізму [5, с. 158–176]. Власне в цьому контексті сорок другий Президент США Білл Клінтон (1993–2001) при формуванні власної адміністрації зазначив: «Кабінет має виглядати як Америка», тобто відображати расовий, етнічний і статевий склад населення держави. Відтак із чотирнадцяти членів його кабінету афроамериканців представляли четверо чоловік, іспано-американців – двоє, жінок – п'ятеро осіб. Подібний принцип був застосований також при формуванні трьох тисяч вакансій високих посад на різних рівнях державного управління США [15, с. 99]. Цей підхід й надалі використовувався наступниками Білла Клінтона, а перемога й президентство афроамериканця Барака Обами (2009–2017) стали кульмінацією політики мультикультуралізму в США.

Мета та завдання. Метою статті є узагальнення теоретико-концептуальних підходів до аналізу політичного представництва етнічних меншин у політичній науці. В рамках поставленої мети автор прагне з'ясувати наступні завдання: 1) порівняти проблематику політичної репрезентації етнічних меншин у рамках концепції консоціативної демократії Арендта Лейпхарта та інтеграційної моделі Дональда Л. Горовіца; 2) з'ясувати перспективи політизації міноритарної етнічності в рамках концепту етнократії Жана Тошценка; 3) висвітлити евристичний потенціал теорії мультикультуралізму Вілла Кимлічки та Чандрана Кука-таса в ракурсі політичного представництва міноритарних етнічних громад.

Методи дослідження. Базовими методиками нашої студії аналіз, синтез і порівняння наукових політологічних підходів у ракурсі вивчення проблематики політичної репрезентації етнічних меншин.

Результати. Голландський дослідник політичної репрезентації Франклін Анкерсміт констатує, що будь-які політичні дії вимагають не лише адекватної оцінки власного контексту, але й ставлять за мету реалізацію певних політичних або етичних ідеалів [1, с. 10]. Він справедливо зауважує, що політична репрезентація зазвичай «робить присутнім те, що є відсутнім. Представницький орган робить присутніми відсутні думки та дії людей. В процесі політичної репрезентації зображення політичної волі, яке існує в одному середовищі (народі), стає

видимим і присутнім в іншому середовищі (представницькому органі). Відповідно, репрезентація є по суті процесом зображення», вона уподібнюється до діяльності фахівця у сфері образотворчого мистецтва, який відтворює й, таким чином, сам репрезентує реальність [2, с. 64]. В контексті аналізу соціально конструйованої категорії «міноритарна етнічна група» або «етнічна меншина» окреслений підхід Франкліна Анкерсміта дозволяє зрозуміти глибинні причини громадської, політичної структуризації й репрезентації меншин у владі. Міноритарні спільноти, як і інші соціальні групи, конструюють власну ідентичність й перманентно включаються в політичний порядок денний полікультурного простору держави. Відтак вони неодмінно мають бути організованими в громадянському суспільстві й репрезентованими в політиці як однієї з найважливіших сфер соціального буття.

Консоціативна модель. Варто зазначити, що головна практична ідея праці американського політолога голландського походження Аренда Лейпхарта «Демократія в багатоскладових суспільствах» полягає у заклик до політичного конструювання, яке зорієнтоване на політичних лідерів різномірних суспільств, які включають, зокрема, й міноритарні етнічні групи [7, с. 260–261]. Консоціативну демократію характеризує поєднання наступних характеристик: велика коаліція, взаємне вето (право «співпадаючої більшості»), пропорційність та автономія сегментів [7, с. 60–79]. Остання складова консоціативної демократії найбільшою мірою стосується розділених ментальними кордонами етнічних груп. Аренд Лейпхарт звертає увагу на те, що «кордони між сегментами переносяться і на інститути громадянського суспільства», відтак «автономія сегментів посилює багатоскладовість й без цього неоднорідного суспільства» [7, с. 77].

Консоціативна (спільнотна) модель інституційно закріплює політизовані групові відмінності. Поряд із громадянською ідентичністю в цих умовах особливого значення набуває групова ідентичність, що виражається у партикуляризмі міноритарних груп. Відтак соціально сконструйована автономія сегментів поліетнічного суспільства за Арендом Лейпхартом знаходить своє політико-правове оформлення у двох варіантах федералізму: територіальному й нетериторіальному. Територіальний федералізм побудований за принципом міжетнічної згоди гетерогенного суспільства. В якості своєрідного «еталону» західноєвропейської демократії він представлений Швейцарською Конфедерацією. У ХХ ст. до цього типу країн долучилася також етнічно неоднорідна Бельгія. Поряд із цим федеративна за формою державного устрою Австрія з точки зору функціональності принципу автономії сегментів, зокрема етнічних меншин, представляє нетериторіальний (корпоративний) федералізм [7, с. 79]. Його слід пов'язувати з моделлю

національно-культурної автономії, принципи якої розробляли ще на початку минулого століття австрійські соціал-демократи Отто Бауер і Карл Реннер.

Зауважимо, що для ефективної реалізації принципів консоціальної демократії важливим є конструктивний, суб'єктивний фактор, зокрема політична воля одного або декількох сегментів в етнічно гетерогенному суспільстві. За відсутності цього фактору неминучим є розподіл держави за лініями сегментарного етнічного розколу. Про це, до прикладу, засвідчує невдалий досвід запровадження принципів консоціальної демократії на Кіпрі в 1960–1963 роках, про що зауважує Аренд Лейпхарт [7, с. 195–198]. Зокрема, Конституцією держави був закріплений режим президентської влади грека-президента, який обирався грецькою громадою (78 %) та турка-віце-президента з майже однотипними функціями, який обирався турецькою громадою (18 %). Сім міністрів-греків призначалися президентом, а три міністри-турки – віце-президентом; 35 депутатів обирали греки, 15 парламентарів – турки; у армії та поліції встановлювалася більш ліберальна квота «шість до чотирьох». Тим не менше, суб'єктивне небажання з боку греків приймати встановлені норми, а з боку турків зловживання правом вето спричинили громадянський конфлікт, а згодом територіальний розподіл острова на грецьку й турецьку частини.

Інтеграційна модель. Послідовним критиком консоціативної моделі репрезентації меншин у владі є відомий американський експерт у галузі етноконфліктології Дональд Л. Горовіц. Він констатує, що на шляху до міжетнічного примирення існують три головні проблеми. По-перше, йдеться про саму можливість використання механізму домовленостей на практиці. Міноритарні групи можуть досягти успіху у забезпеченні політичного представництва лише в умовах слабкої більшості, коли остання потребує додаткової підтримки з метою контролю опозиції. Такий компроміс зрештою виявиться ситуативним і нетривким, тимчасовим. Відтак, по-друге, існує небезпека потенційної деградації електоральних домовленостей, які підтримують міжетнічну коаліцію. По-третє, в умовах гарантій права вето для меншин надзвичайно високою є ймовірність іммобілізації всієї політичної системи. В той же час найбільше невдоволення консоціативними схемами виявляється у етнічної більшості, а не представників міноритарних етнічних груп, про що свідчить досвід Північної Ірландії, Бельгії, Боснії і Герцеговини [3, с. 211–219].

На відміну від компаративіста Аредта Лейпхарта конфліктолог Дональд Л. Горовіц виходить із того, що партикуляристські тенденції окремих етнічних груп необхідно контролювати, регулюючи при цьому баланс між індивідуальними та груповими правами [4]. Відтак шляхом електоральної інженерії реальним виявляється застосування так-

тики розмежування етнічних груп у різних адміністративно-територіальних одиницях. У цих умовах головним завданням виступає перерозподіл влади з метою стимулювання міжетнічної взаємодії, уникнення як міжгрупової, так і внутрішньогрупової конкуренції.

Етнократична модель. Російський соціолог Жан Тощенко звернув увагу на виникнення феномену етнократії (влади етнічної більшості / «ядра» національної державності) на теренах пострадянського простору. На його думку, неспроможність керівництва СРСР віднайти баланс між інтересами людини, нації та держави неминуче призвело до інституювання етнократичних режимів, які, нехтуючи інтересами «некорінних народів», здійснюють управління економічними, політичними, соціальними, духовними процесами з позицій домінуючої етнічної групи [14, с. 53–55]. Дослідник наголошує, що постання етнократичних режимів каталізувало націоналістичні та відверто ксенофобські (головним чином русофобські) настрої не лише в колишніх радянських республіках, але й на теренах окремих адміністративних суб'єктів Російської Федерації (Татарстан, Тува, Адыгея, Якутія та ін.). Таким чином, в умовах етнократії міноритарні етнічні групи відсторонені від прийняття політичних рішень й представництва у владі, вони приречені на добровільну або ж насильницьку асиміляцію.

Аналізуючи проблематику етнократії Жан Тощенко зазначає про її типологічні відмінності й на прикладі окремих держав описує конкретні емпіричні моделі. Вчений, зокрема, вирізняє людиноненависницькі типи етнократії, під якими розглядається расистська практика етнополітичного менеджменту в Південно-Африканській Республіці та Родезії (Зімбабве) кінця 1940-х – початку 1990-х років. Останнім часом расова дискримінація у цих країнах реалізується у реверсному напрямку (чорношкірі спрямовують агресію проти колишніх білих панів) [14, с. 61, 63]. До когорти людиноненависницьких типів належить також фашизм, нацизм і шовінізм, які продовжують культивуватися й на початку XXI ст. Прикметно, що поряд із кровавими проявами шовінізму в умовах Першої та Другої російсько-чеченських воєн Жан Тощенко вказує й на ідеологічний формат шовінізму на прикладі демонтажів пам'ятників генералу Єрмолову на Кавказі та отаману Єрмаку в Казахстані, спорудженні пам'ятника Мазепі в Україні та перейменуванні вулиці Олександра Пушкіна на честь Степана Бандери у Львові [14, с. 67].

До перетворених (внутрішньо суперечливих) типів етнократії, на думку Жана Тощенко, належить багатолікий і різноманітний за формами націоналізм, який може наблизитися як до категорії патріотизму, так і виражатися через войовничий націоналізм та ультранаціоналізм. Суперечливість націоналізму як типу етнократії полягає насампе-

ред у тому, що його беруть на озброєння не лише правлячі еліти, але й опозиційні сили, апелюючи до «національних почуттів», які виявляються «найбільш глибокими, стійкими, затребуваними» в суспільстві [14, с. 76]. Інший модус перетворених типів етнократії презентує сепаратизм як рух за територіальне відокремлення з метою створення держави переважно за мовно-культурною, етнонаціональною ознакою. Саме тут виражається політична репрезентація міноритарних етнічних груп, які в окремих регіонах можуть представляти не чисельну меншість (меншину), а домінуючу за кількістю жителів більшість (етнічне «ядро»). Сепаратизм на етнонаціональному ґрунті за певних обставин реалізується у контексті права нації на самовизначення. Відтак відбувається сецесія (відокремлення від держави певної частини), яку слід розглядати окремо від розпаду федеративних за формою устрою держав (Югославія, Чехословаччина) [14, с. 78–80]. До крайньої форми перетворених типів етнократії Жан Тощенко відносить фундаменталізм як консервативну течію, яка поєднує «націоналістичні та конфесійні домагання». З кінця 60-х – початку 70-х років ХХ ст. цей різновид етнократії активізувався головним чином у країнах мусульманського Сходу. Як внутрішньо суперечливий тип етнократії він зосереджує в собі поміркований та радикальний напрями ісламістів [14, с. 81–83].

На думку Жана Тощенко, етнізм «багатогранне й складне явище» є формою «часткової, часто приглушеної та закамуфльованої політики» держави по відношенню до «нетитульних» етнічних груп. Етнізм є різновидом латентних типів етнократії, який головним чином реалізується у різних соціальних ракурсах: прихованій ворожості, побутовому шовінізмі, мімікрії й «подвійній бухгалтерії» при вирішенні етнічних проблем, підготовці етнічних війн, етнокультурному, етнопсихологічному та етноправовому насиллі щодо представників певних етнічних груп. Відтак етнізм поряд із сексизмом та ейджизмом виступає однією з форм дискримінації людини, обмеження її прав виключно за етнічною ознакою. Як «мяка» форма етнократії етнізм виражається через етнотнігілізм, який на практиці заперечує будь-який позитивний досвід міжетнічних відносин у минулому й зосереджується на «очищенні» власного етнополітичного простору [14, с. 84]. Окрім етнізму різновидом латентних типів етнократії є так званий «національний спазм» (термін Альгімантаса Празиускаса), що виражається у холодній війні держави з етнічними меншинами. Тут доречно розглядається політичний досвід етнократій країн Балтії, спрямованої головним чином проти російськомовних громад Латвії та Естонії. Латентним типом етнократії Жан Тощенко визначає також етноізоляціонізм, який ілюструється прикладом максимального дистан-

ціювання етнократичного режиму Грузії від геополітичного впливу з боку Російської Федерації [14, с. 86–88].

Очевидно, завдяки окресленню теоретичного концепту Жана Тощенко в російській суспільно-політичній царині під науковим брендом етнократії стали розроблятися її емпіричні моделі на прикладі різних політичних систем пострадянського простору. До прикладу, до цієї когорти можна віднести дослідження журналіста Ільї Нікіфорова та політика Володимира Бузаєва «Сучасна європейська етнократія: Порушення прав національних меншин в Естонії та Латвії» [12], кандидатську дисертацію політолога Олександра Новиченка «Регіональні етнократичні еліти: тенденції формування і специфіка політичної діяльності (на прикладі ПФО (Південного федерального округу – М.З.)» [9], кандидатське дисертаційне дослідження соціологині Крістини Сухоплещенко «Етнократія на Північному Кавказі: інституціоналізація та легітимація» [13], наукову розвідку вченого-політолога Мідхада Фарукушина «Етнократія: зарубіжний дискурс» [17] тощо.

У подібному до Жана Тощенко методологічному аспекті проблематику етнократії аналізує ізраїльський вчений Саммі Смуха. Він твердить, що політична система, де з одного боку за всіма громадянами визнаються демократичні права, а з другого інституційно оформлене домінування в державі етнічної більшості, можна охарактеризувати категорією «етнічна демократія». Стабільність етнічної демократії, подібно до ізраїльської моделі державного будівництва, обумовлюється трьома чинниками: 1) етнічні меншини повинні становити не більше 25 % населення держави; 2) міцність державних інституцій, які можуть подолати будь-які зовнішні втручання; 3) загальне відчуття небезпеки з боку населення [10]. На думку Саммі Смухи, країни Центрально-Східної Європи знаходяться в контроверсійній дилемі між етнічною та ліберальною демократією, принципи якої пропагує насамперед політична еліта Західної Європи, США та Канади.

Мультикультурна модель. Канадський політичний філософ Вілл Кимлічка (за етнічним походженням є чехом – М.З.) у контексті ліберального дискурсу пропонує мультикультурну концепцію включення етнічних груп у громадянське суспільство. На його думку, для міноритарних груп існують три ймовірні сценарії: 1) культурна інтеграція; 2) соціальна маргіналізація; 3) інституювання культурної практики, що передбачає самоуправління [6, с. 31–32]. Водночас у силу різних соціально-адаптивних потенцій не кожна міноритарна громада може набувати прав і повноважень для самоврядування. Тому в окресленому контексті важливою є типологізація меншин Вілла Кимлічки [19, р. 13–14]. По-перше, йдеться про національні меншини, які представляють міноритарні

групи поза межами своєї історичної батьківщини. По-друге, корінні народи, які маніфестуючи про власну ідентичність, в широкому сенсі захищають свої культурні права. Вони, як і національні меншини, володіють колективним правом на самоуправління, включаючи територіальну автономію. По-третє, групи іммігрантів, які більш схильні до інтеграції до культури більшості, тому вони володіють не правом на самоврядування, а правом на пристосування. Саме на нього й спрямована практика мультикультуралізму, в рамках якої входить комплекс заходів антидискримінаційної політики стосовно захисту мови, культури й традицій іммігрантських груп у поліетнічному соціумі. По-четверте, канадський вчений реанімує термін «метеки» в новому контексті, маючи на увазі групи заробітчан, нелегальних іммігрантів, головним завданням яких є легалізація та включення до названої вище третьої групи меншин. По-п'яте, в якості міноритарних груп розглядаються громади відмінного расового походження, які потребують додаткових механізмів соціальної інтеграції та включення до громадського суспільства (афроамериканці, роми тощо).

Австралійський політолог, вихідець із Малайзії Чандрен Кукатас розглядає п'ять варіантів реакції державної влади на проблеми, які можуть виникати в рамках поліетнічного суспільства. Три з них суперечать принципам мультикультуралізму: апартеїд у Південній Африці; ізоляціонізм та асиміляціонізм, які практикувалися в рамках етнополітичного менеджменту Австралії до 1970-х років. Водночас учений виділяє два варіанти мультикультурної політики: «м'який» (пасивний) і «жорсткий» (активний). Перший передбачає ліберальну толерантність держави стосовно етнокультурного різноманіття, його пасивне прийняття владою й незастосування з її боку асиміляційної політики щодо етнічних меншин. На противагу м'якому варіанту, політика жорсткого мультикультуралізму повинна застосовувати конкретні позитивні заходи не лише для того, щоб дозволити представникам етнічних меншин бути повноправними членами суспільства, але й сприяти тому, щоб вони підтримували власну ідентичність, культуру та традиції. У цьому контексті різноманіття стає не лише терпимим, як у випадку м'якого мультикультуралізму; про нього піклуються, сприяють й, наскільки це можливо, підтримують фінансово, наділяючи при цьому етнічні меншини особливими правами [18].

Зауважимо, що саме жорсткий варіант мультикультуралізму за Чандреном Кукатасом стає затребуваним у рамках реалізації неоліберальної ідеології, яка надає гарантії для захисту не лише індивідуальних, але групових прав, зокрема міноритарним етнічним громадам. Політика мультикультуралізму на державному рівні вже з 1970-х років стала активно застосовуватися у внутрішній

політиці Канади та Австралії, згодом – у Великій Британії, Швеції, інших країнах Західної Європи. Поряд із цим поширення міжнародного тероризму, неспроможність країн Європейського Союзу врегулювати соціальні питання адаптації іммігрантів, насамперед у Великій Британії, ФРН і Франції, сприяли наростанню песимістичних оцінок щодо мультикультурної перспективи. Зокрема, в 2010–2011 роках на високому публічному рівні європейських політиків (Девід Кемерон, Ангела Меркель, Ніколя Саркозі) проголошувалися тези про крах політики мультикультуралізму в Західній Європі. Відтак, опинившись «між панацеєю та прокляттям», у наукових і експертних колах відбувається переосмислення доволі привабливої мультикультуралістської парадигми [16, с. 27–32].

Висновки. Таким чином, можна підсумувати, що в працях Аренда Лейпхарта та Дональда Л. Горовіца закладена дилема реалізації інституційних і діяльнісних вимірів політичної репрезентації міноритарних етнічних груп. Йдеться також про ранжування базових принципів демократії, геополітичних орієнтирів і конфліктний потенціал політично самоорганізованої етнічності. Якщо Аренд Лейпхарт наголошує на дотриманні принципу пропорційності й реалізації політичних прав автономності для етнічних груп, то Дональд Л. Горовіц акцентує увагу на проблематиці врегулювання між-етнічних суперечностей шляхом успішного етнополітичного менеджменту з боку держави, забезпечуючи при цьому баланс між індивідуальними та груповими правами окремих етнічних спільнот у полікультурному середовищі.

У рамках етнократичної концепції Жана Тошченка розглядаються людиноненавистницькі (расизм, фашизм, нацизм і шовінізм), перетворені / внутрішньо суперечливі (націоналізм, сепаратизм, фундаменталізм) та латентні (етнізм, етнігілізм, «національний спазм», етноізоляціонізм) типи етнократії. Політичне представництво етнічних меншин у більшості типів етнократії виявляється на практиці пригніченим. Лише за умов сепаратизму міноритарні етнічні групи, які сконцентровані в окремих регіонах як більшість, політизують власну громадську активність й набувають автономного статусу або в результаті сецеції формують нову національну державність. Прикметно, що ізраїльський вчений Саммі Смуха, аналізуючи етнічну демократію на прикладі держави Ізраїль зауважує, що етнічні меншини в такій моделі етнократії повинні становити не більше 25 % населення країни.

Упродовж останніх десятиліть чималої актуальності набула мультикультурна модель, в рамках якої міноритарним етнічним групам із боку ліберальної держави надаються найбільші права й можливості для повноцінного утвердження етнокультурних відмінностей окремих спільнот. Вілл Кімлічка, зокрема, вказує, що поряд із

культурною інтеграцією або соціальною маргіналізацією для етнічних меншин можуть спричинитися й до інституювання такого соціокультурного досвіду, що передбачає самоврядування. Тобто, в рамках політики мультикультуралізму можуть запроваджуватися окремі аспекти політичного представництва та захисту колективних інтересів етнічних громад. Таким правом на самоуправління, на відміну від іммігрантів і «метеків», повинні користуватися корінні народи та національні (етнічні) меншини. Аналізуючи політику мультикультуралізму Чандрани Кукатас виділяє два варіанти: «м'який» (пасивний) і «жорсткий» (активний). Тим не менше реалізація ліберальних принципів політики мультикультуралізму в країнах Західної Європи засвідчила й значні її суперечності. Насамперед йдеться про ризики геттоїзації й соціальної маргіналізації, просуванні ісламістських ідей та міжнародного тероризму серед окремих етнічних груп.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Анкерсмит Ф.Р. Политическая репрезентация / пер. с англ. А. Глухова; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2012. 288 с.
2. Анкерсмит Ф.Р. Эстетическая политика. Политическая философия по ту сторону факта и ценности / пер. с англ. Д. Кралечкина; под науч. ред. И. Борисовой; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2014. 432 с.
3. Горовиц Д.Л. Распределение власти в полиэтничных обществах: Три большие проблемы. (Реферат). *Политическая наука: Науч. журн.* / РАН. ИНИОН. Центр социал. науч.-информ. исслед. Отд. полит. науки; Росс. ассоц. полит. науки; Ред. кол.: Мелешкина Е.Ю., гл. ред., и др. М., 2016. № 1: Политическая организация разделенных обществ / Ред.-сост. номера Кудряшова И.В., Харитоновой О. Г. С. 210–223.
4. Горовиц Д.Л. Структура и стратегия этнического конфликта. *Власть*. 2007. № 6. С. 35–41.
5. Жангожа Р. Мультикультуралізм: pro et contra. К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. 208 с.
6. Кимлічка В. Лібералізм і права меншин / Перекл. з англ. Р. Ткачук; Гол. ред. і автор передм. Дж. Перлін; Наук. ред. І. Лизогуб. Харків: Центр освітніх ініціатив, 2001. 176 с.
7. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование / Пер. с англ. под ред. А.М. Салмина, Г.В. Каменской. М.: Аспект Пресс, 1997. 287 с.
8. Манен Б. Принципы представительственного правления / Пер. с англ. Е.Н. Рощина; науч. ред. О.В. Хархордин. СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2008. 323 с.
9. Новиченко А.И. Региональные этнократические элиты: тенденции формирования и специфика политической деятельности: на примере ЮФО: автореф. дис. ... канд. полит. наук (23.00.02 – политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии). Ростов-на-Дону, 2009. 26 с.
10. Полещук В. Блеск и нищета этнической демократии. *Молодежь Эстонии*. Дата оновлення:

10.09.2003. URL: <http://www.moles.ee/03/Sep/10/8-1.php> (дата звернення: 17.04.2020).

11. Представництво (representation). *Короткий оксфордський політичний словник* / Пер. з англ.; за ред. І. Макліна й А. Макмілана. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. С. 550–552.

12. Современная европейская этнократия: Нарушение прав национальных меньшинств в Эстонии и Латвии / Бузаев В.В., Никифоров И.В.; Предисл. Жданок Т.А.; Под ред. Демурина М.В., Симиндея В.В. Фонд «Историческая память». М., 2009. 280 с.

13. Сухоплещенко К.Ю. Этнократия на Северном Кавказе: институционализация и легитимация: автореф. дис. ... канд. социол. наук (22.00.04 – социальная структура, социальные институты и процессы). Ростов-на-Дону, 2010. 34 с.

14. Тощенко Ж.Т. Этнократия: история и современность. Социологические очерки. М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003. 432 с.

15. Тураев В.А. Этнополитология: Учеб. пособие. М.: Логос, 2004. 388 с.

16. Тэвдой-Бурмули А.И. Мультикультуралізм: Между панацеей и проклятием. *Актуальные проблемы Европы*. 2011. № 4. С. 14–34.

17. Фарукшин М.Х. Этнократия: зарубежный дискурс. *Социологические исследования*. 2015. № 4. С. 44–50.

18. Kukathas Ch. Theoretical Foundations of Multiculturalism. URL: https://econfaculty.gmu.edu/pboettke/workshop/fall04/theoretical_foundations.pdf (дата звернення: 15.04.2022).

19. Kymlicka W. Politics in the Vernacular Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship. Oxford: Oxford University Press, 2001. 400 p.

20. Pitkin H.F. The concept of representation. Berkeley: University of California Press, 1967. 329 p.

REFERENCES:

1. Ankersmit, F.R. (2012). Politicheskaya reprezentatsiya [Political representation] / per. s angl. A. Glukhova; Nats. issled. un-t «Vysshaya shkola ekonomiki». M.: Izd. dom Vysshey shkoly ekonomiki, 288 p. [In Russian].
2. Ankersmit, F.R. (2014) Esteticheskaya politika. Politicheskaya filosofiya po tu storonu fakta i tsennosti [Aesthetic policy. Political philosophy beyond fact and value] / per. s angl. D. Kralechkina; pod nach. red. I. Borisovoy; Nats. issled. un-t «Vysshaya shkola ekonomiki». M.: Izd. dom Vysshey shkoly ekonomiki, 432 p. [In Russian].
3. Gorovits, D.L. (2016). Raspredeleniye vlasti v polietnichnykh obshchestvakh: Tri bolshiyе problemy. (Referat) [Distribution of power in polyethnic societies: Three big problems. (Abstract)]. *Politicheskaya nauka: Nauch. zhurn.* / РАН. ИНИОН. Tsentр sotsial. nach.-inform. issled. Otd. polit. nauki; Ross. assots. polit. nauki; Red kol.: Meleshkina E.Yu., gl. red., i dr. M., no 1: Politicheskaya organizatsiya razdelennykh obshchestv / Red.-sost. nomera Kudryashova I.V., Kharitonova O. G., pp. 210–223. [In Russian].
4. Gorovits, D.L. (2007). Struktura i strategiya etnicheskogo konflikta [Structure and strategy of ethnic conflict]. *Vlast*, no 6, pp. 35–41. [In Russian].
5. Zhanhozha, R. (2016). Multykulturalizm: pro et contra [Multiculturalism: pro and contra]. K.: DU «Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy», 208 p. [In Ukrainian].
6. Kymlichka, W. Liberalizm i prava menshyn [Liberalism and minority rights] / Perekl. z anhl. R. Tkachuk; Hol. red. i avtor peredm. Dzh. Perlin; Nauk.

red. I. Lyzohub. Kharkiv: Tsentr osvitykh initsiatyv, 176 p. [In Ukrainian].

7. Leypkhart, A. (1997). Demokratiya v mnogostavnykh obshchestvakh: sravnitelnoye issledovaniye [Democracy in plural societies: a comparative study] / Per. s angl. pod red. A.M. Salmina. G.V. Kamenskoj. M.: Aspekt Press, 287 p. [In Russian].

8. Manen, B. (2008). Printsipy predstavitelstvennogo pravleniya [Principles of representative government] / Per. s angl. E.N. Roshchina; nauch. red O.V. Kharkordin. Spb.: Izdatelstvo Evropeyskogo universiteta v Sankt-Peterburge, 323 p. [In Russian].

9. Novichenko, A.I. (2009). Regionalnyye etnokratische elity: tendentsii formirovaniya i spetsifika politicheskoy deyatel'nosti: na primere YuFO [Regional ethnocratic elites: formation trends and specifics of political activity: case study of the Southern Federal District]: avtoref. dis. ... kand. polit. nauk (23.00.02 – politicheskiye instituty, etnopoliticheskaya konfliktologiya, natsionalnyye i politicheskiye protsessy i tekhnologii). Rostov-na-Donu, 26 p. [In Russian].

10. Poleshchuk, V. (2003). Blesk i nishcheta etnicheskoy demokrati [The brilliance and poverty of ethnic democracy]. *Molodezh Estonii*. [Online] Available from: <http://www.moles.ee/03/Sep/10/8-1.php> (Accessed: 15.04.2022). [In Russian].

11. Predstavnytstvo. (2005). [Representation]. *Korotkyi oksfordskiy politychnyi slovnyk* / Per. z anhl.; za red. I. Maklina y A. Makmilana. K.: Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy», pp. 550–552. [In Ukrainian].

12. Sovremennaya evropeyskaya etnokratiya: Narusheniye prav natsionalnykh menshinstv v Estonii i Latvii. (2009). [Modern European ethnocracy: Violation of the rights of national minorities in Estonia and

Latvia] / Buzayev V.V., Nikiforov I.V.; Predisl. Zhdanok T.A.; Pod red. Demurina M.V., Simindeya V.V. Fond «Istoricheskaya pamyat». M., 280 p. [In Russian].

13. Sukhopleshchenko, K.Yu. (2010). Etnokratiya na Severnom Kavkaze: institutsionalizatsiya i legitimatsiya [Ethnocracy in the North Caucasus: institutionalization and legitimation]: avtoref. dis. ... kand. sotsiol. nauk (22.00.04 – sotsialnaya struktura, sotsialnyye instituty i protsessy). Rostov-na-Donu, 34 p. [In Russian].

14. Toshchenko, Zh.T. (2003). Etnokratiya: istoriya i sovremennost. Sotsiologicheskiye ocherki [Ethnocracy: history and modernity. Sociological essays]. M.: «Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya» (ROSSPEN), 432 p. [In Russian].

15. Turayev, V.A. (2004). Etnopolitologiya [Ethnopolitical science]: Ucheb. posobiye. M.: Logos, 388 p. [In Russian].

16. Tevdoy-Burmuli, A.I. (2011). Multikulturalizm: Mezhdru panatseyey i proklyatiyem [Multiculturalism: Between a panacea and a curse]. *Aktualnyye problemy Evropy*, no 4, pp. 14–34. [In Russian].

17. Farukshin, M.Kh. (2015). Etnokratiya: zarubezhnyy diskurs [Ethnocracy: foreign discourse]. *Sotsiologicheskiye issledovaniya*, no 4, pp. 44–50. [In Russian].

18. Kukathas, Ch. Theoretical Foundations of Multiculturalism. [Online] Available from: https://econfaculty.gmu.edu/pboettke/workshop/fall04/theoretical_foundations.pdf (Accessed: 15.04.2022).

19. Kymlicka, W. (2001). Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship. Oxford: Oxford University Press, 400 p.

20. Pitkin, H.F. (1967). The concept of representation. Berkeley: University of California Press, 329 p.

Theoretical discourse of the political representation of ethnic minority groups

Zan Mykhaylo Petrovych

PhD in Historical Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Political Science and Public
Administration
State University “Uzhhorod National
University”
University str., 14, Uzhhorod, Ukraine

The article deals with theoretical concepts of the political representation of ethnic minorities. The author analyzes four theoretical models, which in particular present the problems of the political representation of minority ethnic groups: the concept of consociational democracy, the integration model, the ethnocratic theory and the concept of multiculturalism. Based on the study of the works by Arend Lijphart, Donald L. Horowitz, Zhan Toshchenko, Sammy Smooha, Will Kymlicka and Chandran Kukathas, the author's analysis, synthesis and comparison in the perspective of the basic models of political representation of ethnic minorities was made.

It was found that in the works of Arend Lijphart and Donald L. Horowitz, opposite methods of solving both inter-ethnic contradictions and the problem of politicization of ethnicity, representation of minorities in power and their participation in politics are laid down. Arend Lijphart concept of consociational democracy gives greater importance to the autonomy of ethnic groups in a multicultural environment. On the other hand, conflict expert Donald L. Horowitz focuses on the control of the particularistic tendencies of certain ethnic groups by the state.

In the context of Zhan Toshchenko's ethnocratic concept, the issue of political representation is considered indirectly within the framework of such ethno-social phenomena as racism, fascism, nazism and chauvinism (misanthropic type of ethnocracy); nationalism, separatism and fundamentalism (transformed types of ethnocracy); ethnisism, ethnonihilism, «national spasm» and ethnoisolationism (latent types of ethnocracy). The political representation of minority ethnic communities acquires the greatest potential under the conditions of separatism.

The theory of multiculturalism offers minorities the most optimal way to political representation through the protection of their ethno-cultural identity. According to Will Kymlicka, national (ethnic) minorities and indigenous peoples, unlike groups of immigrants and «meteks», have a right to collective self-government, including the acquisition of the territorial autonomy status. Distinguishing two versions of multiculturalism («soft» and «hard»), Chandran Kukathas proposes to apply in practice a set of measures to include minority ethnic groups in civil society. At the same time, in the geopolitical conditions of the beginning of XXI century the policy of multiculturalism has experienced a crisis and needs to be adjusted both within the framework of the theoretical concept and in political and legal discourse as well.

Key words: political representation, ethnic minority, ethnic group, consociational democracy, integration model, ethnocracy, multiculturalism.

Павлюх Марія Василівна

Критика політики Росії та висвітлення голодомору на шпальтах політичних жіночих видань у Галичині періоду міжвоєнного двадцятиріччя

УДК 007:(438+304):070
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-3.18>

Павлюх Марія Василівна
кандидат наук із соціальних
комунікацій,
асистент кафедри міжнародної
інформації
Національного університету
«Львівська політехніка»
пл. Святого Юра 3, Львів, Україна

Актуальність теми зумовлена сучасними політологічними, гендерними та націоналістичними дослідженнями жіночих рухів у європейських країнах, зокрема українського жіночого руху, який у I половині XX століття став частиною визвольного руху української нації у боротьбі за власну державу. Характер українського жіночого руху, активна участь і залучення жінок до громадських і політичних подій у Галичині перетворив його у активну частину визвольного руху на західноукраїнських землях. Політичні жіночі видання гостро критикували та засуджували загарбницьку політику царської Росії, а згодом, радянської, у стосунках до України. Тему Голодомору політичні жіночі видання Східної Галичини подавали широко та глибоко, викриваючи брехню закордонних часописів, які намагалися ігнорувати велику трагедію українського народу.

Мета дослідження. Проаналізовано головну тематику преси Союзу українок та симпатика цієї організації коломийського часопису «Жіноча воля». Виокремлено кілька форм та видів боротьби і спротиву українського жіночого руху в Галичині російській шовіністичній та тоталітарній політиці. Подано викривальну термінологію у статтях про російську загарбницьку політику щодо України. Просліджено емоційний тон у викривальних публікаціях російської шовіністичної політики про українське питання. Здійснено аналіз кількох програмних публікацій політичної жіночої періодики. Відстежено загальну тенденцію розвитку тоталітарної системи у радянській політиці російських шовіністів.

Методи дослідження. У дослідженні використано комплекс загальних і спеціальних методів: метод концептуального аналізу у визначенні жіночого руху як частини загально-визвольного руху Галичини I половини XX століття; тематичний аналіз у визначенні відвертої тематики політичних жіночих видань; синтез у вивченні методів і форм боротьби активного жіноцтва за свої права та за права рідної нації.

Результати і висновки. Українська національна ідея – головна ідея і свідомісний концепт політичної жіночої періодики, яка виражалася у спротиві активного жіноцтва російській загарбницькій політиці. Національним та політичним ідеалом жіночої періодики стала вільна і незалежна українська нація у власній державі.

Ключові слова: український жіночий рух, преса Союзу українок, національна ідентичність, українська національна ідея, національний ідеал, жіноча періодика, визвольний рух.

Вступ. У період міжвоєнного двадцятиріччя виходять політичні українські жіночі видання у Галичині, які критикують загарбницьку політику Росії (царської Росії і більшовиків) та порушують тему Голодомору на Великій Україні. Ця тематика порушувалася друкованою пресою Союзу українок («Жіночий вістник», «Українка», «Світ українки») та «симпатиком» цієї організації коломийським часописом «Жіноча воля» (*місто Коломия входило до складу Східної Галичини до 1939 року).

Мета статті. Головна мета статті – здійснити глибокий аналіз висвітлення теми Голодомору та російської загарбницької політики у політичних жіночих виданнях Галичини.

Методи статті. У науковій статті використаний комплекс наукових методів, зокрема системного аналізу у характеристиці стереотипів про більшовиків і радянську владу; синтез у загальному висвітленні новин російської політики, зокрема Голодомору; хронологічний аналіз для з'ясування загальних тенденцій висвітлення новин в українській та закордонній пресі того часу.

Основна частина. Видання Союзу українок пропагували українську національну ідею і стояли на позиції, що українська нація повинна бути

самостійною [10]. На зміну владі царської Росії прийшла більшовицька влада, яка прикривалася гуманністю і людяністю, а насправді чинила страшні та жорстокі речі. Часописи Союзу українок викривали тоталітарну політику царської Росії, шовінізм і ненависть більшовиків до українців. Цій проблематиці присвячено чимало статей у часописах організації [9].

Вже у першому політичному виданні Союзу українок «Жіночому вістнику» (М. П. – мовою оригіналу) привертає увагу стаття про революцію 1917 року в Росії, коли невільні народи плекали надію на свободу і на те, що царська Росія дарує її українському народові: «Разом з усією Росією до перебудови свого політичного життя встала і Україна. Усі верстви людної її стрінулись і охотно чий не охотно мусіли взятись до громадської праці. До правлячого стерна мусіла стати жінка – і стала, і не зріклась цього свого громадського обов'язку, і по всій своїй силі і зараз працює на користь краю та на користь його людної» [7, с. 2].

На жаль, це була ілюзія патріоток-українок, що після повалення самодержавності і приходу до влади більшовиків українська нація здобуде свободу. У «Жіночому вістнику» зустрічаємо ентузіазм

у багатьох матеріалах на цю тематику. Та дуже швидко виявилось, що більшовики не будуть дарувати нікому свободу і, зрештою, їхня гуманність це ніщо інше як лицемірство. Розчарування і втрачені надії – тема багатьох статей політичних часописів Союзу українок.

У іншому друкованому органі Союзу українок журналі «Жінка», що вийшов 1935 року про «совети» знаходимо значно більше матеріалів. Відверто про совети часопис починає говорити у рубриці «Рута родини в Советах». У матеріалах відверто критикуються усі большевицькі псевдометоди використання дітей і псевдовиховання. Система доносів, яка широко підтримувалася і плекалася змалечку більшовицькою владою, мала на меті викоринити українську моральність і святі почуття батьків та дітей, які склалися в українського народу впродовж віків і були побудовані на щирій повазі. Заради якоїсь псевдоідеї діти повинні були б перетворитися на маріонетки советської влади. У статті «Рута родини у Советах» [1] родина подається як *консервативна твердиня старого порядку*, а діти повинні наглядати за своїми батьками і доносити на них.

Критиці радянського ладу присвячена стаття «Життя відкинуло советський «новий» лад», в котрій редакція «Жінки» намагається обґрунтувати хибність теорії комунізму, який знищує усе на своєму шляху, знищує людину, її людське обличчя: «У всіх ділянках життя советська влада, котра проголосила всюди свободу та рівність прав у часі диктатури анулює свої попередні постанови» [12, с. 4].

У наступному місячнику Союзу українок «Світ українки», що виходив 1938 року редакція постійно критикує советську і царську владу. Цій тематиці присвячені статті: «Політика тимчасового уряду», «До біжучої хвилі» [11] в яких редакція висловлює свій погляд на історичні події. Критикують автори революційну політику нового уряду, котрий нічим не відрізняється від російського, а турбота про українську державу трактувалася цією владою як злочин великої ваги. З сумом часопис констатував той факт, що надії українців, що піддалися російській владі не виправдалися: замість автономії України – знову нове рабство і залежність.

Наступне видання «Українка», що виходило після конфіскації «Світу українки» майже повторило долю свого попередника. Вже у першому числі редакція друкує націоналістичний матеріал «Було це 22 січня 1918 року» [12]. Цей матеріал викликав негативну реакцію з боку польської влади. На часопис одразу посипалися звинувачення і заборона, почалися конфіскації матеріалів. Але цього разу польська влада не обмежилася тільки конфіскацією. Активісток Союзу українок почали арештовувати, кидати до в'язниці, а саму організацію на кілька місяців зборонили.

У цьому ж трагічному першому числі був надрукований матеріал «Що діється у світі?» [12]. Редак-

ція критикує большевицьку владу за гніт народів. Постає образ *большевицької влади* як великого, нещадного тирана, що обіцяв трудовим масам широкі свободи й достатки, а насправді закріпив гніт, неволю і визиск, яких не бачив світ.

Окрім того, на сторінках цього часопису повстає вперше образ українського Голодомору 1932 – 1933 років і його штучна основа. Саме у рубриці «Що діється у світі» йшлося про те, що Галичина активно допомагала Східній Україні побороти біду і тодішній канцлер Німеччини Адольф Гітлер перерахував свою річну зарплатню для голодних українців. При церквах створювалися пункти допомоги голодним українцям. Критичні матеріали друкованих органів Союзу українок про Голодомор розвінчують багато радянських стереотипів, що зараз намагаються нав'язати українській громадськості. Союз українок відверто говорить про брехню і жорстокість советів, де згадуються ті лицеміри, що намагалися приховати правду.

Тема Голодомору порушувалася не тільки пресою Союзу українок, а й коломийським часописом «Жіноча воля» за 1933 рік. Цей часопис називають «симпатиком Союзу українок», хоча часопис не був друкованим органом Союзу українок. Тематиці Голодомору присвячені такі публікації: «Жахливі вістки з Великої України», «Піднесімо голос однодушного протесту», «Україні знову загрожує голод», «Голод в Світах», «Голодні бунти». На шпальтах політичного коломийського часопису запроваджені редакційні відділи: «Жахливі вістки», «На Великій Україні», в яких читачам журналісти повідомляли страшні новини про большевицьку тоталітарну політику. Перші публікації «Жіночої волі» про голод на Великій Україні знаходимо протягом 1932 року: «Голод у Советській Росії» зростає. Починаються голодові розрухи. Поліція розганяє голодних. Багато є потурбованих і арештованих» [3, с. 7].

«Про страшне положення українського народу на Великій Україні – заговорив уже весь світ. До нас здавна приходили глухі чутки про страшні речі, що там діються, але на жаль і диво, багато серед нашого народу, особливо серед молодшого покоління, вірило байкам про той рай, що його ніби то створили більшовики українцям, – про українську селянсько-робітничу державу без пана. І навіть з того відділеного ніби муром краю почали доходити відомості про невисказане горе нашого селянина на Великій Україні. Світ довідався про опустілі села, бо люди вигинули з голоду або повтікали в світ шукати прошеного хліба. Жахнувся весь світ на вістку, що на тій Україні, що була невичерпним шпіхліром для широкого світу, з голоду люди одні одних їдять. Дійшли страшні вісти, що третина населення України чи то вигинула чи вистріляна, чи вимкнена по тюрмах, чи вивезена на вигнання, а передові українці, як поет М. Хвильовий і недавній комісар (міністр освіти на Україні) М. Скрипник

з горя і розпуки наложили на себе руки. Аж тоді ці українські проповідники більшовизму серед нашого народу поза границями схаменулися, прозріли і з жахом побачили: скільки лиха накоїли вони серед народу через своє засліплення!» [2, с. 2].

Надмірна емоційність матеріалів у висвітленні Голодомору малювала в уяві читача страшні картини людодіства: «Трапляються нечувані в цілім світі випадки людодіства. Мати забиває дитину сусідки, щоб її трупом нагодувати свою власну. Сини кидаються на батька з ножами, щоби видерти від нього кусень хліба, який він заховав перед ними, бо страшно йому було самому вмерти від голодової смерті» [4, с. 2].

Критиці більшовицької влади присвячені матеріали надруковані значно пізніше, за 1936 рік, які друкувалися у відділі редакції «На Великій Україні», наприклад, більшовицькому опорі патріотичних сил: «На Великій Україні» раз у раз викривають нові українські націоналістичні, патріотичні змови проти більшовиків. Не бракує їх навіть у червоній армії. Видно, там народові вже добре допекла більшовицька влада, що люди бунтуються, їх арештують, судять, карають...» [5, с. 12], чи загрози нового голоду: «Як відомо нашим читачкам, більшовики не мають свого зняряддя і Україні знову загрожує голод. І доки ворог знущатиметься над нашим народом?» [6, с. 20].

Часопис часто публікував матеріали про новини на Великій Україні під рубрикою «Ріжне». Часто це були невеликі інформаційні замітки про диктаторський режим більшовицької влади, в якому редакція відверто повідомляла про лицемірство радянського червоного раю. Редакція непримиренно ставилася до переслідувань українців, називає більшовиків «ворогом нашого народу», вказуючи на підсвідоме бажання галицького жіноцтва до об'єднання українців по обидва боки Дніпра. Редакція бачила український народ, попри поділ між імперіями і «хижою» владою, цілісною нацією. Більшовики та їхня політика, а також царська Росія з її шовінізмом і непримиренним ставленням до української національної ідеї на шпальтах патріотичних часописів Союзу українок і жіночих часописів-симпатиків мали негативний образ, підкреслювалася їхні: «хижість», «ворожість», «неправдивість», «брехливість», «вищість над українським народом».

У статтях подана широка картина масових безчинств тоталітарних режимів, Голодомору, політичних переслідувань українців. Була розкритикована ідеологічна пропаганда влади, що знищувала, використовувала невинних дітей і людей, а прикривала це все гуманністю, добротою влади, а насправді мала на меті знищити усе українське, вбити національне і поховати мрії українського

народу про свою власну самостійну державу, соборну та об'єднану із центром у Києві.

Висновки. Жіночі часописи відверто розповідали про трагедію українського селянина – Голодомор 1933 року, який штучно організувала сталінська диктатура. Жахливі картини селянської трагедії на шпальтах жіночих часописів правдиво показували усі звірства більшовицької влади, попри те, що закордонні часописи інколи ігнорували цю тему, побоюючись Радянського Союзу. Поряд з тим, українські політичні жіночі часописи відверто викривали брехливість іноземних видань про українську трагедію, коли вони намагалися приховати усі масштаби злочину.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Жінка*. 1936. Ч. 18.
2. *Жіноча воля*. 1933. Ч. 16.
3. *Жіноча воля*. 1933. Ч. 2.
4. *Жіноча воля*. 1933. Ч. 20.
5. *Жіноча воля*. 1936. Ч. 7.
6. *Жіноча воля*. 1936. Ч. 8–9.
7. *Жіночий вістник*. 1931. Ч. 2.
8. *Жіночий вістник*. 1938. Ч. 1.
9. Передирій В. А. Галицька періодика для жінок: становлення, розвиток, проблематика (1853–1939 рр.). *Збірник Праць науково-дослідного центру періодики*. Вип. 2. 1995. С. 44–63.
10. Передирій В. А. *Часописи «Союзу Українок» і національно-визвольний рух у Галичині (1922–1939). Українська періодика: Історія і сучасність: тези доп. і повід. Всеукр. наук.-теорет. конф. (9-10 грудня 1993)*. Львів, 1993. С.64–68.
11. *Українка*. 1938. Ч. 1.

REFERENCES:

1. *Zhinka*. 1936. Ch. 18. [in Ukraine]
2. *Zhinocha volia*. 1933. Ch. 16. [in Ukraine]
3. *Zhinocha volia*. 1933. Ch. 2. [in Ukraine]
4. *Zhinocha volia*. 1933. Ch. 20. [in Ukraine]
5. *Zhinocha volia*. 1936. Ch. 7. [in Ukraine]
6. *Zhinocha volia*. 1936. Ch. 8–9. [in Ukraine]
7. *Zhinochyi vistnyk*. 1931. Ch. 2. [in Ukraine]
8. *Zhinochyi vistnyk*. 1938. Ch. 1. [in Ukraine]
9. Peredyrii, V. (1995). *Halytska periodyka dlia zhinok: stanovlennia, rozvytok, problematyka (1853–1939 rr.)*. [Galician periodicals for women: formation, development, issues (1853–1939)]. Lviv. *Zbirnyk Prats naukovodoslidnoho tsentru periodyky*. Vyp. 2. S.44–63. [in Ukraine]
10. Peredyrii, V. (1993). *Chasopysy «Soiuzu Ukrainok» i natsionalno-vyzvolnyi rukh u Halychyni (1922–1939)*. [Magazines of the Union of Ukrainian Women and the National Liberation Movement in Galicia (1922–1939)]. *Ukrainska periodyka: Istoriia i suchasnist: tezy dop. i povid. Vseukr. nauk. – teoret. konf. (9–10 hrudnia 1993)*. Lviv, S. 64–68. [in Ukraine]
11. *Svit ukrainky*. 1938. Ch. 1. [in Ukraine]
12. *Ukrainka*. 1938. Ch. 1. [in Ukraine]

Criticism of Russian policy and coverage of the holodomor in the pages of political women's public editions in Galicia in the twenty-year war

Pavliukh Mariia Vasylivna

PhD in Social Communications,
Assistant at the Department
of International Information
Lviv Polytechnic National University
St. George Sq. 3, Lviv, Ukraine

The urgency of the topic is due to modern political science, gender and national studies of women's movements in European countries, including the Ukrainian women's movement, which in the first half of the twentieth century became part of the liberation movement of the Ukrainian nation in the struggle for their state. The nature of the Ukrainian women's movement, active participation and involvement of women in social and political events in Galicia turned it into an active part of the liberation movement in western Ukraine. Women's political publications sharply criticized and condemned the aggressive policy of tsarist Russia, and later, Soviet, towards Ukraine. The topic of the Holodomor was presented widely and deeply by political women's publications in Eastern Galicia, exposing the lies of foreign magazines that tried to ignore the great tragedy of the Ukrainian people.

The aim of the study. The main topics of the press of the Union of Ukrainian Women and the sympathy of this organization of the Kolomyia magazine «Zhinocha volia» are analyzed. Several forms and types of struggle and resistance of the Ukrainian women's movement in Galicia to Russian chauvinism and totalitarian policy are singled out. Discriminatory terminology is given in articles about Russia's policy of aggression against Ukraine. There is an emotional tone in the exposing publications of Russian chauvinist policy on the Ukrainian issue. The analysis of several program publications of women's political periodicals is carried out. The general tendency of development of the totalitarian system in the Soviet policy of the Russian chauvinists is traced.

Research methods. The study used a set of general and special methods: the method of conceptual analysis in determining the women's movement as part of the general liberation movement in Galicia in the first half of the twentieth century; thematic analysis in determining the open topics of women's political publications; synthesis in the study of methods and forms of struggle of active women for their rights and for the rights of the native nation.

Results and conclusions. The Ukrainian national idea is the main idea and conscious concept of women's political periodicals, which was expressed in the opposition of active women to Russia's policy of aggression. The free and independent Ukrainian nation in its own state has become the national and political ideal of women's periodicals.

Key words: *Ukrainian women's movement, press of the Union of Ukrainian Women, national identity, Ukrainian national idea, national ideal, women's periodicals, liberation movement.*

НОТАТКИ

Наукове видання

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 3

Коректура • *С. Корзун*

Комп'ютерна верстка • *Н. Кузнєцова*

Формат 60×84/8. Гарнітура Arimo.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 16,27. Ум. друк. арк. 15,11.
Підписано до друку 01.07.2022. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.